

ISSN 0976 – 9609 V-Vidyanagar

वर्ष: २२ || अंक: ११ || नवम्बर २०२० || सङ्ग अंक : ५८८

वि-विद्यानगर

(Peer-Reviewed Magazine)

CHARUTAR VIDYA MANDAL

(Est: 1945)

Vallabh Vidyanagar-388120

www.vvidyanagar.co.in

Natubhai V. Patel College of Pure and Applied Sciences (NVPAS) (Accredited A grade by NAAC)

- Accredited 'A' grade by NAAC twice in two consecutive accreditation cycle (2009 and 2016).
- 8th rank among all colleges of the state of Gujarat in GSIRF (2018-19).
- 6th rank among all the colleges of the state of Gujarat in GSIRF (2019-20).
- In top hundred list of INDIA TODAY ranking in the year 2018-19 and 2019-20.
- Recognized under 2(f) and 12 (b) acts of UGC, New Delhi.
- Recognized as Capacity Building Cell in Biotechnology by GSBTM.
- Recognized as MHRD Innovation Cell by MHRD, New Delhi.

(Read more about this Institute on page no.: 40)

તંત્રી
ઉર્વીશ છાયા

પરામર્શન

નરેશ વેદ • રાજેન્દ્રસિંહ જાડેજા
ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ • આર. પી. પટેલ

સંપાદન-સહાય

અનિતા એ. સાળુંકે, વિજય સુથાર

પ્રકાશક

ડૉ. એસ. જી. પટેલ

માનદ્ મંત્રી, ચારુતર વિદ્યામંડળ

વલ્લભ વિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦

•

મુદ્રક

લજ્જા કોમ્પ્યુનિકેશન્સ, વલ્લભ વિદ્યાનગર

વિ-વિદ્યાનગર
ચારુતર વિદ્યામંડળ પ્રકાશન

નવેમ્બર - ૨૦૨૦

વર્ષ: ૨૨ અંક: ૧૧

સળંગ અંક: ૫૮૯

ISSN 0976-9609-V Vidyanagar

ચારુતર વિદ્યામંડળ
વલ્લભ વિદ્યાનગર ૩૮૮ ૧૨૦

સ્થાપના વર્ષ: ૧૯૪૫

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે ।

અધ્યક્ષ

શ્રી ભીખુભાઈ બી. પટેલ

માનદ્ મંત્રી

ડૉ. એસ. જી. પટેલ

માનદ્ સહમંત્રીઓ

• શ્રી બી. પી. પટેલ • શ્રી મેહુલ ડી. પટેલ

• શ્રી આર. સી. તલાટી • શ્રી વી. એચ. પટેલ

વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિએ વિદ્યાનગરની વિભાવનાને મૂર્ત કરતું વિશાળ જ્ઞાનસંકુલ

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કક્ષાએ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી માધ્યમમાં શિક્ષણ સુવિધાઓ • ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણ સંકુલના વિજ્ઞાન, સામાન્ય, ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવાહ • ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રે વિનયન, વાણિજ્ય, વિજ્ઞાન, ગૃહવિજ્ઞાન, યંત્રવિજ્ઞાન, ઈજનેરી વિજ્ઞાન, ઔષધ વિજ્ઞાન, લલિત કલાઓ-ચિત્ર, સંગીત, નૃત્ય, શારીરિક શિક્ષણ, આયુર્વિજ્ઞાન, બાયોટેકનોલોજી, હોટેલ મેનેજમેન્ટ, ટુરિઝમ ટ્રાવેલના અભ્યાસક્રમોને આવી રીતે કોલેજ ઓફ બિઝનેસ એન્ડ એડમિનિસ્ટ્રેશન, અંગ્રેજી ભાષાશિક્ષણ તથા પ્રશિક્ષણ વ્યવસ્થાની કોલેજ • અનુસ્નાતક કક્ષાએ વાણિજ્ય અને વ્યવસ્થાપન, વિજ્ઞાન, ઔષધવિજ્ઞાન, ગૃહવિજ્ઞાન, ઈજનેરી, દર્શનશાસ્ત્ર, અંગ્રેજી પ્રશિક્ષણના અભ્યાસક્રમો • વિવિધ વિદ્યાશાખાઓમાં વ્યાપક સંશોધનની સુવિધાઓ • કલા, વિજ્ઞાન અને માનવવિદ્યાઓના વિમર્શની ભૂમિકા રચી આપતાં પુસ્તકો-સામયિક પ્રકાશનો • વિદ્યાકીય વાતાવરણને ધબકતું રાખતી વિવિધ વ્યાખ્યાનમાળાઓ • સર્જકો, સારસ્વતો, કર્મચારીઓના સન્માનની ઉજ્જવળ પરંપરા, રમતગમત ક્ષેત્રે રાષ્ટ્રીય સ્પર્ધાઓનું યુવકોન્મુખ આયોજન • પ્રાથમિકથી લઈ અનુસ્નાતક કક્ષાનાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનો માટે છાત્રાલયો, અધ્યાપક નિવાસો તેમજ આચાર્ય નિવાસોની સુવિધાઓ • સતત વિકાસની પરંપરામાં વલ્લભ વિદ્યાનગર ઉપરાંત ન્યૂ વલ્લભ વિદ્યાનગર ટાઉનશીપમાં વિવિધ અભ્યાસક્રમોવાળી શિક્ષણસંસ્થાઓની સ્થાપના થતી રહી છે • રાજ્યની પ્રથમ મહિલા ઈજનેરી કોલેજ, સરદાર પટેલના જીવન અને કાર્ય માટે દેશની સર્વપ્રથમ સંશોધન સંસ્થા તેમજ સમગ્ર ગુજરાતમાં અંગ્રેજી માધ્યમની સ્નાતક કક્ષાની પત્રકારત્વ અને સમૂહ માધ્યમોની કોલેજ • ગુજરાતની યુવાપેઢીને સનદી સેવાઓમાં પ્રવેશ આપવા માટેની સીવીએમ આઈએએસ એકેડેમી • કાયદાશાસ્ત્ર અને ન્યાયશાસ્ત્રની અનોખી કોલેજ • ઈન્ટરિયર ડિઝાઇન અને આર્કિટેક્ચરની સ્કૂલ ઉપરાંત ફાઈન આર્ટ્સની ડિગ્રી કોલેજ.

• અંકની છૂટક કિંમત: ₹ ૧૫/- • રવાનગી ખર્ચ ₹ ૧૦/- • વાર્ષિક લવાજમ: ₹ ૧૫૦/-

• વિદ્યાર્થી લવાજમ: ₹ ૧૦૦/- • આજીવન લવાજમ: ₹ ૧૫૦૦/-

વલ્લભ વિદ્યાનગરના આઘસ્થાપકો પૈકી એક ભાઈકાકાએ ઈ.સ. ૧૯૬૪માં આ વિદ્યાકેન્દ્ર ઉપરથી એક સામયિક પ્રકાશિત થાય જેમાં સાહિત્ય અને શિક્ષણ વિષયક સંસ્કારલક્ષી સામગ્રી રજૂ થાય અને ઉચ્ચ અભ્યાસ અર્થે આવતી કિશોર-યુવાપેઢી એથી લાભાન્વિત થાય, વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો પણ એમાં સક્રિય રસ લેતા થાય એવી મનીષા પ્રગટ કરી હતી. ફલસ્વરૂપ ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૬૪ના રોજ 'વલ્લભ વિદ્યાનગર' પાક્ષિકનો આરંભ થયો. પછીથી એ માસિક સ્વરૂપે 'વિદ્યાનગર' નામે પ્રગટ થતું રહ્યું. | વિ | નામે એનો ત્રીજો અવતાર થયો ત્યારથી પૂર્વ અધ્યક્ષ ડૉ.સી. એલ. પટેલની નિસબત અને ઉદારતાના ફળસ્વરૂપે તે નવપલ્લવિત થયું, અને ઈ.સ. ૧૯૮૯ થી નિયમિતપણે 'વિ-વિદ્યાનગર' એ નામથી પ્રકાશિત થતું રહ્યું છે.

વિ-વિદ્યાનગર

'વિ-વિદ્યાનગર' www.vvidyanagar.co.in
પર મુકવામાં આવે છે. દેશ-વિદેશના વાચકોને પ્રતિભાવ જણાવવા વિનંતી.

મન્દાનિલાકુલિતચારુતરાગ્રશાસ્ત્ર:

પુષ્પોદ્ગમપ્રચયકોમલપલ્લવાગ્ર:।

મત્તદ્વિરેફપરિપીતમધુપ્રસેકશ્ચિતં વિદારયતિ કસ્ય ન
કોવિદાર:।

સંદર્ભ : કાલિદાસ ગ્રન્થાવલી

મન્દ પવન સે પ્રચાલિત સુન્દર અગ્રશાસ્ત્રાઓં વાલા, ફૂલોં કે પ્રાદુર્ભાવ સે, કલિયોં કી અધિકતા સે કોમલ પલ્લવ યુક્ત અગ્રભાગ વાલા, મન્દોન્મત્ત ભૌરો કે દ્વારા પાન કિયા હુઆ મધુર રસવાલા ચમરિક કા પેઢ કિસકે મન કો વિદીર્ણ નહીં કરતા હૈ।

અતીતની અટારીએથી શ્રી. ભાઈલાલભાઈ સાહેબના જીવતસ્વકતરની પાછળ	
» નટવરલાલ દવે.....	૦૩
પ્રાથમ્ય સંતુષ્ટિ	
» એસ.જી.પટેલ.....	૧૨
આપણો વૈભવ અને વારસો (પદ્ય વિભાગ)	
» મીરાભાઈ, ધીરો ભગત, સતગુરુ, દેવાનંદ	૧૬
નવાં કાવ્યો	
» કમલેશ કુમાર જસવંતસિંહ ગઢવી, પ્રીતમ લખલાણી, પી.એમ. પરમાર, સુધીર પટેલ.....	૧૮
આપણો વૈભવ અને વારસો (ગદ્ય વિભાગ) દિવાળી	
» કાકાસાહેબ કાલેલકર.....	૧૯
ચિંતન ભારતનું રાષ્ટ્રબંધારણ	
» નરેશ વેદ	૨૦
અભ્યાસ ૧૯૭૫ની કટોકટીની ભારતીય બંધારણ પર થયેલ અસરો	
» રવિ રાજર્ષિભાઈ અધ્વર્ચુ.....	૨૪
લઘુકથા-૧ સથવારો	
» રસેશ વસંતભાઈ રાવલ.....	૨૮
લઘુકથા-૨ મીણબત્તી	
» નટવર આહલપરા.....	૨૮
શ્રદ્ધાંજલિ સ્વ. ભવભૂતિ પરશાર્થ: પ્રખર પક્ષીવિદ	
» અજય પાઠક.....	૨૯
જ્ઞાન-વિજ્ઞાન ચંદ્રશેખર વેંકટરામન	
» શ્યામ બંભોળજા	૩૧
નિબંધ રણ ચાખ્યાનો ચસ્કો.....	
» આરતીબા ગોહિલ 'શ્રી'	૩૨
ટૂંકીવાર્તા 'બદમાશ તેં આખરે...'	
» કેશુભાઈ દેસાઈ	૩૬
સંસ્થા પરિચય Natubhai V. Patel College of Pure and Applied Sciences (NVPAS) (Accredited A grade by NAAC)	
» Dr. Basudeb Bakshi	૪૦
રમત-જગત Role of Yoga In Value Education	
» P. D. Sharma	૪૩
વિદ્યાવૃત્ત	
» ૧૯, ૨૩, ૨૭, ૨૮, ૩૦, ૩૧, ૩૫, ૩૯, ૪૨	

શ્રી. ભાઈલાલભાઈ સાહેબના જીવતરઘડતરની પાછળ

નટવરલાલ દવે

બેન્જામિન ફ્રેન્કલીનના જીવનચરિત્રે ભાઈકાકાના મન ઉપર ઘેરી છાપ પાડેલી. ફ્રેન્કલીનને અગિયારમે વરસે એના બાપે ધરમાંથી કમાવાને કાઢી મૂકેલો. એને અઢાર ભાઈબેનો હતાં. એ બધાંના પેટનું પૂરું કરવાને બાપ અસમર્થ હતો. એનો પિતા એને કહેતો કે, “દીકરા, તું કોઈને સખત કામ કરતો જુએ છે? જો એવો માણસ જુએ તો માનજે કે એક દિવસ તે રાજાની સાથે બેસીને ખાણું લેશે.” બેન્જામીન ફ્રેન્કલીન પોતાના જે પગ ઉપર ઊભો રહીને અને સખત પરિશ્રમને કારણે અમેરિકાનો પ્રમુખ બન્યો. રાજાઓ એની સાથે ખાણું લેવામાં ગૌરવ અને માન સમજવા લાગ્યા!

એમના જીવનમાંથી શ્રી. ભાઈલાલભાઈને એક મોટો પાક મળ્યો કે ઈશ્વર જે સ્થિતિમાં મૂકે ત્યાં વધારેમાં વધારે કામ કરવું. ભૂત અને ભવિષ્યનો વિચાર કરવો નહિ. આ જીવનચરિત્ર એમણે ૧૮૦૪-૧૮૦૫ માં વાંચેલું અને તે ઉંમરે એમાંથી રોજ એક પાનાનું અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર કરતા. આ જ અરસામાં તેમણે Robinson Crusoe વાંચ્યું, જેમાં માણસમાં જો અડગ ધીરજ, ખંત, મહેનત અને હિંમત હોય તો તે શૂન્યમાંથી સર્જન કરી શકે એની છાપ મળી. પછી તો “વનરાજ યાવડો”, “સઘરો જેસંગ”, કરણઘેલો ને “મેવાડની જાહોજલાલી” પુસ્તકો વાંચેલાં. સ્વ. નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ કૃત “જીવનસંધ્યા” ને “જીવનપ્રભાત” પણ વાંચી નાખેલાં. ગુજરાતી સાતમા ધોરણમાં પહેલે નંબરે પાસ થતાં સ્વ. મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠીનું “અસ્તોદય” એમને ઈનામમાં મળ્યું. એ પુસ્તકની ભાષા ખૂબ અઘરી, પણ એમને વ્યાકરણ ઉપર સારો કાબૂ હતો, ડિક્શનેરીઓ ફેંદવાનો શોખ હતો અને ન સમજાય એ ગમે તેની પાસેથી સમજી લેવાની ઘગશ હતી. એટલે એ પણ બરાબર વાંચી ગયેલા. એ પુસ્તકની શરૂઆતમાં ઋષિ મેકસમૂલરનું એક વાક્ય હજી પણ તેમને યાદ છે કે India-the Cradle of Civilisation- ભારતભૂમિ, સંસ્કૃતિનું એક પારણું. આટલી નાની ઉંમરમાં અને એ જમાનામાં આવા વાચનથી મન મજબૂત બનેલું અને એમણે પુસ્તકો પણ એવાં જ પસંદ કરેલાં એ પસંદગીમાં જીવનઘડતરની યાવી હાથ કરવાના તેમના કોડ હતા. એવું બીજું એક પુસ્તક તે સ્વ. ઈચ્છારામ સૂર્યરામનું લખેલું “હિન્દ અને ખ્રિટાનીઆ”. આ પુસ્તક ખ્રિટિશ સરકારે જપ્ત કરેલું! દુનિયાની તે વખતની આગળ પડતી ભાષાઓમાં એનું ભાષાન્તર થયેલું! એમાં હિન્દ અને ખ્રિટાનીઆનો કાલ્પનિક સંવાદ છે, જે વાંચતાં મડદાલમાંથી માણસ બને, સ્વદેશ એટલે શું અને એને માટે માણસની શી ફરજ તેનું ભાન થાય.

ઈ.સ. ૧૮૦૫ સુધીમાં ગુજરાતી નિશાળ ને અંગ્રેજી શાળામાં ભણતર પૂરું કર્યું. વાચક રહ્યા એટલે સ્વ. ટિળકના કાર્ય વિષે, બંગાળ ને સ્વદેશી વિષે વિચાર કરતા તો થઈ ગયા હતા. ૧૮૦૬માં વડોદરા કોલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાં સદ્ભાગ્યે એમના અધ્યાપક તરીકે શ્રી અરવિંદ મળ્યા. આજ અરસામાં શ્રી. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ગુજરી ગયા અને એમનું ટૂંકું જીવન ચરિત્ર એમના વાંચવામાં આવ્યું. તે વખતે યાણકયના એક શ્લોકે એમના મન ઉપર જબ્બર છાપ પાડેલી. આ છાપ એવી તો ઊંડી હતી કે લગભગ એને ધ્રુવતારક માનીને તેમણે જીવતર ઘડ્યું હોય-એમ લાગે છે એ શ્લોક તે આ:-

પ્રથમે નાર્જિતો વિદ્યામ્, દ્વિતીયે નાર્જિતો ધનમ્
તૃતીયે નાર્જિતો કીર્તિમ્, ચતુર્થે કિં કરિષ્યતિ ॥

વૈરાગ્ય લેવાને માટે જેમ જીવનના બધા જ ભોગો ભોગવી લીધેલાનો વૈરાગ્ય સમજપૂર્વકનો બને છે એમ જેને પાકટ વયે, સારાસારનો વિચાર કર્યા પછી, જીવન સમાજસેવામાં ખપાવવાનું હોય તેણે વિદ્યા અને ધન જોઈતા પ્રમાણમાં કમાવાં જોઈએ કે જેનાથી કીર્તિ પણ આવી મળે. આ માણસ પછી જગતમાં સેવા કરવા આવે તો સેવાને નામે આણછાજતાં કામ ન કરે.

૧૯૦૫-૧૯૦૬માં કોલેજમાં, સાંજના વાળુ કર્યા પછી એ અને એમના મિત્રો ચર્ચા-વિચારણા કરતા. એમાં બે-ત્રણ જણ ભાગ લેતા, જેમાંના એક શ્રી. ગોરધનભાઈ માસ્તર, જે સોજીત્રામાં છે. બીજા વીરસદના શ્રી. કાશીભાઈ અમીન. તેમણે વિચાર કરતાં એમ તારવેલું કે જીવનમાં જેમ કમાવાને માણસ વિચાર કરે છે એ પ્રમાણે અમુક ઉંમરે જનસમાજની સેવામાં જીવન આપવાનું પણ નક્કી કરવું જોઈએ. સમાજનું ઋણ અદા કરવું જોઈએ. આથી તેમણે નક્કી કરેલું કે "I won't serve a day more than what is absolutely necessary." તદ્દન જરૂરી હશે એનાં કરતાં એક પણ દિવસ હું વધારે નોકરી કરીશ નહિ. એ દિવસે ભણીને નોકરી જ કરવાની એમ મનાતું હતું. પોતે ભણે ને જે ફી આપે એટલામાંથી કંઈ નિશાળનો કારભાર ન જ ચાલે. એટલે એમાં ગરીબના ટેકસના પૈસા જ કામમાં આવે છે એની તેમને સાચી સમજ પડેલી અને એને કારણે એને સમાજઋણ સમજેલા. એમાંના શ્રી. ગોરધનભાઈ માસ્તર સોજીત્રામાં હરિકૃષ્ણના મંદિરમાં વિદ્યાર્થીઓને રાખે, સૂવોડે ને ભણાવે. સવારથી સાંજ સુધી વિદ્યાર્થીની પાસે જ રહે. એમણે એ રીતે સમાજનું ઋણ અદા કર્યું. આમ એમણે કામ કરતાં કરતાં ફાજલ સમય એમાં ખર્ચ્યો.

આ બધા વિચારો મનમાં ભાવિનું ઘડતર કરવાને કામ કરી રહ્યા હતા ત્યાં સ્વ. ગોવર્ધનરામના જીવનની ટૂંકી નોંધમાં વાંચ્યું કે તેમણે યુવાનીમાં એમ નક્કી કરેલું કે પચાસ વર્ષ પૂરાં થાય કે તે જ ઘડીએ વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારવો. આ હકીકતે ઉપર જણાવેલા ચાણક્યના શ્લોકના કથનને આકાર આપ્યો.

આ જ અરસામાં (૧૯૦૬માં) તે પ્રિવિયસમાં આવ્યા અને સંસ્કૃતમાં પાઠ્યપુસ્તકો તરીકે નીતિ અને વૈરાગ્યશતક તથા શાકુન્તલ ચાલતાં હતાં તેમાં નીતિશતકના પહેલા શ્લોકે તેમની ઈશ્વરની વ્યાખ્યાને બદલીને નવું ચેતનવંતુ રૂપ આપ્યું:

દિકકાલાદ્યનવચ્છિન્નનન્ત ચિન્માત્રમૂર્તયે ।
સ્વાનુભૂત્યેકસારાય નમઃ શાન્તાય તેજસે ॥

જેની મૂર્તિને દિશા, કાળ વગેરેની મર્યાદા નથી, (અને એટલા માટે જ) જે અનંત અને કેવળ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે અને આત્માનુભવ જ જેનો એકમાત્ર સાર છે, તેવા શાંત પ્રકાશરૂપ પરબ્રહ્મને નમસ્કાર હો. અહીં આત્માનુભવ કે જે શાંત પ્રકાશરૂપ પરબ્રહ્મ બતાવી શકે એને જ એમણે જીવનમાં સ્થાન આપ્યું. એ તત્ત્વને બંધન નથી, એ કોઈ એક વ્યક્તિમાં કે એક સ્થળે બંધાયેલું નથી, પણ એ તો સચરાચર પરમતત્ત્વ છે. એને પામવાનો આત્માનુભવ અને તેને જીવનમાં ઉતારવાને પ્રામાણિક મથામણ જ જોઈએ એમ દૃઢ નિશ્ચય થયો.

સ્વ. ગોવર્ધનરામનાં પુસ્તકોને જેમાં ખાસ કરીને “સરસ્વતીચંદ્ર”ને એમણે અનેકવાર વાંચેલાં હતાં. જાણે એનું પારાયણ ના કર્યું હોય! એમની પાસેથી “સરસ્વતીચંદ્ર”ના ચાર ભાગના આઠ આઠ સેટ બહાર વાંચવા લઈ ગયેલા તે પાછા આપી ગયા નથી! એટલો બધો “સરસ્વતીચંદ્ર”માં રસ કે એને આટલી વાર ખરીદ્યા! અત્યારે પણ “સરસ્વતીચંદ્ર”માં વાણવેલાં મહાભારતનાં પાત્રોને

આધુનિક રાજકારણ સાથે બંધબેસતાં કરીને એમાંથી આપણે શો ઉપદેશ તારવવાનો છે એ વિષે જ્યારે વાત નીકળે ત્યારે એ કહેવામાં એ અતિ તલ્લીન બની જતા.

આ જ રીતે એમણે મહાભારત, રામાયણ, પુરાણ પણ વાંચી નાખેલાં. “શકુન્તલ”ના ગુજરાતી ભાષાન્તરનો મુખ્ય મુખ્ય ભાગ આજે પણ એમને કંઠસ્થ છે અને કવિ કાલિદાસની શકુન્તલાને જ્યારે મહાભારતકારની શકુન્તલા સાથે એ સરખામણી કરીને મોઢે ગાઈ સંભળાવે ત્યારે સાંભળનારને એની વસ્તુગુંથણીમાં એ એકાગ્ર બનાવી દે છે. શકુન્તલાનું વાચન તો એ રસ ખાતર કરતા. એમાંની એક લીટી સતાં હિ સંદેહપદેષુ વસ્તુષુ પ્રમાણમંતઃકરણં પ્રવૃત્તયઃ । ઘણીવાર એમના હોઠ ઉપર રમતી સંભળાય છે. એ બતાવે છે કે દરેકે સરળ, નિર્મળ ને દૃઢ અંતઃકરણ કેળવવું જોઈએ, જેથી હૈયા-ઉકલમાં એ ભારોભાર ખપમાં આવી શકે.

જેની સ્વ. આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાઈએ આકર ગ્રંથમાં ગણના કરાવી એવો ટિળક મહારાજનો “ગીતા રહસ્ય”નો ગ્રંથ એ એમનું પ્રિય પુસ્તક હતું અને આજે પણ એ ટીકાનાં ભારોભાર ગુણગાન કરે છે.

આ બધા વાચન ને અનુભવના પરિપાકરૂપ એ માને છે કે “જીવનમાં ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે કામ કરવામાં જ મજા છે. એનું પરિણામ માણસના હાથમાં નથી અને એટલે એનો હરખ-શોક કરવો નકામો છે અને જો એ થયો તો મૂઆ પડ્યા.” એમના જીવનમાં કટોકટીનો પ્રસંગ દેખાય તો પણ જે કામ હાથમાં હોય એની ઝડપ, ઘગશ કે નિયમિતતામાં એમણે કદીય ફેર પડવા દીધો નથી.

એમના જીવન-ઘડતરમાં ક્ષણેક્ષણે ભર્તૃહરિના “નીતિશતક”ના જે શ્લોકોએ સારો એવો ફાળો આપ્યો છે અને જેને લલકારીને સમજાવતાં એ થાકતા નથી, એટલું જ નહિ પણ એ શ્લોકોએ એમના પોતાના જીવનમાં જે અજવાળાં વેચ્યાં છે એની યાદ તાજી કરીને એ ધન્યતા અનુભવે છે, તેની સ્મૃતિને એમની સાથે આપણે પણ તાજી કરીને એમાં અવગાહન કરીએ.

જીવન સફળ કર્યું કોણે કહેવાય ?

પરિવર્તિનિ સંસારે મૃતઃ કો વા ન જાયતે ।
સ જાતો યેન જાતેન યાતિ વંશઃ સમુન્નતિમ્ ॥

(ચક્રની માફક) પરિવર્તન પામતા આ સંસારમાં મરેલો કયો માણસ જન્મતો નથી? પણ જન્મ્યો તો તે જ કહેવાય છે, કે જેના જન્મવાથી તેનું કુળ ઉન્નતિ પામે. આ જ શ્લોકનું તેમનું પોતાનું ભાષાન્તર વાંચીએ:

જગતની ઘટમાળે, મરીને જન્મ્યું કો નથી?
ખરો છે જન્મ એનો તો ઉજળ્યું કુળ જેહથી.
ઉત્તમ પુરુષ વિષે કહે છે.

કુસુમસ્તવકસ્યેવ દ્વયી વૃતિર્મનસ્વિનઃ ।
મૂર્ધ્નિ વા સર્વલોકસ્ય વિશીર્યેત વનેઙ્ઠવા ॥

એમનું ગુજરાતી ભાષાન્તર વાંચીએ:

પુષ્પના ગુચ્છની પેઠે, બે ગતિ છે મનસ્વીની,
શિરે છે સર્વ લોકોને, નહિ તો રજાળે વને.
વિઘ્નથી એ કદાપિ હતાશ થયા નથી:

પ્રારમ્ભ્યતે ન ખલુ વિઘ્નમ્ભયેન નીચૈઃ
પ્રારમ્ભ્ય વિઘ્નવિહિતા વિરમન્તિ મધ્યાઃ ।
વિઘ્નૈઃ પુનઃપુનરપિ પ્રતિહન્યમાનાઃ
પ્રારમ્ભ્ય ચોત્તમજના ન પરિત્યજન્તિ ॥

નીચ પુરુષો વિઘ્નના ભયથી કાર્યની શરૂઆત જ નથી કરતા, મધ્ય પુરુષો આરંભ કર્યા પછી વિઘ્નો આવતાં અટકી જાય છે: પરંતુ વારંવાર વિઘ્નો આવતાં છતાં ઉત્તમ પુરુષો આરંભ કરીને કાર્યને છોડી દેતા નથી.

આ વિચારોની સાથે જ એમને “સરસ્વતીચંદ્ર”માં વાંચેલો શ્લોક યાદ રહ્યો લાગે છે:-

અનારમ્ભો હિ કાર્યાણાં પ્રથમ બુદ્ધિલક્ષણમ્ ।
આરમ્ભસ્યાન્તગમનં દ્વિતીય બુદ્ધિ લક્ષણમ્ ॥

કોઈ કાર્યની શરૂઆત ન કરવી એ પ્રથમ બુદ્ધિલક્ષણ છે, (પણ) આરંભ કરીને પાર પાડવું એ બીજું બુદ્ધિલક્ષણ છે. એમની આ સ્મૃતિની પાછળ નિષ્કુળાનંદનું પદ રમતું હશે?

રે, પરથમ પહેલું ત્રેવડીએ
રે, હોડે હોડે જુધે નવ ચડીએ
રે, જો ચઢીએ તો કટકા થઈ પડીએ.

વલ્લભ વિદ્યાનગરની યોજનાથી માંડી આજ દિન સુધીમાં તેમની રહેણીકરણીમાં સંજોગ અનુસાર તેમને ઠીક ઠીક ફેરફાર કરવા પડ્યા છે. અગવડ-સગવડ જ્યારે જોવાની ન હતી ત્યારે પણ મોં ઉપર વિષાદની કે અણગમતાપણાની એક રેખા પણ એમણે પડવા દીધી નથી.

ક્વચિદ્ ભૂમૌ શાયી ક્વચિદપિ ચ પર્યંકશયનઃ ।
ક્વચિચ્છાકાહારઃ ક્વચિદપિ ચ શલ્યોદનરુચિઃ ।
ક્વચિત્કન્થાધારી ક્વચિદપિ ચ દિવ્યામ્બરધરો
મનસ્વી કાર્યાર્થી ન ગણયતિ દુઃખં ન ચ સુખમ્ ॥

કોઈકવાર જમીન પર સૂઈ જાય છે, તો કોઈક વાર પલંગમાં પોઢે છે. કોઈક વાર શાક ખાઈ લે છે, તો કોઈકવાર સુંદર ભાત ઉપર રુચિ કરે છે, કોઈકવાર કંથા (ફાટેલી તૂટેલી ગોદડી) ધારણ કરે છે, તો કોઈક વાર દિવ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, આ પ્રમાણે (પોતાનું) કાર્ય સંપાદન કરવામાં લાગી રહેલો મનસ્વી પુરુષ નથી સુખને ગણતો કે નથી દુઃખને.

જો માણસને પોતાને મનગમતું કાંઈ મળે અને એને પાર પાડવાને દેઢતા. ધીરજ ને ઋજુતા હોય તો પછી એને કશાની પરવા રહેતી નથી.

એમણે બચપણમાં ગરીબાઈ સારા પ્રમાણમાં જોયેલી હતી. માસિક છ આનાની ફી ભરવાના પૈસા મહિનાની પચીસ તારીખ સુધી ભરવાના ન મળે અને માસ્તર વર્ગમાં ઝાટકણી કાઢે એટલા માટે બહાનું કાઢીને નિશાળમાંથી ગેરહાજર રહે એવા દિવસો પણ એમને આવ્યા હતા. એની યાદથી નીચેનો શ્લોક એમને યાદ આવતો હતો.

રે રે ચાતક સાવધાન મનસા મિત્ર શણ શ્રૂયતામ્
અમ્મોદા વહવો હિ સન્તિ ગગને સર્વેંડપિ નૈતાદૃશા।
કેચિદ્ વૃષ્ટિભિરાદ્ર્યન્તિ ઘપલિં ગર્જન્તિ કોચીદ વૃથા
યં યં પશ્યસિ તસ્ય તસ્ય પુરતો મા બ્રૂહિ દિનં વચઃ।।

હે મિત્ર ચાતક! સાવધાન ચિત્તથી ક્ષણભર (મારી વાત) સાંભળી લે. આકાશમાં વાદળો તો ઘણાં વસે છે. પણ સર્વે આવાં નથી હોતાં. કેટલાક વરસાદથી પૃથ્વીને ભીંજવી નાખે છે. જ્યારે કેટલાંક નકામાં ગરજે છે. માટે જેને જેને જુએ તેની આગળ દીન વચન ન બોલીશ.

આ શ્લોક સાથે નીચેનો શ્લોક એ બોલી બતાવે છે.

લાઙ્ગૂલચાલનમધશ્ચર ણાવપાતં
ભૂમૌ નિપત્ય વદનોદરદર્શન ચ।
શ્વા પિણ્ડદસ્ય કુરુતે ગજપુઙ્ગવસ્તુ
ધીરં વિલોકયતિ ચાટુશતૈશ્ચ ભુક્તે।।

કૂતરું ટુકડો નાખનારની આગળ પૂંછડી પટપટાવે છે, તેના પગ આગળ નીચે આળોટે છે, જમીન ઉપર પડીને તેના મુખ સામે અને પોતાના પેટ સામે જુએ છે, જ્યારે શ્રેષ્ઠ હાથી તો ગંભીરતાથી જુએ છે અને સેંકડો મીઠા શબ્દો (ભોજન કરાવનાર પુરુષ) બોલે ત્યારે જ ખાય છે.

જીવનમાં મરદાઈને એ સારું એવું સ્થાન આપે છે. manly qualities - મરદાની સદ્ગુણોની જરૂરિયાત ઉપર ભાર મૂકે છે. સ્વમાન જો જીવનમાં ન હોય અને એને માટે દુન્યવી વસ્તુઓ મેળવવા છૂટછાટ મૂકવી પડે એ સ્થિતિને એ આવકારતા નથી.

ક્ષુત્ક્ષામોડપિ જરા કૃશોડપિ શિથિલપ્રાયોડપિ કષ્ટાં દશામ્
આપન્નોડપિ વિપન્નદીધિતિરપિ પ્રાણેષુ નશ્યત્સ્વપિ ।
મત્તેભેન્દ્રવિભિન્નકુમ્ભપિશિતગ્રાસૈકબદ્ધસ્પૃહઃ
કિં જીણ તૃણમત્તિ માનમહતામગ્રેસરઃ કેસરી ।।

ભૂખથી દુર્બળ, ઘડપણથી દુબળો પાતળો, શક્તિહીન, દુઃખી દશા પામેલો (અને) તેજહીન થઈ ગયો હોય, છતાં જ્યારે પ્રાણનાશ થવાનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે પણ મદમત ગજરાજના ચીરેલા ગંડ સ્થળમાંથી માંસનો કોળિયો ભરવાની જ માત્ર જેણે ઈચ્છા બાંધી છે તેવો, માની પ્રાણીઓનો આગેવાન સિંહ શું સુકું ઘાસ ખાય છે? (અર્થાત્ દુઃખમાં આવી પડે તો પણ માની પુરુષ પ્રાણાંત સમયે પણ પોતાના મોભાથી ઊતરતું કામ કરતો નથી.)

એમની પાસે મૈત્રીની સુવાસ છે, મિત્ર બની જાણે છે ને બનાવીને ટકાવી જાણે છે. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં એમની ઓરડી એ બધા મિત્રોને માટે ચાપાણીની જગા બની રહેતી અને એ જ પ્રથા મોટપણેય ચાલુ રહેલી.

આરમ્ભગુર્વી ક્ષયિણી ક્રમેણ
લઘ્વી પુરા વૃદ્ધિમતી ચ પશ્ચાત્ ।
દિનસ્ય પૂર્વાર્દ્ધપરાર્દ્ધભિન્ના
છાયેવ મૈત્રી ખલસજ્જનાનામ્ ।

દુર્જનો અને સજ્જનોની મૈત્રી દિવસના, પ્રાતઃકાળ અને સાયંકાળની જુદા જુદા પ્રકારની છાયા જેવી (જુદી જુદી) હોય છે. (પહેલી) શરૂઆતમાં લાંબી અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે અને (બીજી) શરૂઆતમાં ટૂંકી અને પછી વધતી ચાલે છે.

આ શ્લોકમાં દુર્જન અને સજ્જનની મૈત્રીની સરખામણીની ચર્ચા કરતાં સત્પુરુષની મૈત્રીની ગાથા કહેવાને નીચેનો શ્લોક સમજાવતા:

ક્ષીરિણાત્મગતોદકાય હિ ગુણા દત્તાઃ પુરા તેડખિલાઃ ।
ક્ષીરિત્તાપમવેક્ષ્ય તેન પયસા હ્યાત્મા કૃશાનૌ હુતઃ ।
ગન્તું પાવકમુન્મનસ્તદભવદ્ દૃષ્ટ્વા તુ મિત્રાપદં
યુક્તં તેન જલેન શામ્યતિ સતાં મૈત્રી પુનસ્ત્વીદૃશી ॥

પહેલાં જ્યારે પાણી અને દૂધ મળ્યાં, ત્યારે દૂધે પોતાના સર્વ ગુણો (મીઠાશ, ઘોળાપણું વગેરે) પાણીને આપી દીધાં. (પછી જ્યારે તેને અગ્નિ પર ઉકાળવામાં આવ્યું ત્યારે) દૂધને તાપ લાગતો જોઈને (તેના મિત્ર) પાણીએ પોતાની જાતને અગ્નિમાં હોમી દીધી (જળ બળી ગયું) અને પોતાના મિત્રની (જળની) વિપત્તિ જોઈને તે પણ (દૂધ પણ) અગ્નિમાં પડવા (ઉભરાવા) તલાપાપડ થઈ ગયું અને પાછું જ્યારે એને જલ સાથે ભેગું કર્યું, (તેમાં પાણી ઉમેર્યું) ત્યારે જ તે શાંત પડ્યું. સંત લોકોની મૈત્રી આવી હોય છે.

એમણે કેટલાય મિત્રને પૈસાના પૈસા આપ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ દેવું કરીને પણ ભીડને વખતે પૈસા આપ્યા છે. આવા એક પ્રસંગે તેમના મિત્રે તેમને આમ પૈસા ન આપવાનું કહેતાં તેમણે કહેલું કે “એક સારું કામ થતું હોય તેમાં વચ્ચે શું કામ આવો છો?”

સત્પુરુષોની વાત ચાલે ત્યાં તો “વાગ્દા સજ્જન સઙ્ગામે” વાળો શ્લોક બોલીને નિર્મળ ગુણોવાળા નરને નમસ્કાર પણ પાઠવે છે.

વાગ્દા સજ્જનસદગમે પરગુણે પ્રીતિર્ગુરૈં નમ્રતા
વિદ્યાયાં વ્યસનં સ્વયોષિતિ રતિર્લોકાપવાદાદ્ભયમ્ ।
ભક્તિઃ શૂલિનિ શક્તિરાત્મદમને સંસર્ગમુક્તિઃ ખલૈરેતે
દેષુ વસન્તિ નિર્મલગુણાસ્તેભ્યો નરેભ્યો નમઃ ॥

સત્સંગની ઈચ્છા, પારકાના ગુણોમાં પ્રીતિ, વડીલો તરફ નમ્રતા, વિદ્યાનું વ્યસન, પોતાની પત્ની પ્રત્યે પ્રીતિ, લોકનિંદાનો ભય, મહાદેવમાં ભક્તિ, પોતાના ચિત્તને વશમાં રાખવાની શક્તિ અને દુર્જનોના સંગનો ત્યાગ- આટલા નિર્મળ ગુણો જે પુરુષોમાં છે તે પુરુષોને નમસ્કાર.

બને ત્યાં સુધી દુર્જનથી દૂર રહેવામાં માને, પણ એમનું પનારું પડે તો તેમનો સામનો કરવામાં પણ ચૂકવું ના જોઈએ એમ કહે. દુર્જનનો સ્વભાવ

અકરુણત્વમકારણવિગ્રહઃ પરધને પરયોષિતિ ચ સ્પૃહા ।
સુજન બન્ધુજનેષ્વસહિષ્ણુતા પ્રકૃતિસિદ્ધમિદં હિ દુરાત્મનામ્ ।

અકરુણા-કૂરતા, કારણ વિના દ્રેષ (કજિયો), પારકા ધનની અને પારકી સ્ત્રીની ઈચ્છા, સજ્જનો અને સગાંવહાલાં તરફ ઈર્ષ્યા- આ બધું દુર્જનોને સ્વભાવથી જ સિદ્ધ છે.

જ્યારે સજ્જનતા, સંતસંગ વગેરેની વાત ચાલે છે ત્યારે નીચેનો શ્લોક જે તેઓ ઘણીવાર વાપરે છે અને જેમાં માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસીને છાજે એવી રીતે ભારોભાર ચર્ચા-વિચારણા કરીને ચેતવાણી આપી છે તે જોઈએ.

एते सत्पुरुषः परार्थघटकाः स्वार्थन्परित्यज्य ये
सामान्यास्तुपरार्थमुधभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेडमी मानुषराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निध्नन्ति ये
ये निध्नन्ति निरर्थक परहितं ते के न जानीमहे ॥

એ સત્પુરુષો છે કે જેઓ સ્વાર્થ ત્યજી દઈને પારકાનું કાંઈ કરે છે. સામાન્ય મનુષ્યો તે છે કે જેઓ સ્વાર્થને આંચ ન આવે તેવી રીતે પારકા માટે ઉદ્યમ કરે છે. જેઓ સ્વાર્થ માટે પારકાનું હિત બગાડે છે તેઓ મનુષ્યોમાં રાક્ષસ તુલ્ય છે. પરંતુ જેઓ પ્રયોજન વિના જ પારકાનું હિત બગાડે છે, તેઓ કોણ છે તે અમે જાણતા નથી.

અહીં આ ભર્તૃહરિ જેવાએ પણ એવા ચૌદશીઆઓને શું કહેવું એને માટે હાથ ધોઈ નાંખ્યા છે.

सत्संगति कथय किं न करोति पुंसाम्

સત્સંગ મનુષ્યને શું ન કરી શકે ? એને ઉર્ધ્વગામી બનાવી શકે છે. તુકારામે ગાયું છે: મુક્તિ, ધન, સંપત્તિની ઈચ્છા નથી. સદાય સંતસંગ દેજે. કારણકે સોબતની અસર માનવ મન ઉપર જબરી થાય છે.

सन्तसायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न श्रयते ।
मुक्ताकारतया तदेव नलिनी पत्रस्थितं राजते ।
स्वात्यां सौगरशुक्ति मध्यपतितं तन्मौकितकं जायते
प्राणेणाधममध्यमोत्तमजुषामेवं विधा वृत्तयः।

તપેલા લોઢા ઉપર પડેલાં પાણીના ટીપાંનું નામ સંભળાતું નથી, તે જ પાણીનું ટીપું કમળના છોડ ઉપર પડી મોતીનો આકાર ધારણ કરીને શોભે છે અને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં સમુદ્રની છીપમાં પડેલું તે ટીપું મોતી બની જાય છે. ઘણે ભાગે નીચ, મધ્યમ અને ઉત્તમ (પુરુષોનું) સેવન કરનારની આ પ્રમાણે વૃત્તિઓ થાય છે.

પહેલેથી જ તેમને ઘરેણાં પ્રત્યે પ્રેમ નહિ. દરદાગીના પ્રત્યે માયા જ કેળવેલી નહિ એટલે આ શ્લોકની પણ છાપ એમના ઉપર રહેલી છે.

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्जला
न स्नानं न विलेपनं न कुसुम नालङ्कृता मूर्धजाः ।
वाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणम् ॥

પોંચી પુરુષને શાણગારરૂપ નથી, ચંદ્ર જેવા ઉજ્જવળ (મોતીના) હાર, સ્નાન, ચંદનનું વિલેપન, ફૂલ કે બરાબર ઓળેલા વાળ પુરુષને શોભા નથી આપતા. (પરંતુ) સંસ્કારવાળી વાણી જે ધારણ કરવામાં આવે છે, તે જ એકલી પુરુષને શોભાવે છે. ખરેખર (સર્વ) આભૂષણો ધીમે ધીમે ક્ષય પામે છે. (માત્ર) વાણી જ સાચું ભૂષણ છે.

આના જેવો જ બીજો શ્લોક એ વિચારવાનું કહેતા હોય છે.

શ્રોત્રં શ્રુતેનૈવ ન કુન્ડલેન દાનેન પાણિર્ન તુ કઢકગેન ।
વિભાતિ કાયઃ કરુણાપરાણાં પરોપકારૈર્ન તુ ચન્દનેન ॥

કાન શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવાથી શોભે છે, નહિ કે કુંડલ પહેરવાથી; હાથ દાન આપવાથી શોભે છે નહિ કે કંકણથી; દયાળુ પુરુષોનું શરીર પરોપકારથી શોભે છે, નહિ કે ચંદનનો લેપ કરવાથી.

ધર્મની બાબતમાં એ કંઈ પ્રાતઃસ્મરણ, ધ્યાન કે ભજન કરતા નથી ને કર્યું પણ નથી. એ એક સજ્જન તરીકે જ જીવવામાં માને છે અને તેથી તે બીજાનામાં માનવ સહજ ત્રુટિને નિભાવી શકે છે તથા સદ્ગુણને બિરદાવી શકે છે. ભર્તૃહરિએ બતાવેલો કલ્યાણ માર્ગ તેમને ગમતો લાગે છે.

પ્રાણાધાતાન્નિવૃત્તિઃ પરધનહરણે સંયમઃ સત્યવાક્યં
કાલે શપ્ત્યા પ્રદાનં યુવતિજનકથા મૂકભાવઃ પરેષામ્ ।
તૃષ્ણાસ્ત્રોતો વિભઙ્ગો ગુરુષુ ચ વિનયઃ સર્વભુતાનુકમ્પા
સામાન્યં સર્વશાસ્ત્રેષ્વનુપહતવિધિધિઃ શ્રેયસામેવ પન્થાઃ ॥

પ્રાણીમાત્રની હિંસાથી દૂર રહેવું, પારકાનું ધન હરી લેવામાં સંયમ, સત્ય વાણી, સમય પર યથાશક્તિ દાન આપવું, પરસ્ત્રીની વાતમાં મૌન સેવવું, તૃષ્ણાના પ્રવાહને તોડવો, વડીલો તરફ વિનય, અને સર્વ પ્રાણીઓ તરફ દયા- આ કલ્યાણમાર્ગ સર્વ શાસ્ત્રોમાં સામાન્ય રીતે કહેવાયો છે, જે શ્રેયસ્કર છે.

ઉપરનો શ્લોક તો એમની પાસેથી ઘણીવાર સાંભળવા મળે છે. એમાં શ્રેયસ્કર એવ કલ્યાણ માર્ગે જનાર કયા સદ્ગુણોથી સજ્જ થયેલો હોવો જોઈએ તેનું નિરૂપણ કરેલું છે.

અને ઉપરના જેવો જ બીજો પ્રિય શ્લોક અહીંઆ ટાંકી લેવાનું મન થાય છે.

દાક્ષિણ્યં સ્વજને દયા પરિજને શાઠ્યં સદા દુર્જને
પ્રીતિઃ સાધુજને નયો નૃપજને વિદ્વજ્જને ચાર્જવમ્ ।
શૌર્ય શત્રુજને ક્ષમા ગુરુજને નારીજને ધૃષ્ટતા
યે ચૈવં પુરુષાઃ કલાસુ કુશલાસ્તેષ્વેવ લોકસ્થિતિઃ ॥

પોતાના કુટુંબીઓ તરફ વિવેક યુક્ત ઉદાર વર્તન, નોકર-ચાકર તરફ દયા, દુર્જનો તરફ શકતા, સજ્જનો તરફ પ્રેમ, રાજાઓ સાથે નીતિ, વિદ્વાનો સાથે સરળતા, શત્રુઓ સાથે શૌર્ય, વડીલો સાથે ક્ષમાભાવ અને સ્ત્રીઓ સાથે ધૃષ્ટતા-જે પુરુષો ઉપર પ્રમાણે કલાઓમાં કુશળ હોય છે, તેઓ જ સંસાર વ્યવહાર બરાબર ચલાવી શકે છે.

આમાં જે સ્ત્રીઓ તરફના વર્તનની વાત કરેલી છે તે એમને કબૂલ નથી અને કહે છે પણ ખરા કે કવિને સ્ત્રી તરફથી અન્યાય થયો હશે એટલે એમણે આ અનુભવ ટાંક્યો હશે.....

એમની ઘડતર કથામાં સદ્વાચનનો ફાળો ઘણો છે. નાનપણથી વાંચવાની પડેલી ટેવ હજી પણ સિત્તેરમે વર્ષે એટલી જ ચાલુ છે. પુસ્તકો પણ વિચાર માંગી લે એવાં જ વાંચે છે અને તેમાં વિષયોનું વૈવિધ્ય પણ પ્રાણવાન હોય છે. જરાય ફાજલ સમય મળે કે વાંચતા જ હોય અને કોઈ આવે કે કામ માટે જવાનું થાય તો પુસ્તક હેઠે મુકવામાં એટલી જ સહજતા જણાઈ આવે...

૧૯૦૬ના અરસામાં શ્રીઅરવિંદ એમના અધ્યાપક હતા અને તે Day of The Last minstrel શીખવતા. તેમાંની પેલી અતિ પ્રચલિત લીટીઓ જ્યારે શીખવેલી ત્યારે વિદ્યાર્થી જગતને એમણે ઘેલું કરી મૂકેલું.

Breathes there the man with Soul so dead
Who never to himself hath said,
This is my own my native land ?

આ પ્રખર ગુરુના હાથે શિક્ષા પામ્યા ને જીવનભરને માટે સેવાનાં ભાથાં બાંધ્યાં. સ્વ. ગોવર્ધનરામે ગૃહસ્થાશ્રમને પાળ બાંધવા તરફ આંગળી ચીંધી, બેન્જામીન ફ્રેંકલીન, રોબિન્સન ક્રૂઝો વગેરેએ શ્રમનો મહિમા અને એકલા જવાનું આવે તો પણ હિંમત ન હારતાં અડગ પગલાં ભરવાનાં અમી પાયાં, દુકાળમાં ભૂખને કારણે સ્વડીરઝળીને મૂએલાંની ખોપરીએ હૃદયનાં દ્વાર ખોલી નાખી કરુણાની ધાર વહેવડાવી, બાળપણમાં જો એલ દુઃખના અગ્નિમાં ભડથીઉં ન થતાં એ અગ્નિશિખાની જ્યોતથી જીવનમાર્ગેમાં પ્રકાશ આવવા દીધો... એવા ભાઈકાકાને વંદન!

(-‘ભાઈકાકા શતાબ્દી’ ગ્રંથમાંથી સાભાર)

સંતુષ્ટિ

એસ. જી. પટેલ

આપણે સૌ વિવિધ પ્રકારની લાગણીઓના તારાવાણામાં વણાયેલા છીએ. આપણે ઘણી બધી બાબતે આભારી છીએ- જેવા કે પ્રેમાળ પરિવાર, સારી નોકરી, તંદુરસ્ત તન, મનમોહક મન, અઢળક ધન. છતાં કેટલીક વાર જે કંઈ છે તે પૂરતું નથી. એવી લાગણીનો પ્રવાહ પણ વહેવા લાગે છે. આવા સંજોગોમાં જીવન પ્રક્રિયા બદલી સુખી બની શકાય. આપણા જીવનના પરિપ્રેક્ષ્ય અને પદ્ધતિને અનુકૂળ થવાથી સંતોષ પામી શકાય છે. તેનાથી આપણી પાસે જે કંઈ છે તેની કદર થાય છે. આમ સંતોષવૃત્તિમાં વૃદ્ધિ કરવાના ઉપાયોની ચર્ચા કરીએ.

જે લોકો પોતાના જીવનથી ખૂબ સુખી છે તેઓ વર્તમાન ક્ષણોને આનંદિત થઈ મારે છે. ભૂતકાળને ભૂલી જાય છે અને ભવિષ્યના વિચારમાં નિરંતર હટપૂર્વક ચીટકી રહેતા નથી. કેટલીકવાર ભૂતકાળનો પ્રસંગ યાદ કરવાથી તેમાં થયેલ ભૂલોમાંથી શીખવા મળે છે અને ભવિષ્યનો વિચાર કરવાથી તમારા નિર્ધારિત લક્ષ્ય લાંબાગાળાના આયોજન કરવામાં ઉપયોગી થાય છે, તેમ છતાં તમારી પાસે જે છે તેનાથી સુખી થવા માટે અત્યારે જે સમય મળ્યો છે તેની મધુરતા વાગોળતા રહો તો વધારે આનંદિત થશો. આજનો દિવસ તમારા માટે અણમોલ રતન લઈને આવ્યો, તે ભવિષ્યમાં કદી આવવાનો નથી એવું સમજી એમાં જ ઓતપ્રોત થઈ ખુશ રહો અને ખુશી વહેંચતા રહો. ખુશી જેટલી વહેંચશો એટલી વધતી જશે. હળવાશથી તમારી આંખો બંધ કરી ઊંડા શ્વાસ લો. વર્તમાનની ક્ષણો વાગોળો એટલે તમારું દુઃખ ઓગળવા લાગશે. ધીરજ ધરો પ્રેક્ટિસથી વધારે સારું લાગશે.

તમારી પાસે જે ચીજો નથી તેની ચિંતા કરવાને બદલે એવો વિચાર કરો કે તમો બીજા અનેક લોકો કરતાં અનેકગણા વધારે ભાગ્યશાળી છો. શક્ય છે કે તમારું જીવન અત્યારે સોળે કળા સંપન્ન નથી. છતાં જે કંઈ છે એટલા માટે આભારી અને કૃતજ્ઞ બનો. જેમાં તમારો પ્રેમાળ પરિવાર, આશ્ચર્યજનક મિત્રો, સુંદર સંબંધીઓ, શારીરિક અને માનસિક તંદુરસ્તી, વ્યાવસાયિક શાંતિ, સુખ સગવડભર્યું ઘર અને શહેર કે ગામ, જ્યાં તમો નિવાસ કરો છો. આવી અનેક બાબતોની લાંબી યાદી બની શકે

જેના આપણે આભારી અને ઋણી છીએ. રજાના દિવસે અને નવરાશના સમયે કૃતજ્ઞતા સભર ઘટનાઓની યાદી બનાવો. નાનીમોટી મદદ કરનાર લોકોનો આભાર માનો. પ્રકૃતિના પર્યાવરણ સાથે રચ્યા-પરચ્યા રહો તો કુદરતી સૌન્દર્ય માર્ણી શકશો.

આપણા જીવનની પ્રત્યેક પળને સુંદર બનાવનારી ચીજો, જેવી કે, શુદ્ધ હવા, પોષણયુક્ત આહાર, શાંત ઘર, પવિત્ર જળ અને કોમળ સૂર્યપ્રકાશની કદર કરો. આપણા જીવનમાં આવી અનેક નાનીનાની વસ્તુઓ ઉપયોગી બનતી હોય છે. એવી વસ્તુઓ યાદ કરી તેમના પ્રત્યેનો આદરભાવ વ્યક્ત કરતા રહો. આપણી આજુબાજુના વિસ્તારમાં નિયમિત સેવાઓ આપનારામાં દૂધવાળો, શાકભાજીનો ફેરિયો, છાપા (દૈનિક પેપર) વહેંચનારો, ઘોબી, ઘરની સફાઈ અને કામકાજમાં મદદ કરનાર કામવાળી બહેન/ભાઈ, આધારભૂત અને વિશ્વસનીય શોપિંગ સેન્ટર, સુંદર પુસ્તકાલય, નિરંતર નેટવર્ક સેવા-મોબાઈલ, ઈન્ટરનેટ, ટેલીવીઝન વગેરે પ્રત્યે બે મીઠા બોલથી આભારી બનો. શક્ય છે કે ઉપરોક્ત સેવા કરનાર સેવકોમાંથી કોઈકની સેવા ન મળે ત્યારે અભાવમાં ઊતરવાને બદલે એવી બે-ચાર સુંદર ઘટનાઓનું સ્મરણ કરી લો કે જેથી તમારો અભાવ આવિર્ભાવમાં રૂપાંતરિત થઈ જાય.

ઘણા લોકો એવા હોય છે કે જેઓ તેમના જીવનથી સંતુષ્ટ હોતા નથી, કારણ કે તેઓ શાંતિથી બેસી વિચારી શક્તા નથી કે જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તેવું શાથી થાય છે. આવા સંજોગોમાં તમો દિવસના અથવા સમાહના અંતે ડાયરી લખવાનું ચાલુ કરો. તમારા માનસપટલને વિસંકુચિત કરવા માટે સવાર-સાંજ ચાલવાની કસરત કરો અથવા શાંત સ્થળે જઈ કુદરત સાંનિધ્યમાં જે તે વિકૃત ઘટના બની તેનું પૃથક્કરણ કરો. આનો અર્થ એવો નથી કે ઉદાસ થઈ જવું કે અતિશય વિચાર કરવો કે કંઈ થઈ ગયું તે બહુ ખોટું થઈ ગયું છે. તેને બદલે, આપના જીવન સાથે જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તેને સમજદારીથી મૂલવવા પૂરતો સમય આપો. ટૂંકમાં, જ્યારે સમસ્યાથી ઘેરાઈ જાવ ત્યારે સમજદારી કેળવી પ્રતિક્રિયાને બદલે પ્રતિભાવ આપવો. આમ કરવાથી સમસ્યા કમશ: હળવી બનશે અને ઉકેલની દિશામાં આગળ વધશે.

જીવનમાં સુખ-શાંતિથી જીવવા માટે તમારી જાતને બીજાઓની સાથે સરખામણી કરવાનું બંધ કરો. શક્ય છે કે તમારા પાડોશીનું મકાન વિશાળ અને રાચરચીલાથી સંપન્ન

હોય, તમારા કોઈ મિત્રની નોકરી વધારે સારા પગારવાળી અને આનંદદાયક હોય, જ્યારે તમારી પરિસ્થિતિ કદાચ એનાથી વિપરીત હોઈ શકે. તમે બીજા લોકોને અથવા તેમની હાલતને બદલી શકતા નથી. તમો બિનજરૂરી સરખામણી કર્યા કરશો તો દુઃખી અને નિરાશ જ થશો.

કોઈ કારણસર તમે સારું ફીલ કરતા નથી અને મૂડ બગડી ગયો છે તો ઉદાસ થઈ મિત્રો આગળ લજામણો ચહેરો કરી દુઃખનાં ગાણાં ગાવાની જરૂર નથી. તેના બદલે મિત્રો આગળ આનંદિત થઈ મૈત્રીભાવથી એવી ગમ્મત-મજાક કરો કે જેથી બધામાં હાસ્યનું વાતાવરણ સર્જાય. આનો અર્થ એવો નથી કે તમોએ તમારી ગંભીર ઉદાસીનતાને છુપાવવી, પણ જો તમારી માનસિક સ્થિતિ જરા ડગમગી હોય તો વધારે કાળજી લઈ સુખી હોવાનો પ્રયત્ન કરવો. આમ કરવાથી આપ સરળતાથી ગંભીરતાને સહજતામાં ફેરવી શકશો. તમારી સમસ્યા જો નિકટના મિત્ર સાથે ખુલ્લી કરશો તો શક્ય છે કે તે સમસ્યાના ઉકેલમાં ભાગીદાર બને, પણ અપસેટ થઈ જે મળે તેને તમારી વાત કહ્યા કરવાથી તમારી અવસ્થા વધારે બગડશે. સ્ટેનફર્ડ યુનિવર્સિટીની સ્કૂલ ઓફ મેડિસિનના મેડિકલ ડાયરેક્ટર ડૉ.ડેવિડ સ્પાઈગલ જણાવે છે કે HAPPINESS IS NOT THE ABSENCE OF SADNESS. આનો અર્થ એ થાય કે તમો સુખી માણસ હોવા છતાં દુઃખની લાગણી ઉદાસીન ચહેરાથી વ્યક્ત કરી શકો છો. ખરેખર તમો અપસેટ હોવા છતાં આનંદી રહેવા પ્રયત્ન કરો તેનાથી સુખી બની જવાતું નથી.

થોડો વધારે પૈસાદાર માણસ થશે તો તેનો બહારનો ભપકો બદલાશે પણ અંદરનો માનવ સ્વભાવ બદલાશે નહીં. તેનાથી તે વધારે સુખશાંતિવાળો સંતુષ્ટ બનશે એની ગેરંટી નથી. તેનઝીન ગ્યાત્સો-૧૪મા દલાઈ લામાએ કહેલું છે કે- “If you want others to be happy, practice compassion; if you want to be happy, practice compassion.” પીડાતા લોકોને ઓળખવા અને તેની મુશ્કેલીમાં મદદરૂપ થવું એટલે સુખને વહેંચવું. બીજાઓ સાથે કરુણા દાખવવાથી માનવતાના સંબંધો બંધાશે, વ્યર્થ વિચારોથી મુક્તિ મળશે અને વિશ્વમાં તમે એકલા નથી એ સંકલ્પ દૃઢ થશે.

કેટલાક લોકો સારી કારકિર્દી, મોંઘી કાર અથવા મોટું બેન્ક બેલેન્સ પ્રમાણે સુખનું માપ સમજે છે. ખરેખર તો સુખનું માપન કેટલા પૈસા કે સોના-ચાંદીની જાણસોથી

છે તેનાથી થતું નથી. સંતોષ એટલે મારી પાસે જે કંઈ છે તે પૂરતું છે. સંતુષ્ટતા સર્વગુણોની ખાણ છે. આપણે સંતુષ્ટમાણી બનવાનું છે. સંતુષ્ટ વ્યક્તિનો આધાર તેના વિચાર કે સંકલ્પ પર છે. Being happier now, according to one study, is also a strong indicator of how happy you will be in the future. So, making the choice to be happy affects you beyond the present moment. Happier people have less health problems. Happiness is great immunity booster. નીચેની કવિતા સંયુક્ત પરિવારથી વિખૂટા પડેલાની વ્યથા વ્યક્ત કરે છે.

એક પાંદડું, જીદે ચડ્યું, થયું નિજ પરિવારથી જુદું.
ઝાડથી છૂટું પડીને એ પાંદડું ખૂબ હરખાય છે.
હાશ! છૂટ્યા હવે આ ભીડથી મનથી એ મલકાય છે.
વાયુ સાથે વહેતું વહેતું આમ તેમ લહેરાય છે.
સૃષ્ટિ બહારની ખૂબ સુંદર છે! એને એવું મનમાં થાય છે.
ઝાડ પર રહ્યાં ચિપકીને, ત્યાં આમ ક્યાં રખડાય છે!
ત્યાં તો બસ બીજાઓ, મારી સાથે રોજ અથડાય છે.
અહીં તો વાયુ સાથે મજેથી ઊડીને જવાય છે.
ને ઝરણાની સાથે ખળખળ ગીતો મજાના ગવાય છે.
પાણી સાથે ઊછળતાં ને ફૂદતાં એ મલકાય છે.
પણ સુખ કાણભંગુર છે એ એને ક્યાં સમજાય છે.
ઝરણામાંથી વહેતું જ્યારે કિનારે પહોંચી જાય છે,
જાનવરોના ખર નીચે જ્યારે રગદોળાય છે.
પીડાથી કણસતું એ હવે ખૂબ પરતાય છે,
ઝાડ સાથે જોડાયેલા હોવાનું મૂલ્ય એને સમજાય છે.
આઝાદી વ્હાલી લાગે પણ મોંઘી સાબિત થાય છે.
સંયુક્ત પરિવાર બંધન નહિ, પણ જીવનનો સાચો પર્યાય છે.

સુખ-દુઃખના તાણાવાણાની લાગણીઓ સભર વાતામાં ડોકિયું કરીએ.

દવેકાકાના ઘરને કાયમ માટે તાળું મારતા મારતા હું અને કાવ્યા ભાંગી પડ્યા. તેમના બગીચામાં રાખેલ બાંકડા ઉપર બેસી અમે બંને રડી પડ્યા... અમે બંને કંઈ બોલી શકીએ તેવી સ્થિતિમાં ન હતા... ‘હેં સમીર, જીવનની સંઘ્યા આટલી દુઃખદ હોય છે...એ તો મેં કલ્પના પણ કરી ન હતી.’ કાવ્યા રડતી રડતી બોલતી હતી. મેં કીધું

‘કાવ્યા, માયા અને લાગણી તો એવી છે જે બાજુ ઢાળ મળે એ બાજુ ઢળી જાય તેને ઉંમર કે રૂપિયા સાથે કોઈ મતલબ હોતો નથી.’

મેં દવેકાકાના બંધ મકાન સામે ફરીથી જોયું... મારી થોડા દિવસ પહેલાંની કાકા સાથેની મુલાકાત નજર સામે આવી... વાસ્તવમાં દવેકાકા એટલે મારા મિત્ર સુનિલના પપ્પા... સુનિલ કરતાં પણ વધારે દવેકાકા સાથે મને ફાવતું... તેનું કારણ નિખાલસતા, નિઃસ્વાર્થપણું, સ્વમાની, અને આનંદથી ભરેલ તેમનું વ્યક્તિત્વ મારા માટે પ્રેરણાદાયક હતું... અમારી એકબીજાની નિઃસ્વાર્થ ભાવનાએ અમને લાગણીના બંધનોથી બાંધી રાખ્યા હતા. બાકી મારો મિત્ર સુનિલ તો વિદેશ જઈ મને ભૂલી ગયો હતો. મતલબ વગર તેનો ફોન કદી આવતો નહીં... હું પણ મતલબીઓ સાથે મતલબ પૂરતી જ વાત કરતાં ઘણા સમયથી શીખી ગયો છું.

થોડા દિવસ પહેલાં હું કાકાને મળવા ગયો હતો... સ્વભાવ તો આનંદી હતો જ. તેઓ મને હંમેશાં કહેતા- ‘તકલીફો દુનિયામાં કોને નથી? તમારી તકલીફો અને દુઃખના ગાંઠો રોજ ગાવાથી દુનિયા તમારાથી દૂર રહે છે... ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ તકલીફો વચ્ચે જીવ્યા છતાં પણ કદી રડ્યા નથી... સંઘર્ષ વચ્ચે પણ શાંતિ કેવી રીતે મેળવવી એ આદર્શ જીવનની શીખ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ ગીતાજી દ્વારા આપણને શીખવડી છે.’

દવેકાકાની ઉંમર ૮૦ વર્ષ છતાં પણ જ્યારે મળવા જાઉં ત્યારે હું મારું દર્દ ભૂલી ઊભો થાઉં તેવી તેમની આનંદમસ્તીની વાતો... હોય. આવનાર વ્યક્તિ સમયનું ભાન ભૂલી જાય તેને ઊભુ થવું ન ગમે...તેવી દવેકાકાની વાતો કરવાની કલા મને બહુ ગમતી. તેઓ કહેતા-જે પરિસ્થિતિ નિર્માણ થયેલ છે, એ પરિસ્થિતિમાં હસતા હસતા જીવવું કે રડતા રડતા- એ દરેક વ્યક્તિએ નક્કી કરવાનું છે. હું જ્યારે તેમને મળું ત્યારે કંઈક નવું શીખીને જતો. તેમની પાસે જિંદગી જીવવાની જડીબુટ્ટી અદ્ભૂત હતી. જે તેમને યાદ કરે તેને જ એ યાદ કરતા. લાગણીના વેવલાવેડા તેમને આવડતા નહીં... તેમણે તેમના સગા દીકરા-વહુને પડતા મૂક્યા હતા. તેઓ કદી તેમના દીકરાને પણ ઈન્ડિયા ક્યારે આવો છો એવું પૂછતા નહીં... તેઓ મને કહેતા-“When there is a will. there is a way”- વ્યક્તિને ઈચ્છા હોવી જોઈએ તો રસ્તો આપોઆપ નીકળી જાય... બાકી બહાના તો હજારો હોય છે.

તેમના સુંદર શબ્દ મને હજુ યાદ છે. ‘દુનિયામાં કોઈ વ્યક્તિ એટલી વ્યસ્ત હોતી જ નથી... કે આપણને મળી ન શકે...તેમની પ્રાયોરીટી જ તમારું સ્થાન તેમની નજરમાં કેટલું છે તે બતાવે છે’... વાણીવિલાસ તરફ તેમને નફરત હતી. દવેકાકાને થોડા દિવસ પહેલાં મળવા આવ્યો ત્યારે... દવેકાકાની પત્ની, મારા મિત્રની મમ્મીને હું સુધામાસી કહેતો- તેઓ બંને સાથે હીંચકે જૂલતા હતા...

‘આવ બેટા, તારી જ રાહ જોતા હતા... તારી માસી ઘણા દિવસથી અપસેટ છે.’ દવેકાકા બોલ્યા. મેં પૂછ્યું, ‘શું થયું માસી?...’ ‘કંઈ નહીં.. તારા કાકાને તો ફરિયાદ કરવાની આદત છે.’ કાકા હસતા હસતા બોલ્યા... ‘બેટા, ઘણા વખતથી કબાટના લોકરની યાવી તારી માસી મને આપતી ન હતી... કાલે રાત્રે ચોર આવ્યો... ચોરે ધમકી આપી એટલે તારી માસીએ લોકરની સંતાડેલ યાવી કાઢી ચોરને આપી... ચોરે જ્યારે લોકર ખોલ્યું... તો લોકરની અંદર ઝેરની બોટલ સિવાય કંઈ જ ન હતું. ચોર રડી પડ્યો. ચોરીનો અમારા ઘરનો બીજો માલ અમારા પગ પાસે મૂકી બોલ્યો. મને માફ કરજો. લોકડાઉનને કારણે મારી નોકરી જતી રહી છે, પરિવારની ભૂખ ભાગવા આ ખોટા રસ્તે હું ચઢ્યો છું... મને માફ કરો.’

મેં ચોરને કીધું ‘અરે બેટા, હવે તો અમે જીવનના દિવસો નહીં, કલાકો ગણીએ છીએ. તારા પરિવારની ભૂખ ભાંગવી અગત્યની છે. અમારે તો પાપ-પુણ્યનું પોટલું બાંધવાનો સમય આવી ગયો છે... આ પોટલામાં જે હોય તે તું લઈ જા... અમારી નજરમાં તેની કોઈ કિંમત નથી. તારે રૂપિયાની જરૂર હોય તો વિના સંકોચે આવતો જતો રહેજે... હા, પણ રાત્રે નહીં દિવસે ડોર બેલ મારીને આવજે..’ મે હસતા હસતા ચોરને કહી દીધું. ‘ચોર હાથ જોડી બોલ્યો, ‘દાદા..ચોરી મારો વ્યયસાય નથી છતાં...પણ એક વાત છે.... તમારા જેવી વ્યક્તિ આ દુનિયામાં ભાગ્યે જ મળે.’ કાકા ખૂબ હસ્યા, પછી બોલ્યા ‘ચોર મને મોબાઈલ મંબર આપીને ગયો... દાદા મુંઝાતા નહીં... હું તમારી સેવામાં ૨૪ કલાક હાજર છું’... દાદા ગંભીર થઈ બોલ્યા... ‘બેટા... સંતાનો પાછળ આપી જાત ઘસી નાખી આવા શબ્દો સાંભળવા માટે, જીવન પૂરું કરી નાખ્યું!’

મુદ્દાની વાત, બેટા મેં તારી માસીને કીધું: ‘લોકરમાં ઝેરની બોટલનું કારણ?’ તો તેણે કહ્યું. ‘તમને કંઈ થઈ ગયું... તો હું એકલી નહીં જીવી શકું... એટલે.... આ...ઝેર!’ કાકા રડી રહ્યા હતા... ‘બેટા જીવનસાથી વગર

જીવવું અઘરું તો છે.. તેમાં પણ આ અવસ્થામાં ખાસ.' બે દિવસ પછી સુધામાસી હાર્ટફેલમાં ગુજરી ગયા... કાકા એકલા પડી ગયા... બધી વિધિ પતાવી મેં કાકાને કીધું, તમારાથી હવે એકલા ના રહેવાય.ચાલો મારા ઘરે. કાકા બોલ્યા બધી વિધિઓ પતી જાય પછી વિચારીશ.

અમે ઘેર ગયા... બીજા દિવસે વહેલી સવારે સંદેશ મળ્યો... કાકા ગુજરી ગયા... એમના ઘરે પહોંચ્યા.... ત્યારે પોલીસ ત્યાં ઊભી હતી. કાકાના એક હાથમાં જેરની ખાલી બોટલ, બીજા હાથમાં ચિટ્ટી. ચિટ્ટીમાં લખ્યું હતું, સુધા, તારી જેરની બોટલનો ઉપયોગ મેં કર્યો છે... તારો ખાલીપો સહન કરવાની તાકાત મારામાં પણ ન હતી. તેમણે મારા પર ચિટ્ટીમાં લખ્યું હતું, 'બેટા સમીર... તારે બારમા અને

તેરમાની અમારી અંતિમ વિધિ સાથે કરવાની છે. મારા છોકરાની રાહ ન જોતો.' એ તેનામાં વ્યસ્ત છે. અમારા જીવતાં તેને રજા ન મળી તો હવે રજાઓ બગાડીને અહીં આવવાનો શું ફાયદો? તું સુખી અને આનંદમાં રહેજે... અહીં આપણા ઋણાનું બંધ પૂરા થાય છે. લિ. દવેકાકા.

મે. પોલીસના હાથમાં ચિટ્ટી મૂકી. પોલીસ પણ ચિટ્ટી વાંચી ભીની આંખે ઘરની બહાર નીકળતા એટલું બોલ્યા... આ અવસ્થા દરેકને આવવાની છે! દાદાને કાંધ દેતી વખતે એક વ્યક્તિ ખૂબ રડતો હતો... મેં તેને જોયો ન હતો. મેં તેની ઓળખ પૂછી... તેણે મને કીધું, આવ્યો હતો ચોરી કરવા પણ મારું દિલ ચોરી લીધું... એ દાદાએ...

માનદ્ મંત્રી, ચારુતર વિદ્યામંડળ, વલ્લભ વિદ્યાનગર

॥ અભિનંદન ॥

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત બી.જે.વી.એમ.કોમર્સ કોલેજના એન.એસ.એસ. યુનિટ તથા પ્રોગ્રામ ઓફિસર ડૉ.પરેશ મોરધરાને રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના(NSS)નો રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રામનાથ કોવિંદ દ્વારા વર્ચુયલ મોડ દ્વારા એનાયત કરી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા.

ભારત સરકારના યુવા કાર્યક્રમ અને ખેલ મંત્રાલયના રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના અંતર્ગત સમગ્ર ભારતમાં શ્રેષ્ઠ કામગીરી કરનાર એન.એસ.એસ. યુનિટ તેમજ પ્રોગ્રામ ઓફિસરને ભારત સરકાર દ્વારા રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના(NSS)ના ગૌરવવંતા રાષ્ટ્રીય પુરસ્કારથી સન્માનિત કરવામાં આવે છે.

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત ભીખાભાઈ જીવાભાઈ વાણિજ્ય મહાવિદ્યાલય (બી.જે.વી.એમ.કોમર્સ કોલેજ), વલ્લભ વિદ્યાનગરના એન.એસ.એસ. યુનિટ અને પ્રોગ્રામ ઓફિસર ડૉ.પરેશકુમાર યુ. મોરધરાની તેઓના દ્વારા NSS અંતર્ગત કરવામાં આવેલ સામુદાયિક સેવાઓ- શ્રેષ્ઠ કામગીરી બદલ વર્ષ ૨૦૧૮-૧૯ના રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના(NSS)ના ગૌરવપ્રદ રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર માટે પસંદગી કરવામાં આવેલ હતી. આ પુરસ્કાર એન.એસ.એસ. પ્રોગ્રામ ઓફિસર ડૉ.પરેશ મોરધરાને તારીખ ૨૪મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૨૦ના રોજ ભારતના રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રામનાથ કોવિંદ દ્વારા વર્ચુયલ મોડ (Virtual Mode) દ્વારા એનાયત કરી સન્માનિત કરવામાં આવ્યા.

આ ગૌરવપ્રદ પુરસ્કાર એનાયત થયા બદલ ચારુતર વિદ્યામંડળના માનનીય અધ્યક્ષશ્રી એન્જિનિયર શ્રી ભીખુભાઈ બી. પટેલ, ઉપપ્રમુખ શ્રી મનીષભાઈ પટેલ, માનદ્ મંત્રીશ્રી ડૉ. એસ. જી. પટેલ, માનદ્ સહમંત્રી સર્વશ્રી શ્રી આર. સી.તલાટી, શ્રી મેહુલભાઈ પટેલ, શ્રી વિશાલભાઈ પટેલ તથા સી.વી.એમ.ના સર્વે હોદ્દેદારો તેમજ બી.જે.વી.એમ પરિવારના સર્વે સભ્યો તથા વિદ્યાર્થીઓએ પ્રિ. ડૉ. કેતકી શેઠ અને પ્રોગ્રામ ઓફિસર ડૉ.પરેશ મોરધરાને હૃદયપૂર્વક હાર્દિક અભિનંદન પાઠવ્યા હતા.

॥ આપણો વૈભવ અને વારસો ॥ (પદ વિભાગ)

નેડો લગ્નો

મીરાબાઈ

શામળિયો મુંજો સગો, પાતળિયો મુંજો પ્રાણ,
નંદના લાલનસે નીંદરડીમેં નેડો લગ્નો.

હું રે જાતી'તી ગાંધી કેરે હાટડે વાલા,
મહેકે ગાંધી કેરે હટમેં લાલન સગો.

શામળા સારુ ધ્રોડી ધ્રોડી થાકી વાલા,
મુંને વડલે વિસામો વલો લગ્નો.

જળ રે જમનાનાં ભરવાને ગ્યાં'તાં બેની,
સુરતા ચૂકી ને બેડો ભગો.

બાઈ મીરા કે ગિરધરના ગુણે જીવો,
સંતના ચરણમાં ચિત લગો-
શામળિયો મુંજો સગો.

એવો આતમરાજા હાલ્યો રે

ધીરો ભગત

એવો આતમરાજા હાલ્યો રે છોડી દીધી સુંદર કાયા,
એના ચેતન છેટાં પડ્યાં રે નથી રે લીધાં અન્ન-પાણી ... ટેકો

નાના હતા ત્યારે ભેગા રમતા, બાળપણની હતી પ્રીત,
અજાણી ભોમમાં એકલા મેલ્યા, એવી તમારા ધરની રીત,
પછી માયામાં લપટાયો રે, ઊંડા જલમાં ડૂબી મૂવો...એવો...

કોનાં છોટું તે કોનાં વાછરું, વળી કોનાં મા ને બાપ,
અંત કળે જાવું એકલું, સાથે પુણ્ય અને પાપ,
એવી ધારણા બાંધો ધરમની રે, પુણ્યો થકી ઊતરો... પાર ...એવો...

પહેલો વિસામો ધરને આંગણે, બીજો ઝાંપા બહાર,
ત્રીજો વિસામો ગામને ગોંદરે, ચોથો છે સ્મશાન,
પછી કર ઘટડીમાં ખડક્યાં રે, માથે મેલી અગ્નિરાણી...એવા...

રાજા ધરમ લેખાં માંગશે, માંગશે પુણ્ય ને પાપ,
આપ્યા વિન શું પામશો, અને શું દેશો જવાબ,
એવો દાસ ધીરો કહે છે, રે કાયા સુધી છે માયા ...એવો...

સાહેબે આપી સાનકા

સતગુરુ

અનાડી જન નહિ ઓળખે,
કૂડ રૂપી રે કમાડ.

તરસના રહી રે ઐના તનમાં, બેડી બૂડે મઝધાર,
સમજી સમજે શબ્દ સાનમાં, કૂડિયા બૂડે બહુવાર,
એજી મન રે છળુ ને માયા વળગી, એમાં સતગુરુનો શું વાક?
ભરમુંના ભૂલ્યા ફરે ભૌમાં, રૌ રૌ નરકની માય રે.

એ જી પીધો રે પ્યાલો નિજ નામનો, જેમ નીરમાં નીર સમાય,
ત્રિવેણી ઉપર મોતી ચૂગતાં, આવાગમન મટી જાય રે.

એ જી સાહેબે આપી સાનકા, પલ પલ દરશન થાય,
નુરત સુરત ધિરે લાવતાં, ગયા રમૈયો રામ દરશાય રે.

એ જી જખમી જીવે કેમ જીવડો, રોમ રોમ પડી ગયા શાર,
શીતળ સતગુરુ સેવતાં, મરજીવા ઊતર્યા ભવપાર રે.

સમજી સમજે શબ્દ સાનકા.

પરમેશ્વર સાથે પ્રીત

દેવાનંદ

(રાગ: ગરબી)

કર પ્રભુ સંઘાતે દૃઢ પ્રીતડી રે, મરી જાવું મેલીને ધનમાલ;
અંત કાળે સગું નહિ કોઈનું રે. (ટેક)

સંસ્કારે સંબંધી સરવે મળ્યું રે, રે એ છે જૂઠી માયા કેરી જાળ; અં
મારું મારું કરીને ધન મેળવ્યું રે, તેમાં તારું નથી તલભાર; અં
સુખ સ્વપ્ના જેવું સંસારનું રે, તેને જાતાં ન લાગે વાર; અં
માટે સેવ તું સાચા સંતને રે, તારા ટળશે ત્રિવિધ તાપ; અં
અતિ મોટા પુરુષને આશ્રયે રે, બળે પૂરવ જનમના પાપ; અં
એવું સમજી ભજ ભગવાનને રે, સુખકારી સદા સુખધામ અં
દેવાનંદનો વહાલો દુઃખ કાપશે રે, મનવાંછિત પૂરણ કામ; અં

सरदार वल्लभभाई पटेल: भावांजलि

कमलेश कुमार जसवंतसिंह गढवी (कमशा गढवी)

वात ऐनी अडग ने वणी असरदार होय छे,
माटे ज ऐ गुजराती ખभीर सरदार होय छे.

विधि सोपेलुं काम नीडर थईने करतो रह्यो,
ऐणे निभाववानुं ज भरेभरुं किरदार होय छे.

आवी मुशकली तो सडी जवनभर ऐमणे लोहू ऐनी,
ऐटले ज तो वात ऐमनी अलु जेमदार होय छे.

एकको मण्या भेडुने सघणा ऐमनी सरदारी थकी,
यशमां तो क्यारे पण ना ऐ भागीदार होय छे.

कर्या छे भारतमां अधाने विलीन सरणताथी,
वात लोहपुरुषनी ऐवी तो धारदार होय छे.

जत्या करोडो हृदय ऐणे अधा भारतीयोना,
हारीने जते ऐवो अडग ऐ वगदार होय छे.

स्मरण थकी भावांजलि अर्पे कमशा वारंवार,
अवतरण ऐवा श्री वल्लभनुं शानदार होय छे.

मु.ओरसद भी/प गंगा पार्क. मंगलम पार्क पार्से, १००कुट रोड.
ता.जि. आणंद. मोबाईल नंबर ७६८८७६७७२७.

आम ऐकाऐक

प्रीतम लखलाणी

मारा गामना पादरमां
सूकायेल नदीना तटमां
तरभूयनो वाड करीने गुजारो करता
देवी पूजक परीवारना ऐक भाणकने
एज सुूर्य उगयो न एतो
ऐवी ऐक व्हेली सवार
रेतीमां 'क' कमणनो घूटतो जेई
मारुं मन जूमी उठयुं!
कोई काणे लक्ष्मीचंद्रना आ भोंघेरा मलकमांथी
लुम थई गय एतीऐ नदी सरस्वती
मने आम मणी गई
मारा गामना पादरमां

65 Falcon Drive, West Henrietta,
NY 14586 (U.S.A.)

કેર તો કરે કોરોના...

પી.એમ. પરમાર (નિવૃત્ત)

કેર તો કરે, કોરોના કેર તો કરે,
જગને માથે કોરોના કેર તો કરે.
કેર તો કરે, ઈતો કેર તો કરે,
જગ રે આખાનું જીવન ઝેર કરે.
કાળમુખો ક્યાંથી જાગ્યો ઝેરી,
એ તો આખા જગનો જ વેરી.
એ તો નકરો નઘરોળ ને નફકટ,
દિનરાત ભોળુડા જીવ પર કરે જપટ,
કૈંક મોડબંધાને લીલા તોરણે રોળ્યા,
જોધધારમલ જવાંમદોને મેદાને રોળ્યા.
મોભીઓને રાજધૂરિણોને રોળ્યા,
અડધે મારગ રોળી દુનિયાં રંકજનોની.
આ કાળને કોણ પૂછે એ શું કરે છે ?
કાં ભઈ કેર તો કરે, કેર તો કરે.
ઝેરીલો ને વેરીલો એ તો અવતાર યમનો,
કેર તો કરે ને કાળો કેર તો કરે.
વસમી વેળા પડી, વસમી વાટુ થઈ,
વસમી વેળાની વાતુ ક્યાં જઈ કરીએ ?
કોને રાવું કરીએ ક્યાં જઈ રોવું ?
સમરાંગણે સાબદા સાથીઓ થયા પાળિયા !
કેર તો કરે, ઈતો કાળો કેર કરે.
જગ આખાને માથે જુલમ કરે.
આભ ફાટયું છે ભઈલા, રહેમ કોણ કરે?
દુઃખનાં દરિયામાં મહેર કોણ કરે?
દેવળથી દેવ ઊઠી ગયો, પીર પરવારી ગયા !?
જગને માથે કોઈ માલમી વિના મહેર કોણ કરે?

૬૨/ શ્રી હરિનગર પાલિકાનગર સામે
વલ્લભ વિદ્યાનગર
તા.જિ.-આણંદ

થોડાંની જેમ! (ગઝલ)

સુધીર પટેલ

એકલો હું ને વિચારો આવતા ટોળાની જેમ,
શું કરું? આપું છું ઠપકો એને કે મોટાની જેમ!
ટેવ જૂઠું બોલવાની પાડો છે એવી રીઢી,
સત્ય પણ મારું વગોવાતું હવે ખોટાની જેમ!
વહાલ ક્યાં વારેઘડીએ કોઈનું મળતું હવે?
સાયવી રાખું છું એને એટલે થોડાંની જેમ!
શક્ય છે બેસે કબૂતર બીક છોડી હાથ પર,
ક્યારનો ઊભો છું લૈ દાણાં અહીં ભોળાની જેમ!
કિલક જે દિલમાં કરે એવો શબ્દ શોધો 'સુધીર',
તો પછી દીવાલ નહિ, દિલ પર હશું ફોટાની જેમ!

2624 Jameson Dr, NW, CONCORD, NC
28027. USA. Email: sudhir12@gmail.com

આપણો વૈભવ અને વારસો

॥ ગદ્ય વિભાગ ॥

દિવાળી

કાકાસાહેબ કાલેલકર

દીવાનખાનામાં એકાદ સુંદર વસ્તુ રાખવાનો રિવાજ દરેક ઘરમાં હોય છે. બહારનો કોઈ માણસ આવે એટલે સહેજે તે પર એની નજર જાય છે અને તે બોલી ઊઠે છે : કેવી મઝાની વસ્તુ ! તમે આ ક્યાંથી મેળવી? પણ અજાયબધર (મ્યૂઝિયમ)માં તો જ્યાં જુઓ ત્યાં સુંદર જ સુંદર વસ્તુઓ હોય; જોઈને માણસ ખુશખુશ થઈ જાય; પણ સાથે સાથે એ તેટલો જ મૂંઝાય પણ ખરો! એને થાય કે આમાંથી શું જેવું અને શું ન જેવું?

આપણી દિવાળી ખરેખર તહેવારોનું એવું જ એક અજાયબધર છે. અથવા એને બધા તહેવારોનું સ્નેહસંમેલન કહીએ તોપણ ચાલે. દિવાળીનો તહેવાર પાંચ દિવસનો ગણાય છે. પણ સાચું જોતાં છેક નવરાત્રીના ગરબાથી તેની શરૂઆત થઈ જાય છે અને ભાઈબીજની ભેટમાં એનો આનંદ પરિસીમાએ પહોંચે છે.

શાસ્ત્રોમાં દરેક તહેવારનું માહાત્મ્ય અને કથા આપેલાં જ હોય છે. દિવાળી વિષે એટલી બધી કથાઓ છે કે 'દિવાળીમાહાત્મ્ય' લખવા જઈએ તો એક મોટું પુરાણ થઈ જાય. ઘનતેરશની કથા જદી, કાળી-ચૌદશની જુદી, અમાસ (દિવાળી)ની તો વળી ખાસ કથા છે. ત્યાર પછી નવું વર્ષ બેસે છે અને બીજને દિવસે દરેક ભાઈ પોતાની સગી કે માનેલી બહેનના ઘરનાં અતિથિ બને છે. દિવાળી એ ગૃહસ્થાશ્રમી તહેવાર છે, જનતાનો તહેવાર છે. બળેવને

દિવસે ધર્મ અને શાસ્ત્ર પ્રધાન હોય છે; દશેરાને દિવસે યુદ્ધ અને શસ્ત્ર પ્રધાન રહે છે; દિવાળીને દિવસે લક્ષ્મી અને મિષ્ટાન્ન પ્રધાનપદ ભોગાવે છે; અને હોળી તો રમત અને રોમંચનો તહેવાર છે. જેમ માણસોમાં ચાર વર્ણ છે તેમ તહેવારોમાં પણ આમ ચાર વર્ણ પડ્યા છે!

દિવાળી પછી નવું વરસ બેસે છે અને નવું અનાજ ઘરમાં આવે છે, વેદકાળથી આજ સુધી હિંદુ ઘરોમાં આ નવાન્નનો વિધિ શ્રદ્ધાપૂર્વક પાળવામાં આવે છે. મહારાષ્ટ્રમાં આ દિવસે જમતા પહેલાં એક કડવા ફળનો રસ ચાખવાની પ્રથા છે. એનો ઉદ્દેશ એમ હશે કે કડવી મહેનત કર્યા વગર મિષ્ટાન્ન મળે નહીં. ભગવદ્ગીતામાં પણ લખેલું છે કે જે શરૂઆતમાં ઝેર જેવું અને અંતે અમૃત જેવું હોય એ જ સાત્ત્વિક સુખ. દક્ષિણ કોંકણમાં દિવાળીને દિવસે પૌઆનું મિષ્ટાન્ન કરે છે અને જેટલા ઇષ્ટમિત્ર હોય તે બધાને તે દહાડે નોતરે છે. એટલે દરેક જણે દરેક ઇષ્ટમિત્રને ઘેર જવું જ જોઈએ. દરેકને ત્યાં ફળાહાર રાખેલો હોય છે. તેમાંથી એક કકડો ચાખી માણસ બીજે ઘેર જાય. વ્યવહારમાં કડવાશ આવી હોય, વેરવિખવાદ થયાં હોય, ગમે તે બની ગયું હોય, પણ દિવાળીને દિવસે બધું મનમાંથી કાઢી નાખી ફરી હૈતપ્રીતના સંબંધ જોડવાના. જેમ વેપારી દિવાળી પર કુલ લેણદેણ પતાવી લઈ નવા ચોપડામાં બાકી નથી ખેંચતા, તેમ દરેક જણ બેસતા વર્ષે હૃદયમાં કશાં વેરઝેર બાકી નથી રાખતો. જે દિવસે વસ્તીમાંથી નરક નીકળી જાય, હૃદયમાંથી પાપ નીકળી જાય, રાત્રીમાંથી અંધારું નીકળી જાય અને માથા પરનું કરજ દૂર થાય, તે દિવસ કરતાં વધારે પવિત્ર દિવસ બીજો કયો હોઈ શકે?

જીવતા તહેવારોમાંથી ટૂંકાવીને સાભાર

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

સી.વી.એમ.હાયર સેકન્ડરી હોમસાયન્સમાં રાષ્ટ્રીય પોષણ માહની ઉજવણી કરાઈ

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત હોમસાયન્સ હાયર સેકન્ડરી અને સી.સી.પટેલ કોમ્યુનિટી સાયન્સ સેન્ટરના સંયુક્ત ઉપક્રમે 'રાષ્ટ્રીય પોષણમાહ'ની ઉજવણી અંતર્ગત "વેબીનાર"નું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું જેમાં ચારુતર વિદ્યામંડળના માનદ્ મંત્રીશ્રી ડૉ.એસ.જી.પટેલ સરે વિદ્યાર્થીઓને આર્શીવચન પાઠવ્યા હતા. ડૉ. ભાવના ચૌહાણ મેડમ પોષણ અંગેની ઉપયોગી માહિતી આપી હતી. ડૉ. વિભા વૈષ્ણવે વિદ્યાર્થીઓને શુભ કામના પાઠવી હતી. સમગ્ર કાર્યક્રમનું માર્ગદર્શન શાળાના આચાર્યશ્રી સુચિતાબેન ખરાદી દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું શાળા પરવારના અથાગ પ્રયત્નથી સફળતાપૂર્વક કાર્યક્રમનું સંચાલન નયના શર્માએ કરેલ હતું. આ પ્રસંગે ઈન્ટર પોસ્ટર સ્પર્ધાના વિજેતા વિદ્યાર્થીઓને અભિનંદન પાઠવ્યા હતા.

॥ ચિંતન ॥

ભારતનું રાષ્ટ્રબંધારણ

નરેશ વેદ

વિશ્વમાં અત્યારે ૨૦૬ સાર્વભૌમ રાષ્ટ્રો છે. એમાંથી અપવાદો બાદ કરતાં બાકીનાં બધાં રાષ્ટ્રો પાસે પોતપોતાનાં રાજ્યબંધારણો છે. સરકારનું શાસન અને વહીવટીતંત્રનો વહીવટ વ્યવસ્થિત રીતે ચાલે એટલા માટે આ જાતનાં બંધારણોની રચના થતી હોય છે, આ બંધારણ મુજબ જે તે રાષ્ટ્રોનો વહીવટ ચાલતો હોય છે.

માણસજાતે શાસન માટે રાજાશાહી, સામંતશાહી, સરમુખત્યારશાહી વગેરે પ્રણાલીઓની નબળાઈઓનો અનુભવ લીધા પછી લોકશાહીની પ્રણાલી અપનાવી છે. શાસનની આ પ્રણાલીની કેટલીક ઊણપો અને મર્યાદાઓનો અનુભવ થયા પછી પણ ઓછી દુષ્ટ પ્રણાલી તરીકે એનો સ્વીકાર કર્યો છે. હાલ વિશ્વના ૧૬૭ રાષ્ટ્રોએ આ શાસન પ્રણાલી અપનાવી છે. આ પ્રણાલીનાં ત્રણ મુખ્ય લક્ષણો છે: (૧) એમાં લોકો અને સરકારની ભાગીદારીવાળું શાસન હોય છે, (૨) એમાં સામૂહિક ડહાપણ અને (૩) સામૂહિક નિર્ણયનો લાભ લેવામાં આવે છે. તેથી આ પ્રણાલી અપનાવનાર રાષ્ટ્રોને રાજ્યબંધારણ વિના ચાલે નહીં.

વિશ્વનું સૌથી પ્રાચીન રાજ્યબંધારણ અમેરિકાનું છે, તે સન ૧૭૮૮માં અપનાવવામાં આવ્યું હતું. ફ્રાંસનું સન ૧૭૯૦માં અને પોલાન્ડનું સન ૧૭૯૧માં અપનાવાયેલું છે. ઈંગ્લેંડમાં લિખિત બંધારણ જ નથી. જ્યારે ડોમિનિકન રિપબ્લિકમાં ૩૨ બંધારણો છે! જ્યારે વનેઝુલામાં ૨૬, હૈયતીમાં ૨૪ અને ઈકવાડોરમાં ૨૦ બંધારણો છે! મોનાકોનું બંધારણ દુનિયાનું સૌથી નાનું બંધારણ છે. એમાં માત્ર ૧૦ પ્રકરણો, ૯૭ આર્ટિકલ્સ અને કુલ ૩૮૧૪ શબ્દો જ છે! જ્યારે દુનિયાનું સૌથી લાંબું લિખિત બંધારણ ભારતનું છે. એવા પણ કિસ્સા છે કે કેટલાંક રાષ્ટ્રોનાં બંધારણ અન્ય રાષ્ટ્રોએ ઘડી આપેલાં છે! બંધારણનો ઇતિહાસ, આમ, રસપ્રદ છે.

આપણા દેશમાં બંધારણ ઘડવાનું કામ દેશ સ્વતંત્ર થયો તે પહેલાંથી શરૂ થઈ ચૂક્યું હતું. એ વખતે જે ઠરાવો કરેલા એ પાછળથી રદ એટલા માટે કરવા પડેલા કે આપણા દેશની રાજકીય પરિસ્થિતિમાં બહુ મોટા પલટાઓ આવ્યા હતા. આપણે ત્રણ વખત બંધારણ સભાનું ગઠન કરવું

પડ્યું હતું. એમાં દેશના અગ્રણી રાજકીય અને સામાજિક નેતાઓ, વિખ્યાત કાયદાશાસ્ત્રીઓ, બૌદ્ધિકો, ચિંતકો, વિશ્લેષકો, રાજનીતિજ્ઞો, સાહિત્યકારો અને જુદાં જુદાં ક્ષેત્રના નામાંકિત અગ્રણીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. બંધારણસભાના કેટલાક સભ્યો વહીવટીતંત્ર સાથે સંકળાયેલા હતા. તેથી એમની નિપુણતા અને દક્ષતાનો ઝાઝો લાભ બંધારણ ઘડતરને મળી શક્યો ન હતો એ સભામાં દેશનું ઉત્તમ બુદ્ધિધન હતું. પરંતુ જે ધીરજ, શાણપણ અને સમર્પણથી બંધારણ રચનાનું કામ થવું જોઈતું હતું એ રીતે થઈ શક્યું નહીં.

બંધારણસભાની પહેલી બેઠક તા. ૦૮/૧૨/૧૯૪૬ના રોજ મળી હતી અને છેલ્લી બેઠક તા. ૨૬/૧૧/૪૮ના રોજ મળી હતી. વચ્ચે એક બેઠક તા. ૨૭/૦૧/૪૮ના રોજ મળી હતી. સમયના આટલા ટૂંકા ગાળામાં જે અવારનવાર બેઠકો મળવી જોઈએ, એમાં મુક્તપણે યથોચિત અને અર્થપૂર્ણ જે ચર્ચા-વિચારણા થવી જોઈએ એ થઈ શકી નથી. એ કારણે આપણા બંધારણમાં કેટલીક કચાશો અને ખામીઓ રહી થઈ છે. તેથી છેલ્લા સાત દાયકા દરમિયાન આપણે એમાં ૧૨૪ એમેન્ડમેન્ટ્સ કરવાં પડ્યાં છે! આપણા બંધારણની સૌથી મોટી ઊણપ એ છે કે એમાં જવાબદેયતા (answerability) અને હિસાબદેયતા (accountability)ની અવધારણાનું પ્રાવધાન નથી. સરકારના વહીવટીતંત્ર (Administration)ના કામનો જવાબ નથી માગી શકાતો કે એમના કોઈ કાર્ય માટે એમને જવાબદાર નથી ઠેરવી શકાતા! આપણા બંધારણમાં આવી જે કાંઈ ઊણપ કે ત્રુટિઓ રહી ગઈ છે એનાં કેટલાંક કારણો છે.

(૧) આપણી બંધારણ સભાના સભાસદો અને એમની સંખ્યા સતત તબદીલ થતી રહી હતી.

(૨) બંધારણસભામાં બે તૃતીયાંશ કરતાં વધારે સદસ્યો એક જ પક્ષ કોંગ્રેસ-ના હતા. તેથી તમામ મહત્વના નિર્ણયો કોંગ્રેસ મોવડીમંડળ કે કારોબારીએ લીધેલા છે.

(૩) બંધારણના ઘડતરમાં પરદેશી રાષ્ટ્રબંધારણોની જોગવાઈઓનું વધુ અનુસરણ થયું છે. તેમાં ભારતીય ઈથોસ, આયડિયલ્સ, અને ટ્રેડિશનનો ખ્યાલ રાખી ઘડતર થવું જોઈએ, એમ થયું નથી.

(૪) બંધારણના ઘડતરમાં બીજા વિશ્વયુદ્ધે, આઝાદીની લડતે અને તત્કાલીન ભારતીય રાજકારણે પણ ભાગ ભજવ્યો છે.

આગળ કહ્યું તેમ વિશ્વના કોઈપણ રાષ્ટ્રના બંધારણ કરતાં કદમાં મોટું અને લાંબામાં લાંબું છે. એમાં ૨૨ ભાગોમાં ૪૪૪ આર્ટિકલ્સ છે, ૧૨ શિડ્યૂઅલ્સ ૫ પરિશિષ્ટો અને એની અંગ્રેજી તેમ જ હિન્દી આવૃત્તિ છે. અંગ્રેજી આવૃત્તિ ૧,૪૬,૩૮૫ શબ્દોની બનેલી છે. આપણું બંધારણ હસ્તલિખિત છે. પ્રેમવિહારી નારાયણ રાયજાદાના હસ્તાક્ષરમાં છે. સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર સ્થાપિત શાંતિનિકેતન સંસ્થાના બે વિખ્યાત ચિત્રકારો, રામમનોહર સિંહા અને નંદલાલ બોઝે પોતાના ડ્રોઈંગથી એનાં દરેક પૃષ્ઠને ડેકોરેટ કરેલું છે. બેઉ ભાષામાં લખાયેલી એની મુખ્ય પ્રતો ખાસ ફેમમાં ગોઠવીને દિલ્હીમાં રાખવામાં આવેલી છે. ભારતીય પ્રજાએ આ બંધારણ સ્વીકાર્યું એ તારીખે બંધારણસભાના તમામ સભાસદોએ એમાં પોતાની સહીઓ કરેલી છે.

બંધારણસભાએ તૈયાર કરેલો બંધારણનો ડ્રાફ્ટ આપણી પાલમિન્ટમાં ૨૬મી નવેમ્બર, ૧૯૪૯ના રોજ સ્વીકૃત થયો અને ૨૬મી જાન્યુઆરી, ૧૯૫૦ના રોજથી તેનો અમલ શરૂ થયો.

આપણા આ બંધારણનો આરંભ આમુખ (Preamble)થી થાય છે. તે બંધારણનો અંતર્ગત ભાગ નથી, તેમ છતાં બંધારણમાં તેનું ખાસ સ્થાન છે. એના વડે બે હેતુઓ બર આવે છે. (૧) બંધારણ ક્યાંથી અધિકૃતતા પ્રાપ્ત કરે છે એના સ્રોતનો એ નિર્દેશ કરે છે અને (૨) બંધારણના જે ધ્યેયો છે તે કેવી રીતે સ્થાપવા અને એની વૃદ્ધિ કરવી તે બાબતનો નિર્દેશ કરે છે.

આમુખ આ મુજબ છે:

અમે, ભારતના લોકો, ભારતને સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, સંપ્રદાયનિરપેક્ષ, લોકશાહી પ્રજાસત્તાક સંસ્થાપિત કરવાનું અને તેના નાગરિકો માટે

સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાય (justice), વિચાર, અભિવ્યક્તિ, માન્યતા, શ્રદ્ધા અને ઉપાસનાની સ્વતંત્રતા (liberty), દરજ્જા અને તકની સમાનતા (equality) સૌ માટે નિશ્ચિત કરવાનો અને તેમનામાં વ્યક્તિનું ગૌરવ તથા રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતાની ખાત્રી આપતી બંધુતા (fraternity) વિકસાવવાનો ગંભીરતાપૂર્વક નિર્ણય કરીને, આજે તા. ૨૬મી નવેમ્બર, ૧૯૪૯ના રોજ, અમારી બંધારણસભામાં આ બંધારણ અપનાવીને તેને કાયદાનું રૂપ આપીને, અમે અમારી જાતને સમર્પિત કરીએ છીએ.

આ રીતે આમુખમાં આપણા બંધારણની જે મુખ્ય અવધારણાઓ છે તેનો નિર્દેશ કરી લેવામાં આવ્યો છે. ભારત (૧) સાર્વભૌમ (૨) સમાજવાદી (૩) સંપ્રદાયનિરપેક્ષ (૪) લોકશાહીપ્રણાલી વાળું (૫) પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્ર રહેશે અને એમાં એના નાગરિકોને ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુતા, વ્યક્તિગૌરવના અધિકારો મળશે.

આગળ જણાવ્યું તેમ બંધારણમાં ૨૨ ભાગો છે અને તેમાં ૪૪૪ આર્ટિકલ્સ છે, તે આ મુજબ છે. (૧) ધી યુનિયન એન્ડ ટેરીટરીઝ- આર્ટિકલ ૧ થી ૪, (૨) સિટીઝનશીપ આર્ટિ. ૫ થી ૧૧, (૩) ફન્ડામેન્ટલ રાઈટ્સ આર્ટિ. ૧૨ થી ૩૫, (૪) ડાયરેક્ટીવ પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ સ્ટેટ પોલીસી- આર્ટિ. ૩૬ થી ૫૦, (૫) ફન્ડામેન્ટલ ડ્યુટીઝ-આર્ટિ. ૫૧, (૬) ધી યુનિયન ગવર્નમેન્ટ-આર્ટિ. ૫૨ થી ૧૫૧ (૬) ધી સ્ટેટ ગવર્નમેન્ટ- આર્ટિ. ૧૫૨ થી ૨૩૮, (૭) એજન (૮) ધી યુનિયન ટેરીટરીઝ- આર્ટિ. ૨૩૯ થી ૨૪૨, (૯) ધી પંચાયત્સ- આર્ટિ. ૨૪૩-૨૪૪, (૧૦) ધી શિડ્યૂલ્ડ એન્ડ ટ્રાયબલ એરીયાઝ- આર્ટિ. ૨૪૫, (૧૧) રિલેશન બીટવીન ધી યુનિયન એન્ડ સ્ટેટ્સ-આર્ટિ. ૨૪૬-૨૬૩, (૧૨) ફાયનાન્સ, પ્રોપર્ટીઝ, કોન્ટ્રેક્ટ્સ એન્ડ સ્યૂટ્સ- આર્ટિ. ૨૬૪ થી ૩૦૦, (૧૩) ટ્રેડ, કોમર્સ એન્ડ ઈન્ટરકોર્સ વીધીન ધી ટેરીટરીઝ ઓફ ઈન્ડિયા આર્ટિ. ૩૦૧ થી ૩૦૭, (૧૪) સર્વિસીઝ અન્ડર ધી યુનિયન એન્ડ સ્ટેટ્સ- આર્ટિ ૩૦૮ થી ૩૨૩, (૧૫) ઈલેકશન્સ-આર્ટિ, ૩૨૪ થી ૩૨૯, (૧૬) સ્પેશ્યલ પ્રોવિઝન રીલેટીંગ ટુ સરટેન ક્લાસીસ- આર્ટિ. ૩૩૦ થી ૩૪૨, (૧૭) ઓફિસિયલ લેન્ગ્વેજ-આર્ટિ. ૩૪૩ થી ૩૫૧, (૧૮) ઈમરજન્સી પ્રોવિઝન્સ-આર્ટિ. ૩૫૨ થી ૩૬૦, (૧૯) મિસેલેનિયસ-આર્ટી. ૩૬૧ થી ૩૬૭, (૨૦) એમેન્ડમેન્ટ ઓફ ધી કોન્સ્ટિટ્યૂટ-આર્ટિ, ૩૬૮, (૨૧) ટેમ્પરરી, ટ્રોઝિશનલ એન્ડ સ્પેશ્યલ પ્રોવિઝન્સ-આર્ટિ. ૩૬૯ થી ૩૯૨ (૨૨) શોર્ટ ટાપૂલ, કોમેસમેન્ટ-આર્ટિ. ૩૯૩ (૨૩-બી) ઓથોરીટીટીવ ટેક્ષ ઈન હિન્દી-આર્ટિ. ૩૯૪ થી ૪૪૪.

સંઘ અને પ્રદેશો:

વિસ્તારની દૃષ્ટિએ ભારત વિશ્વનો સાતમા સ્થાને આવતો અને વસતીની દૃષ્ટિ બીજા સ્થાને આવતો મોટો દેશ છે. તેનો ભૂમિવિસ્તાર ૩૨,૮૨,૭૮૨ સ્ક્વેર કિલોમીટર છે. તેની સરહદ ૧૫,૨૦૦ કિલોમીટરની છે.

તેનો દરિયાકાંઠો ૬૧૦૦ કિલોમીટર વિસ્તારવાળો છે. અનુચ્છેદ એક અનુસાર ભારત રાજ્યોનો સંઘ છે. હાલ તેનાં ૨૯ રાજ્યો છે અને સાત કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો છે. દિલ્હી રાષ્ટ્રની રાજધાનીનો પ્રદેશ છે.

નાગરિકત્વ:

બંધારણના અનુચ્છેદ ૫ થી ૧૧ મુજબ ૧૯૫૫ના ભારતીય નાગરિકત્વધારા અન્વયે ભારતમાં નાગરિકતા પાંચ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે: (૧) જન્મ દ્વારા (૨) વંશાનુક્રમ દ્વારા (૩) નોંધણી દ્વારા (૪) દેશીયકરણ દ્વારા (૫) પ્રદેશનો ભારતમાં સમાવેશ થવાથી.

મૂળભૂત અધિકારો:

બંધારણ અનુસાર ભારતીય નાગરિકના ૬ પ્રકારના મૂળભૂત અધિકારો છે:

૧. અનુચ્છેદ ૧૪ થી ૧૮ અનુસાર રોજગાર અને તકની સમાનતાનો
૨. અનુચ્છેદ ૧૯ થી ૨૨ અનુસાર વાણી, સભા, મંડળો, હરવાફરવા, નિવાસ, ધંધાની સ્વતંત્રતાનો
૩. અનુચ્છેદ ૨૩ થી ૨૪ અનુસાર મનુષ્યવેપાર અને બાળમજૂરી જેવા શોષણ વિરુદ્ધનો
૪. અનુચ્છેદ ૨૫ થી ૨૮ અનુસાર ધાર્મિક માન્યતા, તેનું પાલન, વહીવટ, કર, હાજરીના સ્વાતંત્ર્યનો
૫. અનુચ્છેદ ૨૯ થી ૩૦ અનુસાર લઘુમતીના હક્કો, શૈક્ષણિક/સાંસ્કૃતિક સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો
૬. અનુચ્છેદ ૩૨ અનુસાર બંધારણીય ઉપચારોનો.

આ બધા અધિકારો વડે ભારતીય નાગરિકને રસ્તે સલામતીપૂર્વક ચાલવાનો, સ્વચ્છ હવાપાણી મેળવવાનો, પેન્શન અને બેકારી ભથ્થા જેવા અધિકારોનું પણ રક્ષણ થાય છે. એટલું જ નહિ, આ અધિકારોનો ભંગ થતો હોય તો એની ફરિયાદ કરવા માટે માનવ અધિકાર પંચની રચના પણ થયેલી છે અને તે કાર્યરત પણ છે.

મૂળભૂત ફરજો:

બંધારણ અનુસાર ભારતીય નાગરિકની ૧૧ પ્રકારની મૂળભૂત ફરજો છે.

૧. આઝાદી માટેની રાષ્ટ્રીય લડતને પ્રેરતા ઉચ્ચ આદર્શોનું અનુસરણ કરવું.

૨. રાષ્ટ્રના સાર્વભૌમત્વ, એકતા અને અખંડિતતાનું સમર્થન અને રક્ષણ કરવું.
૩. રાષ્ટ્રગીતનું ઊભા રહી અદબપૂર્વક ગાન કરવું. રાજ્યબંધારણ, રાષ્ટ્રધ્વજનું સન્માન કરવું.
૪. દેશનું રક્ષણ કરવાની અને રાષ્ટ્રસેવાની હાકલ થાય ત્યારે તે સેવા કરવાની.
૫. લોકો વચ્ચે સંવાદિતા સ્થાપવાની, ભાતૃભાવ કેળવવાની અને સ્ત્રીગૌરવ જાળવવાની
૬. આપણી સંસ્કૃતિના વારસાનું સન્માન અને રક્ષણ કરવાની.
૭. કુદરતી પર્યાવરણના રક્ષણ અને જતનની, તેમજ જીવો પ્રત્યે અનુકંપા રાખવાની.
૮. વૈજ્ઞાનિક માનસ સાથે માનવતાવાદી અને સુધારાવાદી ભાવના કેળવવાની.
૯. જાહેર મિલકતને સુરક્ષિત રાખવાની અને હિંસાનો ત્યાગ કરવાની.
૧૦. રાષ્ટ્રપુરુષાર્થ સિદ્ધિ માટે વ્યક્તિગત અને સામૂહિક પ્રવૃત્તિઓમાં ઉત્કૃષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવાની.
૧૧. બાળકના અને પાલ્યના શિક્ષણની તકોની જોગવાઈ કરવાની.

બંધારણના ચોથા વિભાગના અનુચ્છેદ ૩૬ થી ૫૦માં **રાજનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો** રજૂ થયા છે. એ જાણવા જરૂરી છે.

૧. લોકકલ્યાણની વૃદ્ધિ માટે જરૂરી સમાજ વ્યવસ્થા રચવી.
૨. નીતિના ચોક્કસ સિદ્ધાંતોનું અનુસરણ
૩. સૌને સમાનપણે ન્યાય મળે અને મફત કાનૂની સહાય પણ મળે.
૪. સત્તાના વિકેન્દ્રીકરણ અર્થે ગ્રામપંચાયતોની સ્થાપના કરવી.
૫. પ્રત્યેક નાગરિકને કામનો, શિક્ષણનો અને મદદનો અધિકાર
૬. કર્મચારીઓ માટે કામની ન્યાયી અને માનવીય શરતો, સ્ત્રીઓને પ્રસૂતિમાં રાહત.
૭. કામદારો માટે નિર્વાહ વેતનની જોગવાઈ
૮. ઉદ્યોગોના વહીવટમાં કામદારોની સામેલગીરી

૯. નાગરિકો માટે સમાન દિવાની કાયદો
૧૦. બાળકો માટે ફરજિયાત અને મફત શિક્ષણની જોગવાઈ
૧૧. અનુસૂચિત જાતિ, અનુ.જનજાતિ અને નબળા વર્ગના હિતોની રક્ષા અને ઉન્નતિ
૧૨. પોષણનું સ્તર અને જીવનધોરણ ઊંચું લાવી, જાહેર આરોગ્ય સુધારવું.
૧૩. ખેતી અને પશુપાલન અંગેની વ્યવસ્થાઓ સુદૃઢ કરવી.
૧૪. પર્યાવરણની સુધારણા અને વન્યજીવોના સંરક્ષણની વ્યવસ્થા કરવી.
૧૫. રાષ્ટ્રીય અગત્ય ધરાવતાં સ્થળો, સ્મારકો અને પદાર્થોનું રક્ષણ/જતન કરવું.
૧૬. ન્યાયતંત્રનું વહીવટી કારોબારીથી અંતર રાખવું.
૧૭. આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતી માટે ઉદ્યત રહેવું.

બંધારણની ઘોતક લાક્ષણિકતાઓ:

(૧) વિશ્વનું કદમાં અને વિગતોમાં સૌથી મોટું (૨) વિવિધ સ્રોતના આધારે ઘડાયેલું (૩) અર્ધ સમવાયી સ્વરૂપ (૪) સંસદીય સરકાર (૫) સ્વચ્છ અને સ્વયંપાલિત (૬) એક જ નાગરિકતા (૭) લાક્ષણિક આમુખ (૮) રાજનૈતિક માર્ગદર્શક સિદ્ધાન્તો (૯) મૂળભૂત આધિકારો

(૧૦) મૂળભૂત ફરજો (૧૧) સંપ્રદાય નિરપેક્ષતા (૧૨) ઉદાર લોકશાહી (૧૩) પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્ર (૧૪) રાજ્યોનો સંઘ (૧૫) જડતા અને લવચીકતાનું મિશ્રણ (૧૬) સુધારાને અવકાશ (૧૭) બે સદનની જોગવાઈ (૧૮) પુખ્ત મતાધિકાર (૧૯) સુગ્રથિત ન્યાયતંત્ર, (૨૦) ન્યાયતંત્રની સ્વતંત્રતા (૨૧) ન્યાયિક પુનરાવલોકનની જોગવાઈ (૨૨) ન્યાયિક સક્ષિયતા (૨૩) કટોકટી વિષય જોગવાઈ (૨૪) અનુસૂચિત જાતિ અને જનજાતિઓ માટે તથા આદિવાસીઓ માટે ખાસ જોગવાઈ (૨૫) માતૃભાષા, રાષ્ટ્રભાષા અને તેની લિપિઓ માટે જોગવાઈ (૨૬) લઘુમતી વર્ગો માટે જોગવાઈ વગેરે.

ભારતીય બંધારણ આમ કેટલીક વિશેષતાઓ અને કેટલીક ત્રુટિઓવાળું છે. આપણી સરકારના સુચારુ શાસન, કાબેલ વહીવટ અને સુરેખ વ્યવસ્થાપન માટે યથાયોગ્ય માર્ગદર્શન આપતો કિમતી રાષ્ટ્રીય દસ્તાવેજ છે. એમાં જો રાષ્ટ્રીય ચેતના, ભક્તિ અને ચારિત્ર્ય ઘડતર અંગેની કલમો પણ સમાવિષ્ટ હોત તો આજે આપણી પ્રજા જે રાષ્ટ્રનિરપેક્ષ વાણીવર્તન કરી રહી છે, એનાથી જરૂર બચી શકાયું હોત.

‘કદમ્બ’ બંગલો, ૩૫, પ્રોફેસર્સ સોસાયટી, મોટાબજાર, વલ્લભ વિદ્યાનગર ૩૮૮૧૨૦ મો. ૯૭૨૭૩૩૦૦૦, ફોન: ૦૨૬૯૯૨-૨૩૭૭૫૦

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

નલિની આર્ટ્સ કોલેજમાં NSS વિભાગ દ્વારા ગાંધીનું જીવનદર્શન ઓનલાઇન વ્યાખ્યાન યોજાયું.

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત નલિની-અરવિંદ એન્ડ ટી. વી. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજના NSS વિભાગ દ્વારા ગાંધી જયંતિ નિમિત્તે ગાંધીનું જીવનદર્શન વિષય પર ઓનલાઇન વ્યાખ્યાન યોજાયું હતું. કાર્યક્રમના અધ્યક્ષ સ્થાને કોલેજના આચાર્ય ડો. એમ.જી. મન્સૂરી તથા વિશેષજ્ઞ તરીકે ડો. પરેશ મોરધરા ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

અધ્યક્ષ સ્થાનેથી બોલતા ડો. મન્સૂરીએ જણાવ્યું હતું કે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં ગાંધીયન મૂલ્યોને જીવનમાં પૂનઃપ્રસ્થાપિત કરવા અનિવાર્ય છે. NSS દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને ગાંધીયન ફિલોસોફી તરફ લઈ જવાનો પ્રયાસ કરે છે. વિશેષજ્ઞ ડો. મોરધરાએ વિદ્યાર્થીઓને NSSના કાર્યો અંગે વિસ્તૃત જાણકારી આપીને તેના ઉદ્દેશો જણાવ્યા હતા. પ્રો.ઓ. ડો. બી. એમ. ગજેરાએ કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓની સ્વૈચ્છિક સેવાઓ સંદર્ભમાં જણાવ્યું હતું કે, આજે સરકારશ્રી દ્વારા ગ્રામ્ય લોકોના લાભાર્થે અનેક યોજનાઓ આપી છે. પરંતુ ગ્રામ્ય લોકો તેનાથી અવગત હોતા નથી ત્યારે સ્વયંસેવકોની એ જવાબદારી બને છે કે આ માહિતી ગ્રામ્યલોકો સુધી પહોંચે અને તેનો લાભ મેળવે. પ્રો. ઓ. ડો. મહેશભાઈ પરમારે મહેમાનોનું સ્વાગત અને પરિચય કરાવ્યો હતો. તથા પ્રો.ઓ. ડો. નીરુબેન પટેલે આભારદર્શન કર્યું હતું.

સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન પ્રો.ઓ. ડો. પ્રિયંકા ચૌહાણે કર્યું હતું. આ કાર્યક્રમમાં ઓનલાઇન વિશેષ ઉપસ્થિત તરીકે ડો. એન. કે. બારોટ રહ્યા હતા. માતબર સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓએ ઓનલાઇન ઉપસ્થિત રહી લાભ લીધો હતો.

૧૯૭૫ની કટોકટીની ભારતીય બંધારણ પર થયેલ અસરો

રવિ રાજર્ષિભાઈ અધ્વર્યુ

પ્રસ્તાવના

૧૯૭૫ માં તત્કાલીન પ્રધાનમંત્રી શ્રીમતી ઈન્દિરા ગાંધીની સૂચના અનુસાર રાષ્ટ્રપતિએ સમગ્ર દેશમાં કટોકટી (ઈમરજન્સી) લાદી હતી અને રાષ્ટ્રપતિ શાસન લાગુ કરવામાં આવ્યું હતું. આજથી ૪૫ વર્ષ પહેલાં બનેલ આ ઘટનાનો સમય ખૂબ વિવાદાસ્પદ રહ્યો હતો. ઘણા નિષ્ણાતો તેને આઝાદી બાદનો “સૌથી કાળો સમય” પણ ગણે છે. પ્રસ્તુત લેખમાં આ કટોકટીની ભારતીય બંધારણ પર થયેલ અસરો, સુપ્રીમ કોર્ટના કેસો અને બંધારણીય સુધારાઓની વિસ્તૃતમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

કટોકટી અને તેના પ્રકારો

ભારતનું બંધારણ વિશિષ્ટ છે. તે સંપૂર્ણ સમવાયી (Federal) નથી કે સંપૂર્ણ એકતંત્રી (Unitary) પણ નથી. દેશમાં કેન્દ્ર અને રાજ્યો બંનેના કામગીરીના મુદ્દા વહેંચી દેવામાં આવ્યા છે, જેમાં સામાન્ય રીતે કોઈ એકબીજામાં હસ્તક્ષેપ કરતું નથી. પરંતુ જ્યારે કટોકટીની સ્થિતિ આવે, તો બધી સત્તા કેન્દ્ર પાસે આવી જાય છે. તેથી ભારતનું બંધારણ અર્ધ સમવાયી (Quasi Federal) ગણાય છે.

કટોકટી એટલે એવા આપાતકાળના આવી ગયેલા સંજોગો, કે જેના પર સત્તાધીશોએ તાત્કાલિક અસરથી પગલાં લેવા પડે એવા હોય. ભારતીય બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૫૨ થી ૩૬૦ માં આ વિષે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. કટોકટીના મુખ્ય ત્રણ પ્રકારો છે: રાષ્ટ્રીય કટોકટી, રાજ્યમાં બંધારણીય કટોકટી અને નાણાકીય કટોકટી. શ્રીમતી ગાંધીની સૂચના પ્રમાણે રાષ્ટ્રપતિએ જે આંતરિક કટોકટીનું જાહેરનામું બહાર પાડેલ, તે બંધારણની અનુચ્છેદ ૩૫૨ મુજબની રાષ્ટ્રીય કટોકટી (National Emergency) હતી. એટલે કે તે આખા દેશમાં લાગુ પડેલ. રાષ્ટ્રીય કટોકટી યુદ્ધ, બાહ્ય આક્રમણ, સશસ્ત્ર બળવો કે આંતરિક સલામતીના કારણોસર કોઈ ભાગમાં કે આખા દેશમાં લાગુ પાડી શકાય છે. બીજો પ્રકાર “રાજ્યમાં બંધારણીય કટોકટી” (State Emergency) એ રાજ્યમાં બંધારણીય તંત્ર નિષ્ફળ જવાના પ્રસંગે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જાહેરનામું પ્રસિધ્ધ કરીને લાદવામાં આવે છે. કારણ કે બાહ્ય આક્રમણ કે આંતરિક

અશાંતિના કિસ્સામાં રાજ્યને રક્ષણ આપવાની કેન્દ્ર (centre) ની ફરજ છે. ત્રીજો પ્રકાર નાણાકીય કટોકટી (Financial Emergency) એ નાણાકીય સુરક્ષા કે શાખ જોખમમાં હોય, તેવા કિસ્સામાં રાષ્ટ્રપતિ જાહેર કરી શકે છે.

મૂળ કેસ: ઈન્દિરા ગાંધી વિરુદ્ધ રાજ નારાયણ [૧]

૧૯૭૧ની લોકસભા ચૂંટણીમાં રાયબરેલી મતદાન ક્ષેત્રે શ્રીમતી ઈન્દિરા ગાંધીની વિરુદ્ધ શ્રી રાજ નારાયણ ચૂંટણીમાં ઊભા રહેલ, જેમાં રાજ નારાયણ ચૂંટણીમાં હારી ગયેલ, જે બાદ તેમણે અલ્હાબાદ હાઈકોર્ટમાં શ્રીમતી ગાંધીનો ચૂંટણી વિજય પડકારેલો અને તેણીએ ચૂંટણી જીતવા માટે ભ્રષ્ટચાર, સરકારી તંત્ર તથા સંસાધનોનો ગેરઉપયોગ કરેલ હોવાનું જણાવેલું.

૧૨ જૂન, ૧૯૭૫ના રોજ અલ્હાબાદ હાઈકોર્ટમાં આ કેસનો ચાર વર્ષે નિર્ણય થયેલ અને શ્રીમતી ગાંધીને ચૂંટણીમાં ગેરરીતિ બદલ દોષિત ઠરાવવામાં આવેલ અને રાઈબરેલીના ચૂંટણીના પરિણામને રદ જાહેર કરેલું. આ ચુકાદો જસ્ટિસ જગમોહનલાલ સિંહા દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો. રાજ નારાયણનો કેસ એડવોકેટ શાંતિ ભુષણે લડ્યો હતો અને શ્રીમતી ગાંધી તરફથી એડવોકેટ વી.એ.ખેર રોકાયેલ હતા.

કેસની સુનાવણી દરમિયાન પોતાના બચાવમાં પુરાવાઓ રજૂ કર્યા પછી શ્રીમતી ઈન્દિરા ગાંધીને ચૂંટણીમાં અપ્રામાણિકતાભરી કાર્યસરણી/છેતરપિંડી, વધુ પડતો ખર્ચ અને પાર્ટીના સ્વાર્થ માટે સરકારી તંત્ર અને અધિકારીઓનો ઉપયોગ કરવા બદલ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યાં હતાં. જ્યારે તેમની સામેના લાંચ-રુથત જેવા વધુ ગંભીર આરોપો જજે કાઢી નાખ્યા હતા. વધુમાં, તેણીને ૬ વર્ષ માટે લોકસભાની ચૂંટણી લડવા પર કોર્ટે પ્રતિબંધ લાદી લીધેલો.

અલ્હાબાદ હાઈકોર્ટના આ ચુકાદાથી નારાજ થઈને શ્રીમતી ગાંધીએ ૧૦ દિવસ બાદ ૨૩ જૂન, ૧૯૭૫ ના રોજ સુપ્રીમ કોર્ટમાં અપીલ કરેલ. કોર્ટે તેણીના પક્ષમાં શરતી મનાઈ હુકમ આપેલો અને હાઈકોર્ટના ચુકાદાને અમલ થતા રોકી દીધેલ હતો. પરંતુ શ્રીમતી ગાંધીએ બે જ દિવસ બાદ ૨૫ જૂન, ૧૯૭૫ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિ ફકરુદ્દીન અલી અહેમદને સૂચના આપીને આખા દેશમાં કટોકટી (ઈમરજન્સી) લાદી દીધેલ, જે ૨૧ માર્ચ, ૧૯૭૭ સુધી (કુલ ૨૧ મહિના) લાગુ રહેલ. અહીં ઉલ્લેખનીય છે કે ૨૩ જૂન, ૧૯૭૫ના રોજ વિરોધપક્ષોએ જયપ્રકાશ

નારાયણના નેતૃત્વમાં કાઢેલી અસહકાર ઝુંબેશને શ્રીમતી ગાંધીએ ઈમર્જન્સી લાદવા માટે આંતરિક બળવા તરીકે કારણ ગણાવી દીધેલું.

૩૯મો બંધારણીય સુધારો, ૧૯૭૫

શ્રીમતી ગાંધીએ કટોકટી તો લાદી દીધેલ, પણ તેણીને ડર હતો કે અલ્લાબાદ હાઈકોર્ટના ચુકાદાને સુપ્રીમ કોર્ટ કદાચ મંજૂર રાખી શકે અને તેથી તેણીની ચૂંટણી ગેરકાયદેસર ઠરે. આવું થતું અટકાવવા માટે ૧૦ ઓગસ્ટ, ૧૯૭૫ ના રોજ સંસદમાં ૩૯મો બંધારણીય સુધારો પસાર કરવામાં આવ્યો અને બંધારણમાં નવી અનુચ્છેદ ૩૨૯-અ ઉમેરવામાં આવી, જે મુજબ રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ, પ્રધાનમંત્રી અને સ્પીકર બાબતની કોઈ પણ તકરારને કોર્ટની હકુમતથી બહાર કરી દેવામાં આવી. વધુમાં, શ્રીમતી ગાંધીને તેમની પર મુકાયેલા ભ્રષ્ટાચારના આરોપો અને ચુકાદામાંથી મુક્ત કરતો ભૂતકાલીન (retroactive) સ્થિતિથી લાગુ પડતો ઠરાવ પસાર થયેલ હતો.

બંધારણીય સુધારાને સુપ્રીમ કોર્ટમાં પડકાર

ઉપરોક્ત બંધારણીય સુધારાને સુપ્રીમ કોર્ટમાં પડકારવામાં આવ્યા. મૂળ મુદ્દો એ હતો કે શું આ બંધારણીય સુધારો “કાયદાના શાસન”ના સિદ્ધાંતને ભંગ કરે છે કે કેમ? આ બાબતે સુપ્રીમ કોર્ટે એવું ઠરાવ્યું કે ૩૯મો બંધારણીય સુધારો ગેરકાયદેસર છે અને તેથી રદ કર્યો. કારણકે તે “કાયદાના શાસન”ના મૂળ સિદ્ધાંતનો ભંગ કરે છે. આ સિદ્ધાંત સરકારની કોઈ પણ ક્ષેત્રે મનમાની કાર્યવાહીને રોકે છે. સુપ્રીમ કોર્ટને દરેક કેસ ચલાવવાની સત્તા છે. કારણકે તે “પાયાના માળખા” (Basic Structure) નો ભાગ છે. સુપ્રીમ કોર્ટને આ સત્તા બંધારણે ન્યાયના હિતમાં આપી છે.

પાયાના માળખાનો સિદ્ધાંત (Doctrine of Basic Structure)

સામાન્ય રીતે, બંધારણમાં કોઈ પણ સુધારો કરવો હોય, તો તેની સત્તા સંસદને છે. પરંતુ નિયમ એવો છે કે સંસદ પાયાના માળખામાં સુધારો કરી શકે નહીં. પાયાના માળખામાં ઘણી બધી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. જેવી કે, (૧) બંધારણની સર્વોચ્ચતા (૨) લોકશાહીનું સ્વરૂપ (૩) બિનસાંપ્રદાયિકતા (૪) સત્તાની વહેંચણી (૫) કાયદાનું શાસન (૬) નિષ્પક્ષ ચૂંટણી (૭) મૂળભૂત અધિકારો (૮) સમાનતા (૯) સુપ્રીમ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટની સત્તાઓ (૧૦) ન્યાયિક સમીક્ષા વગેરે.

કટોકટી દરમિયાન સંસદ દ્વારા જે ૩૯મો બંધારણીય સુધારો, ૧૯૭૫ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, તે પાયાના માળખાના સિદ્ધાંતનો ભંગ કરતો હોવાથી તેને સુપ્રીમ કોર્ટે ગેરબંધારણીય ઠેરવીને રદ કરેલ.

૪૨મો અને ૪૪મો બંધારણીય સુધારો

૧૯૭૬માં કટોકટી સમય દરમિયાન ૪૨મો બંધારણીય સુધારો થયો હતો, જે ઈતિહાસના બધા બંધારણીય સુધારામાંથી સૌથી વિવાદાસ્પદ સુધારો ગણાય છે. તેમાં કોર્ટની સત્તાઓ ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરાયો હતો, હકો પર કાપ મુકવામાં આવ્યા હતાં, સંસદને બંધારણના દરેક ભાગને સુધારો કરવાની અમર્યાદ સત્તા આપવામાં આવી હતી. આગળ જતાં મિનર્વા મિલના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે આ ૪૨મા બંધારણીય સુધારાની કેટલીક જોગવાઈઓ ગેરબંધારણીય ઠેરવી હતી, જે તેની સત્તાઓ ઘટાડતી હતી.

૧૯૭૮માં મોરારજી દેસાઈની સરકારના કાળમાં ૪૪મો બંધારણીય સુધારો થયો હતો. તેનો ઉદ્દેશ ૪૨માં બંધારણીય સુધારાની કાયદા વિરુદ્ધની જોગવાઈઓને રદ ઠરાવવાનો હતો અને નાગરિકોને મૂળભૂત અધિકારોનું રક્ષણ અપાવવાનો હતો. તેમાં એવું નક્કી થયેલું કે કટોકટી દરમિયાન પણ જીવવાનો અધિકાર (અનુચ્છેદ ૨૧) અને ગુના સામે દોષિત ઠરાવવા સામે રક્ષણ (અનુચ્છેદ ૨૦) ને કોઈ કાળે મોકૂફ કરી શકાશે નહીં. વધુમાં, કટોકટી લાદવા માટેના કારણ એવા “આંતરિક અશાંતિ” (internal disturbance)નો શબ્દફેર કરીને “સશસ્ત્ર બંડ” (armed rebellion) કરવામાં આવ્યો, જેથી શાંતિપૂર્વકના વિરોધ સામે કટોકટી લાદી ન શકાય.

ન્યાયતંત્ર પર કાળા ડાઘ સમાન શિવકાંત શુક્લાનો કેસ | ૨ |

૨૫ જૂન, ૧૯૭૫ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિએ કટોકટી જાહેર કર્યાના ૨ દિવસ બાદ એટલે કે ૨૭ જૂને રાષ્ટ્રપતિએ એવી ઘોષણા કરી કે જ્યાં સુધી આ કટોકટી અમલમાં રહેશે ત્યાં સુધી કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાના મૂળભૂત હકોના ભંગ માટે દેશની કોઈ કોર્ટમાં કેસ કરી શકશે નહીં. તેમાં સમાનતાનો હક, જીવન જીવવાનો હક અને ગેરકાયદેસર ધરપકડ સામે રક્ષણનો હકનો સમાવેશ થતો હતો, જેને તંત્ર દ્વારા રોકવામાં આવે, તો કોર્ટથી અમલવારીને હક છીનવી લેવામાં આવ્યો હતો.

કટોકટી દરમિયાન જ્યારે લોકોને ગેરકાયદેસર

પકડવામાં આવતા, ત્યારે તેઓ શરૂવાતમાં હાઈકોર્ટમાં બંદી પ્રત્યક્ષીકરણ (Habeas Corpus) ની રિટ કરતાં અને તેઓના તરફેણમાં ચુકાદા આવતા. જે સરકારને પસંદ ન હતું. અંતે શિવકાંત શુક્લાનો કેસ સુપ્રીમ કોર્ટની ૫ જજોની બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષ પહોંચેલો. તેમાં ૪:૧ ની બહુમતીથી એવો ચુકાદો આપવામાં આવેલો કે કટોકટીના જાહેરનામાના કારણે જો મૂળભૂત હકો છીનવાઈ જાય, તો પણ કોઈ કેસ કરી શકાય નહીં ! વધુમાં, કોઈની ગેરકાયદેસર અટકાયત થાય, તો પણ હાઈકોર્ટ કે સુપ્રીમ કોર્ટમાં બંદી પ્રત્યક્ષીકરણની રિટ કરી શકાય નહીં ! ભારતીય કાયદાના ઇતિહાસમાં આ જજમેન્ટ “કાળો ડાઘ” (black spot) ગણાય છે. કલ્પના પણ ન થઈ શકે કે સુપ્રીમ કોર્ટ આ પ્રમાણે સરકારથી દબાઈને જજમેન્ટ આપી શકે અને લોકોને ન્યાયથી વંચિત રાખી શકે.

નીડર જસ્ટિસ શ્રી હંસરાજ ખન્ના

ઉપર જણાવ્યા મુજબના શિવકાંત શુક્લાના કેસમાં ૫ જજોમાંથી ૪ જજોએ તો સરકારના ઇશારા અનુસાર નિર્ણય કરી દીધેલો, પણ અન્ય ૧ જસ્ટિસ શ્રી હંસરાજ ખન્નાએ કોઈ પણ ડર કે પક્ષપાત વિના ન્યાયોચિત નિર્ણય કરેલો અને એવું ઠરાવેલું કે કટોકટી દરમિયાન પણ જો ગેરકાયદેસર અટકાયત કરવામાં આવે, તો કોર્ટમાં જઈ શકાય. આ પ્રમાણેના સરકાર વિરુદ્ધના નિર્ણયને કારણે શ્રી ખન્નાને આનું ફળ ભોગવવું પડેલું. આ જજમેન્ટના ૯ મહિના પછી તેઓ સુપ્રીમ કોર્ટમાં મુખ્ય જજ બનવા માટે સૌથી સિનિયર હતાં, છતાં શ્રીમતી ગાંધીએ તેઓને બાદ કરી તેઓ કરતા જુનિયર જજને ચીફ જસ્ટિસ બનાવ્યા હતા. જેથી તેઓએ તાત્કાલીક રાજીનામું આપી દીધેલું. કટોકટીનો સમય પૂરો થયા બાદ સૌએ શ્રી ખન્નાના નીડર

ચુકાદાને વધાવી લીધેલો. તેઓ એક માત્ર એવા હતા જેમણે કંઈક અંશે બંધારણની લાજ બચાવેલી અને તેથી જ ૧૯૭૮ માં તેઓનું આખી સાર્વજનિક ચિત્ર સુપ્રીમ કોર્ટના કોર્ટ નં. ૨ માં મુકવામાં આવેલું. આજ દિન સુધી બીજા કોઈને જીવતાજીવ આવું સન્માન મળેલું નથી !

કટોકટીની બંધારણ પર મુખ્ય અસરો

કટોકટી દરમિયાન લોકશાહીનો અંત અને સરમુખત્યારશાહી જેવી સ્થિતિ ઉદ્ભવેલી. પ્રથમ ૭૨ કલાકમાં જ હજારો લોકોને જેલમાં ધકેલી દેવામાં આવેલા. જોતજોતામાં આવા કેદીઓની સંખ્યા ૧ લાખ ઉપર થયેલી. અદાલતમાં ન્યાય માટે પણ જઈ ન શકાતું. કોઈ વ્યક્તિને પોલીસ ગલ્લેથી કે સાર્વજનિક સ્થળેથી ધરપકડ કરે, તો એના કુટુંબમાં જાણ પણ ના કરાતી. તે સમયે પુખ્ત લોકોની પરાણે નસબંધી કરી દેવામાં આવતી હતી. બંધારણ અને અન્ય કાયદાઓનો આ સરેઆમ ભંગ હતો.

અનુચ્છેદ ૨૧ મુજબ, કાયદાથી સ્થાપિત કાર્યવાહી સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિનું જીવન કે શરીર સ્વાતંત્ર્ય છીનવી શકાય નહીં. વધુમાં, અનુચ્છેદ ૨૨ મુજબ ધરપકડ કરતા પહેલા વ્યક્તિને તેના કારણો જણાવવા ફરજિયાત છે તથા તેના કુટુંબીજનને જાણ કરવાની રહે છે. તેને પસંદગીના વકીલ પાસે સલાહ લેવાનો અને બચાવ કરવાનો અધિકાર છે. વધુમાં, અનુચ્છેદ ૩૨ મુજબ ગેરકાયદેસર ધરપકડના કિસ્સામાં કોર્ટમાં જવાનો પણ અધિકાર છે. પરંતુ નાગરિકોને આ સમય દરમિયાન સર્વે અધિકારોથી વંચિત રાખવામાં આવેલ.

આ અંગે એક મિસા (મેન્ટેનન્સ ઓફ ઇન્ટરનલ સિક્યોરિટી એક્ટ) પણ બનેલો હતો, જે અંતર્ગત કોઈ પણ વ્યક્તિને અનિશ્ચિત સમય સુધી અટકાયત કરી શકાતી, વોરંટ વિના સંપત્તિની જપ્તી કરી શકાતી. તે સમયે ભારતભરમાં હજારો લોકોને આ જ કાયદા હેઠળ જેલમાં પૂરી દેવામાં આવેલા, જેમાં વિરોધપક્ષના નેતાઓ, પત્રકારો, લેખકો, બુદ્ધિજીવીઓ વગેરેનો સમાવેશ થતો હતો. ૩૯મા બંધારણીય સુધારાએ આ કાયદાને બંધારણની ૯મી સૂચિમાં મૂકી દીધેલ, જેથી મૂળભૂત અધિકારોના કે પાયાના માળખાનો ભંગ થવાથી પણ કોઈ ન્યાયિક સમીક્ષા (judicial review) થઈ શકે નહીં.

મીડિયા એ સમાજનું દર્પણ કહેવાય છે. કટોકટીના સમયે વર્તમાનપત્રો પર સેન્સરશિપ લાદવામાં આવેલી. આ

માટે “પ્રિવેન્શન ઓફ ઓબજેક્શનેબલ એક્ટ, ૧૯૭૬ (પોમા)” લાગુ પાડવામાં આવ્યો હતો, જે અંતર્ગત તંત્રને કોઈપણ પત્રિકા, પેમ્ફ્લેટ કે કોઈ પણ ગતિવિધિ વાંધાજનક જણાય તો તેને રોકવાની અમર્યાદ સત્તાઓ મળી હતી. અખબારોને સ્વતંત્ર રીતે લખવા-છાપવાની છૂટ રહી ન હતી. બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯ (૧) (A) થી દરેક વ્યક્તિને વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા આપેલી છે. તેમાં પ્રેસની સ્વતંત્રતાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. પરંતુ કટોકટી સમય દરમિયાન લોકશાહીના આ ચોથા સ્તંભને પણ અટકાવી દેવામાં આવેલું.

આમ, કટોકટી દરમિયાન મુખ્યત્વે ૩૯મો બંધારણીય સુધારો, ૧૯૭૫ તથા ૪૨મો બંધારણીય સુધારો, ૧૯૭૬ કરવા પાછળનો મૂળ ઉદ્દેશ કોર્ટની સત્તાઓ લઈ લેવાનો હતો અને બંધારણના સ્વરૂપને બદલી નાખવાનો હતો, જેથી તંત્ર દ્વારા સર્વ પ્રકારની મનચાહી કાર્યવાહી કરી શકાય.

ઉપસંહાર

માનવામાં ન આવે, પણ ભારત જેવા લોકશાહી દેશમાં હકીકતે ૨૧ મહિનાનો કપરો કટોકટીનો કાળ બનેલો. ૧૯૭૫ નો એ સમય ઇતિહાસમાં હંમેશાં કાળા પાના તરીકે યાદ રાખવામાં આવે છે અને આવશે. વર્તમાને લોકોને એટલા માટે આ જાણવું જોઈએ કે લોકશાહીનું અને પોતાની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનું મૂલ્ય તેઓ સમજે. નવું ભારત તેનું આગવું સ્થાન બનાવી રહ્યું છે ત્યારે અંધકારભર્યા દિવસોની સ્મૃતિ આપણને પ્રકાશ ભણી પ્રગતિનું માર્ગદર્શન આપશે.

અંતિમ નોંધો

ઈન્દીરા નહેરુ ગાંધી વિરુદ્ધ રાજ નારાયણ એ.આઈ. આર. ૧૯૭૫ એસ.સી. ૨૨૯૯

એ.ડી.એમ. જબલપુર વિરુદ્ધ શિવકાંત શુક્લા (૧૯૭૬) ૨ એસ.સી.સી. ૫

સંદર્ભો

1. Dr. Kailash Rai, Constitutional law of India, (Central Law Publications), 11th Ed. 2013, 266-279
2. ConstitutionNet retrieved from <http://constitutionnet.org/vl/item/basic-structure-indian-constitution> (Accessed on 29 Sept. 2020)
3. iPleaders retrieved from <https://blog.ipleaders.in/emergency-indira-gandhi-v-raj-narain/amp/> (Accessed on 30 Sept. 2020)
4. Indiankanoon retrieved from <https://indiankanoon.org/doc/936707/> (Accessed on 01 Oct. 2020)
5. Livelaw retrieved from <https://www.livelaw.in/columns/revisiting-the-infamous-emergency-its-impact-on-legal-community-158910> (Accessed on 01 Oct. 2020)
6. Legalserviceindia retrieved from <http://www.legalserviceindia.com/legal/article-1187-national-emergency.html> (Accessed on 01 Oct. 2020)

બી.એ., એલ.એલ.બી. (સંકલિત અભ્યાસક્રમ) યુનિવર્સિટી પ્રથમ, રહે. ૧૯, તુલીપવાટીકા, હીરો શોરૂમ સામે, કેનાલ પાસે, આણંદ-લાંબવેલ રોડ, લાંબવેલ-૩૮૭ ૩૧૦, E-mail: raviadhwaru@yahoo.com, મો. ૭૨૮૪૮ ૨૬૮૧૩

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

નલિની કોલેજમાં ભારત-ચીન સંબંધો: તિબેટના સંદર્ભમાં વિષય પર વ્યાખ્યાન યોજાયું.

વલ્લભવિદ્યાનગર સ્થિત ચારૂતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત નલિની-અરવિંદ એન્ડ ટી.વી.પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ અને જમ્મુ-કાશ્મીર સ્ટડી સેન્ટર, ગુજરાત એકમના સંયુક્ત ઉપક્રમે ભારતના જાણીતા સીનિયર પત્રકાર અને તિબેટ પ્રશ્નોના નિષ્ણાંત તથા Centre for Himalayan Asia Studies and Engagement (CHASE) ના ચેરમેન શ્રી વિજય કાંતિનું ચીનનું તિબેટ પરનું આધિપત્ય અને ચીન-ભારત સંબંધો પરના સૂચિતાર્થો વિષય પર ઓનલાઇન વ્યાખ્યાન યોજાયું.

કાર્યક્રમની શરૂઆતમાં જમ્મુ-કાશ્મીર સ્ટડી સેન્ટર, ગુજરાત એકમના જોઈન્ટ જનરલ સેક્રેટરી અને એમ. એસ યુનિવર્સિટીના ઇતિહાસ વિભાગના અધ્યક્ષ ડો. દિલીપભાઈ કતરીયાએ મહેમાનોનો પરિચય આપી સ્વાગત કર્યું હતું. આ વ્યાખ્યાનમાં શ્રી વિજય કાંતિએ ચીનની સામ્રાજ્યવાદી નીતિ અને તેના તિબેટ પર આધિપત્ય વિશે વિગતે વાત કરી, ચીન-તિબેટ સંબંધોની ભારત પર થયેલી અસરો અને તેના સૂચિતાર્થો વિશે ખૂબ જ અભ્યાસપૂર્વક અને મર્મરૂપથી રજૂઆત કરી હતી. સમગ્ર કાર્યક્રમ નલિની-અરવિંદ એન્ડ ટી.વી. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ ડો. એમ.જી. મન્સૂરીના માર્ગદર્શન હેઠળ યોજાયો હતો. આ કાર્યક્રમનું સંકલન રાજ્યશાસ્ત્ર વિભાગના અધ્યક્ષ ડો. બી.એમ. પરમાર અને ડો. એમ.સી.પટેલે કર્યું હતું. આ વ્યાખ્યાનનો મોટી સંખ્યામાં વિદ્યાર્થી ઓએ અને રસ ધરાવતા લોકોએ લાભ લીધો હતો.

॥ लघुकथा-१ ॥

सथवारी

रसेश वसंतभाई रावल

तारीभ आवी पळोयी. आवतीकाले ऐमने डोक्टर पासो जवानुं હતું. 'कोई गंभीर बीमारी उशे तो!' એવા વિચારમાત્રથી એમણે ચિટ્ટી લાખીને એના વહાલા માટે કબાટમાં મૂકી દીધી. એનાથી એ તદ્દન અજાણ હતો. તમામ રિपोर्ट નોર્મલ આવ્યા. એ પ્રફુલ્લિત બન્યો. પણ શું આ ખુશી પળભરની જ હતી? બે વર્ષ પછી થયેલા કાળખુખા અકસ્માતથી એના ઉપર આભ તૂટી પડ્યું. એની દુનિયા બેરંગ બની. સ્કૂટર, પેન, બેગ બધું જ પરત ફર્યું હતું પણ 'પપ્પા!' એમનો લાડકવાયો પૌત્ર ઘણી વાર પૂછી લેતો, 'પપ્પા, 'આ દાદાનું ઘડિયાળ છે ને!' પહેરીને ખુશીની અનુભૂતિ કરતો. આજે એકાએક એમણે લાખેલી પેલી ચિટ્ટી કબાટમાંથી હાથ લાગી. વાંચતા જ નવી શક્તિનો સંચાર થયો. જીવનપૂર્વવત્ દોડ્યું.

સમય વીત્યો. ક્યાંકથી કોઈક ગીત સંભળાતું હતું. ગીતથી હૃદયના તાર ઝણઝણી ઊઠ્યા. એ સહસા જાગ્યો. શરીર ગરમ થયું હતું. આંખના ખૂણામાંનું આંસુ અંગૂઠા પર પટકાયું. ફીજનું ઠુંડું પાણી પીધું. થોડો સ્વસ્થ થયો. પુનઃ મનમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા, 'પપ્પા!' એમનો કબાટ ખોલ્યો. ફરીથી એ જ ચિટ્ટી વાંચી. ચિટ્ટીમાં લખ્યું હતું, 'બેટા, હું હર હંમેશ તારી સાથે છું, રહીશ. ગીત હજુ વાગ્યે જતું હતું:

'ઇસ દિલ કો લગા કે ઠેસ,
ચિટ્ટી ના કોઈ સંદેશ...'

વર્ષો પછી એણે એના લાડકવાયા માટે ચિટ્ટી લાખીને કબાટમાં મૂકી દીધી.

૧૦, મૈત્રીધામ, બાડા તા.:માંડવી કચ્છ, પિન ૩૭૦૪૭૫,
મો.: ૮૪૬૯૪૩૭૯૪૯.

॥ લઘુકથા-૨ ॥

મીણબત્તી

નટવર આહલપરા

રાત્રિનાં નવ થઈ ગયા હતા. ફટકડા ફૂટવાનો અવાજ વધતો જતો હતો. શેરીમાં, ફળિયામાં બાળકો કિલ્લોલ કરીને રોકેટ ઉડાડતાં હતાં. છોકરીઓ માતા સાથે રંગોળી પૂરતી હતી.

ચારે બાજુ દિવાળીની મજાનો ભરપૂર આનંદ સૌ લૂંટતાં હતાં. ઘર રોશનીથી અને દીવડાઓથી ઝળહળતાં હતાં. રાતના અગિયાર વાગ્યે આકાશ આતશબાજીથી રંગીન બની ગયું હતું!

સૌ નવા વર્ષને આવકારવા આતુર હતાં. ભાવેશ પણ ખૂબ જ ખુશ દેખાતો હતો. કલાત્મક અને રંગબેરંગી મીણબત્તી બનાવવામાં તે પ્રવીણ હતો. તેને આજે લાગતું હતું કે મેં મારા અંતઃચક્ષુથી બનાવેલી મીણબત્તીઓ કેવું સુંદર અજવાળું પાથરતી હશે!

અંધ ઉદ્યોગશાળામાં પણ ફટકડા ફૂટતા હતા!

'શ્રીપવનતનય', પ્લોટ નં. ૬૫ ડી/એ, વિમલનગર, શેરી નં. ૩, આલાપ સેન્યુરી પાછળ, યુનિવર્સિટી રોડ, રાજકોટ-૫,
મો.: ૯૯૭૪૦૦૯૦૪૨

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

CVM યુનિ.ની ન્યૂ વિદ્યાનગર ખાતે આવેલી એ.ડી.આઈ.ટી. એન્જિનિયરીંગ કોલેજમાં IE(I) ના સિવિલ ઇજનેરી સ્ટુડન્ટ ચેપ્ટર દ્વારા વર્લ્ડ હેબિટેટ ડે ૨૦૨૦ નીમીત્તે માહિતી સભર ઓનલાઇન પ્રોગ્રામનું આયોજન થયેલું હતું.

પ્રોગ્રામ કો -ઓર્ડિનેટર શ્રી અક્ષય શાહ ના જણાવ્યા મુજબ, વર્લ્ડ હેબિટેટ ડે ૨૦૨૦ ની થીમ "હાઉસિંગ ફોર ઓલ" - અ બેટર અર્બન ફ્યુચર પર પ્રો. ભાસ્કર ભટ્ટ, એસોસિએટ પ્રોફેસર, અરવિંદભાઈ પટેલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ એન્વાયરમેન્ટલ ડિઝાઇન, વલ્લભ વિદ્યાનગર દ્વારા માહિતી આપવામાં આવેલ હતી. આગામી સમય દરમિયાન, શહેરોમાં ઘરોની અછત અંગેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવેલ હતી, સાથે સાથે આજના વિદ્યાર્થીઓએ શહેરી વિકાસમાં શું જવાબદારી નિભાવાવની છે. તેની પણ ચર્ચા કરવામાં આવેલ.

ADIT કોલેજના પ્રિન્સિપાલ ડો. વિશાલ સિંઘ અને સી.વી.એમ.ના માનનીય અધ્યક્ષ શ્રી ભીખુભાઈ પટેલ તથા અન્ય હોદ્દેદારોએ કાર્યક્રમને બિરદાવ્યો હતો.

॥ શ્રદ્ધાંજલિ ॥

સ્વ. ભવભૂતિ પારાશર્યઃ પ્રખર પક્ષીવિદ

અજય પાઠક

એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સિટી- આણંદના નિવૃત્ત પ્રાધ્યાપક અને પ્રખર પક્ષીવિદ ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્યનું તા.૦૮/૧૦/૨૦૨૦ના રોજ દુઃખદ અવસાન થયું. તેમનો જન્મ તા.૦૪/૦૭/૧૯૫૫. તેમનું વતન ભાવનગર. તેઓ ગુજરાતના જાણીતા કવિ અને વિદ્વાન સ્વ. મુકુન્દરાય પારાશર્યના પુત્ર. જાણીતા ગાંધીવિચારક સ્વ. દક્ષાબહેન વિજયશંકર પટ્ટણીના ભત્રીજા. વિજયશંકર પટ્ટણી પણ વિચારક તથા વિદ્વાન હતા. આવા પરંપરાગત વિદ્વતા અને સાહિત્યપ્રીતિ ધરાવતા પરિવારમાં જન્મેલા/ઊછરેલા ભવભૂતિભાઈ નાનપણથી અભ્યાસમાં તેજસ્વી કારકિર્દી ધરાવતા હતા. ઈ.સ. ૧૯૭૩ના વર્ષમાં ૭૫% માર્ક્સ સાથે એસ.એસ.સી.માં પાસ થયા જેમાં ગણિતના વિષયમાં ૯૮ માર્ક્સ મેળવ્યા હતા. ભાવનગરની સર પી.પી.ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાયન્સમાં અભ્યાસ કરી ઈ.સ. ૧૯૭૭ના વર્ષમાં જૂલોજી વિષય સાથે પ્રથમ વર્ગ મેળવી બી.એસસી. થયા. ઈ.સ. ૧૯૭૯માં વડોદરાની એમ.એસ. યુનિ. માંથી એમ. એસસી.ની ડીગ્રી પ્રથમ વર્ગ સાથે પ્રાપ્ત કરી. જૂલોજીના પ્રોફેસર ડૉ.આર.એમ. નાયક વડોદરાથી રાજકોટ આવતાં ભવભૂતિભાઈએ તેમના માર્ગદર્શન નીચે “કોસ્ટલ બર્ડ્સ એન્ડ ઘેર હેબિટેટ્સ” વિષય પર સંશોધન કરી સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટમાંથી પીએચ.ડી.ની ડીગ્રી મેળવી. એ નોંધવું રસપ્રદ ગણાશે કે તેમની થિસીસના બે રેફરી ડૉ. જેમ્સ હેન્કોક (ઈન્ગ્લેન્ડ) અને મી. કુશલાન(અમેરિકા) હતા. તેઓ ભવભૂતિના સંશોધનના કામથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયેલા તેમની પ્રસન્નતાનું કારણ એ હતું કે આ બંને વૈજ્ઞાનિકો ૧૫ વર્ષથી અમેરિકામાં સંશોધન કરી રહ્યા હતા તે અહીં આ ૨૪ વર્ષના યુવાન વૈજ્ઞાનિકે કરી બતાવ્યું હતું. વધુમાં એ પણ જાણવું રસપ્રદ બનશે કે ડૉ. જેમ્સ હેન્કોક ભવભૂતિભાઈને મળવા ઈન્ગ્લેન્ડથી ભાવનગર ખાસ આવેલા. જોકે તેઓ એ તકે ભવભૂતિભાઈને રૂબરૂ મળવા સદ્ભાગી બની શક્યા ન હતા, કારણ કે ભવભૂતિભાઈ ત્યારે પૂના ખાતેની નેશનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ વાયરોલોજીમાં વૈજ્ઞાનિક તરીકે કાર્યરત હતા.

આ સંજોગોમાં ડૉ. જેમ્સ હેન્કોકે ઈચ્છ્યું કે યુવાન વૈજ્ઞાનિકના પિતાશ્રી તથા પરિવારજનોને મળવાની તક લે. ડૉ. જેમ્સ હેન્કોક કવિશ્રી મુકુન્દરાય પારાશર્ય તથા પરિવારને

મળ્યા અને ભવભૂતિભાઈના કૌટુંબિક વાતાવરણનો સ્પર્શ અનુભવ્યો. પૂરા બે કલાક વાતચીતનો દોર ચાલ્યો હતો. હું અનુમાન કરી શકું છું કે આ વાતચીતમાં ડૉ. જેમ્સ હેન્કોકને વિદ્વાન મુકુન્દરાય પારાશર્યની તર્કનિષ્ઠા તેમ તર્કસરણીનો સૂક્ષ્મ પરિચય મળ્યો હશે. કવિનો ‘રુચિનો દોર’ એવો હતો કે પ્રકૃતિના તત્ત્વો વિશે વાતચીત સરસ આકાર લઈ શકે.

પછીથી ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સિટી-આણંદ ખાતે ઈ.સ. ૧૯૮૩માં જોડાયા અને ૩૪ વર્ષ કાર્યરત રહી ઈ.સ. ૨૦૧૭માં નિવૃત્ત થયા. નિવૃત્તિ સમયે તેઓ હેડ ઓફ ડિપાર્ટમેન્ટ હતા. તેમનામાં રુચિ અને અભ્યાસ/સંશોધનનો સુભગ સમન્વય થયેલો હતો. મને ઈ.સ. ૧૯૭૫ થી ૭૭ના વર્ષો દરમિયાન કવિશ્રી મુકુન્દરાય પારાશર્યની નિશ્રામાં બેસવાનો/સાહિત્ય સત્સંગનો રોજિન્દો ઉપક્રમ પ્રાપ્ત થયો હતો. આ સમય ભવભૂતિભાઈનો કોલેજનાં વર્ષોનો અભ્યાસકાળ. મારે રોજિન્દા કમની બેઠક હોઈને પારાશર્ય પરિવારના સૌ સભ્યો સાથે કશીક વાતચીતનો પ્રસંગ સાંપડે. ત્યારે મેં જોયેલું કે ભવભૂતિ પોતાનો ઘણો સમય ભાવનગરના દરિયાકાંઠાના વિસ્તારમાં નિરીક્ષણાર્થે વિતાવતા. ત્યારે થયેલી વાતચીત આજે યાદ આવે છે કે ભવભૂતિનો રસ જે પછીથી અભ્યાસમાં અને સંશોધનમાં વિકસ્યો તે તેનો મૂળભૂત ‘રુચિનો દોર’ હતો. એ રસનો વિષય અભ્યાસનો તથા સંશોધનનો વિષય બન્યો; એટલું જ નહિ સતત વિસ્તરતો ગયો, વિકસતો ગયો. તેનું વ્યક્તિત્વ વૈજ્ઞાનિકનું વ્યક્તિત્વ બની રહ્યું. સંશોધન એ જ જીવનનો મુખ્ય રસ અને જીવનનું લક્ષ્ય. આથી પોતાના વિષયમાં દસેક પુસ્તકો તથા સંખ્યાબંધ સંશોધનપત્રો તેમણે લખ્યાં. તેમના કામની સરાહના થઈ છે. તેમનું પુસ્તક ‘બટરફલાયઝ ઓફ ગુજરાત’ ઘણી પ્રસિદ્ધ પામ્યું છે જે હાલમાં અપ્રાપ્ય છે. ફ્લેમિંગો અને સારસ પક્ષીઓ ઉપરના તેમનાં પુસ્તકોને સારી પ્રસિદ્ધિ મળી છે. કૃષિ ક્ષેત્રમાં પક્ષીઓ, પતંગિયાં વિશેના સંશોધનપત્રો વિવિધ રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય જર્નલોમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે.

તેઓ ૨૦ થી વધારે પક્ષી વિજ્ઞાન પર કામ કરતી સંસ્થાઓ સાથે જોડાયેલા હતા. Birdlife International (UK) and IUCN (Switzerland), Species Survival Committee, (A) Heron Specialist Group, (B) Working Group on Storks, Ibises and spoonbills (C) Flamingo Specialist Group જેવી આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓના નિષ્ણાત સભ્ય હતા. આ ઉપરાંત Standing

Committee on Applied Ornithology (SCAO), Constituted by International Ornithological Congress, તેમજ Salim Ali Centre for Ornithology and Natural History, Coimbatoreની સલાહકાર સમિતિના સભ્ય હતા. તેઓ Bird Conservation Society, Gujarat (BCSG)ના સ્થાપક સભ્ય હતા. આમ ગુજરાતના પક્ષી વિજ્ઞાન ક્ષેત્રે તેમનું કામ મહત્વનું તથા નોંધપાત્ર બની રહ્યું છે. આ વિષયમાં જેમનાં નામોનો સન્માનનીય ઉલ્લેખ થાય છે તેવા સર્વશ્રી રા.શ્રી. ધર્મકુમાર સિંહજી મ.કુ. લવકુમાર ખાયર, મ.કુ. હિંમત સિંહજી, પ્રો. આર. એમ. નાયક, દરબાર શ્રી શિવકુમાર સિંહજી વગેરેની સાથે સ્વ. ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્યનું નામ પણ સન્માનનીય અને સ્મરણીય બની રહેશે.

ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય મ. કુખણકુમાર સિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સિટી ખાતેના પક્ષીવિજ્ઞાનને લગતા વિવિધ કાર્યક્રમો તેમજ પક્ષી વિજ્ઞાન તથા જૈવ વિવિધતાને લગતી દસથી વધુ રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીય કક્ષાની પરિષદોમાં હોંશભેર હાજર રહીને વિજ્ઞાન જગતને માર્ગદર્શન પૂરું પાડેલ હતાં. પ્રકૃતિ મિત્ર મંડળ, નેચર ક્લબ, બર્ડ વોચીંગ હોબી વગેરે મુદ્દે યુવાન વિદ્યાર્થીઓ, જિજ્ઞાસુઓને પ્રોત્સાહન તથા માર્ગદર્શન આપવા માટે સદા તત્પર ભવભૂતિભાઈ યુવાનોના હૃદયમાં કાયમી સ્થાન મેળવી શક્યા હતા.

એક તકે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રસારમંત્રી તરીકે ઈ.સ. ૨૦૧૭માં શ્રી હરિનારાયણ આચાર્ય વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્યને વક્તવ્ય આપવા માટે મારે ભાગે વિનંતી કરવાનું સદ્ભાગ્ય આવ્યું હતું. ટેલીફોનથી સંપર્ક કરીને આ વિનંતી મેં ભાવનગરથી કરી હતી. અતિ વ્યસ્તતા વચ્ચે, નિવૃત્ત થવાની વિધિઓ વચ્ચે તેમણે વક્તવ્ય આપવા સંમતિ આપી હતી. એ વક્તવ્ય તા.૨૪-૦૩-૨૦૧૮ના રોજ બપોરે ૨-૧૫ થી ૪-૧૫

કલાકે, ચારુસેટ યુનિવર્સિટી કેમ્પસ, ઓડિટોરીયમમાં “જળ પ્લાવિત વિસ્તારો, તેના પક્ષી સમુદાયો તથા તેનું સંરક્ષણ” વિષય પર ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્યએ આપ્યું હતું તે ક્ષણની છબિ હાથવગી અને હૈયાવગી છે. આવાં અનેક વક્તવ્યો અનેક સ્થળોએ પરિસંવાદોમાં, શિબિરોમાં, વર્કશોપમાં કે વ્યક્તિગત નિમંત્રણથી આપવાના અસંખ્ય પ્રસંગો તેમની કારકિર્દી દરમિયાન આવ્યા અને તેમણે ખરી નિસબતથી સંપન્ન કર્યા. નિવૃત્તિ પછી ભવભૂતિભાઈ પોતાના વતન ભાવનગરમાં સ્થાયી થયા હતા.

ગુજરાતનું સાહિત્ય જગત કવિશ્રી મુક્તુન્દરાય પારાશર્યને સુપેરે જાણે છે, ગુજરાતના ગાંધી વિચાર મંચ પર દક્ષાબહેન પટ્ટણીનો નામોલ્લેખ માનભેર થાય છે; એ જ પ્રમાણે પારાશર્ય કુટુંબના પુત્ર ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્યનું નામ તથા કામ ગુજરાતના પક્ષી વિજ્ઞાન જગતમાં ગૌરવભેર ઉલ્લેખ પામશે તેમ જરૂર કહી શકું.

ભવભૂતિભાઈને નાનપણમાં કોઈ મિત્રોની બાલસહજ ચેષ્ટાઓના કારણે એક અકસ્માતનો ભોગ બનવું પડ્યું હતું. તેના કારણે તેમનો એક પગ નબળો રહ્યો હતો. આ શારીરિક મર્યાદાને તેમણે ક્યારેય ગણકારી ન હતી. સાયકલ શીખ્યા ને જરૂર મુજબ સાયકલનો ઉપયોગ કર્યો. જતે દહાડે જ્યારે કાર ડ્રાઈવીંગ કરવાની જરૂર જણાઈ ત્યારે કાર પણ ચલાવી. આમ પોતાની આકસ્મિક ઉદ્ભવલી મર્યાદાને અતિક્રમી જઈને તેમણે જીવન વહન કર્યું. તેમણે લગન કર્યા ન હતાં. સંશોધનમગ્ન વૈજ્ઞાનિકને સમગ્ર જીવનરસ પક્ષી જગતમાંથી પ્રાપ્ત થયો હતો. આવા પક્ષીપ્રેમી, પક્ષીવિદ્ ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્યને હું મારી ભાવપૂર્ણ શ્રદ્ધાંજલિ, સ્મરણાંજલિ અર્પણ કરું છું.

૪૩૨-એ-૧ તપોવન, જૂનો એરોડ્રોમ રોડ ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧,
મો.: ૯૪૨૯૭૨૪૫૮૨

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

સી. વી. એમ. યુનિવર્સિટીની ADIT એન્જિનિયરિંગ કોલેજને MODROB યોજના હેઠળ

રૂ. ૧૪,૯૦,૧૯૬ની ગ્રાન્ટની ફાળવણી

સી. વી. એમ. યુનિવર્સિટીની ન્યૂ વલ્લભ વિદ્યાનગર સ્થિત ADIT એન્જિનિયરિંગ કોલેજના ફૂડ પ્રોસેસિંગ ટેકનોલોજી વિભાગ ને AICTE દ્વારા લેબોરેટરી ના આધુનિકરણ માટે MODROB યોજના હેઠળ રૂ. ૧૪,૯૦,૧૯૬ની ગ્રાન્ટની ફાળવણી કરવામાં આવી છે.

પ્રોજેક્ટ કો-ઓર્ડિનેટર અને ડીપાર્ટમેન્ટ હેડ ડો. શિવમૂર્તિ શ્રીવાસ્તવના જણાવ્યા મુજબ આ ગ્રાન્ટનો ઉપયોગ ફૂડ પેકેજિંગ લેબોરેટરીમાં એટમોસ્ફીયર પેકેજિંગ મશીન, વેક્યુમ પેકેજિંગ મશીન અને શ્રીક પેકેજિંગ મશીન જેવા આધુનિક સાધનો વિકસાવવામાં થનાર છે.

પ્રિન્સિપાલ ડો. વિશાલ સિંઘ, સી.વી.એમ.ના માનનીય અધ્યક્ષ શ્રી ભીખુભાઈ પટેલ તથા અન્ય હોદ્દેદારોએ ફૂડ પ્રોસેસિંગ ટેકનોલોજી ડીપાર્ટમેન્ટ, ADIT ને અભિનંદન પાઠવ્યા હતા અને AICTE નો આભાર માન્યો હતો.

ચંદ્રશેખર વેંકટરામન

શ્યામ ખંભોળજી

(૭ નવેમ્બર, ૧૮૮૮ થી ૨૧ નવેમ્બર, ૧૯૭૦)

ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં પ્રકાશના પ્રકીર્ણનની ઘટના પર પાયાનું સંશોધન કરનાર અને તે કાર્ય બદલ નોબેલ પુરસ્કારથી સન્માનિત થનાર ભારતીય વૈજ્ઞાનિક સર ચંદ્રશેખર વેંકટરામન (સી.વી. રામન)નો જન્મ મદ્રાસ રાજ્યમાં ૭ નવેમ્બર, ૧૮૮૮ના રોજ તમિલ બ્રાહ્મણ પરિવારમાં થયો હતો. વિશાખાપટ્ટનમમાં શાળાકીય અભ્યાસ પૂર્ણ કરીને મદ્રાસની પ્રેસિડેન્સી કોલેજમાં બી.એ. (ફિઝિક્સ)માં પ્રવેશ મેળવીને રામને ગોલ્ડ મેડલ મેળવ્યો હતો. એમ.એ.ના અભ્યાસ દરમિયાન જ તેમણે બ્રિટિશ સંશોધન જર્નલમાં પોતાનું પ્રથમ સંશોધન પત્ર પ્રકાશિત કર્યું હતું. ત્યારબાદ ઈ.સ. ૧૯૦૭માં આસિસ્ટન્ટ એકાઉન્ટન્ટ તરીકે સરકારી નોકરી મેળવીને કોલકત્તામાં પોસ્ટીંગ મેળવ્યું હતું, જ્યાં રામનનો ભેટો આશુતોષ મુખર્જી, આસુતોષ ડે અને અખિત લાલ સરકાર સાથે થયો હતો. આ ત્રણેય મહાનુભાવોએ રામનના ભૌતિકશાસ્ત્રમાં સંશોધન કાર્ય માટે સગવડો પૂરી પડાવી હતી. આશરે ૧૦ વર્ષ જેટલો સમય પોતાના રસના વિષય એવા ભૌતિકશાસ્ત્રમાં પસાર કરવાને બદલે સરકારી એકાઉન્ટ વિભાગમાં વિવિધ પદો પર કાર્ય કરીને પણ ભૌતિકશાસ્ત્રમાંની રસ ગુમાવ્યો ન હતો. ઈ.સ. ૧૯૧૭માં કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં પ્રોફેસરની પોસ્ટ તેમણે પોતાની

અગાઉની નોકરીના પગાર કરતા અડધા પગારે સ્વીકારી હતી. ત્યારબાદ સંશોધનના ક્ષેત્રમાં તેમના કાર્યનો સિલસિલો વણથંભ્યો રહ્યો હતો. ઈ.સ. ૧૯૨૬માં રામને Indian Journal of Physicsની શરૂઆત કરીને સંશોધન પત્રો પ્રકાશિત કરવાનું ચાલુ કર્યું હતું. આ જર્નલ આજે પણ કાર્યરત છે. આ જ જર્નલમાં રામને રામન અસર પરનું સંશોધન પ્રકાશિત કર્યું હતું. સામાન્ય રીતે પાયાના સંશોધનો વિદેશી જર્નલ્સમાં પ્રકાશિત થતા હોય છે, પણ રામને પોતાનું અગત્યનું સંશોધન કાર્ય ભારતીય જર્નલમાં પ્રકાશિત કરીને જર્નલનું મહત્ત્વ વધાર્યું હતું. ઈ.સ. ૧૯૩૦માં રામન અસર તરીકે ઓળખાતી ઘટના બાબતે પાયાનું સંશોધન કરવા બદલ સી.વી. રામનને ભૌતિકશાસ્ત્રનો નોબેલ પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યો હતો. ઈ.સ. ૧૯૩૩માં Indian Institute of Science ના નિર્દેશક તરીકે તેમણે કાર્યભાર સંભાળ્યો હતો અને ઈ.સ. ૧૯૪૮માં રામન રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટની સ્થાપના કરી હતી. તેઓ સંશોધનના ક્ષેત્રમાં બાબુગીરી ટાઇપ દબલઅંદાજનો વિરોધ કરતા હતા. પ્રકાશના તરંગ અને કણ એમ બંને સ્વરૂપ પર સંશોધન કરનારા ખૂબ ઓછા વૈજ્ઞાનિકો પૈકીના એક રામન હતા. આ ઉપરાંત તેમણે ધ્વનિશાસ્ત્ર જેવા વિષયોમાં પણ સંશોધન કર્યું હતું. ઈ.સ. ૧૯૫૪માં સી.વી. રામનને ભારતના સર્વોચ્ચ નાગરિક સન્માન ભારત રત્નથી નવાજવામાં આવ્યા હતા. આ ઉપરાંત અન્ય ૭ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિષ્ઠાના એવોર્ડથી પણ તેમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. પોતે ઈશ્વરમાં ઓછું માનતા હોવા છતાં નાસ્તિક પણ ન હતા. તેમણે જનોઈ જેવા પોતાના ધાર્મિક ચિત્તો આજીવન ધારણ કરી રાખ્યા હતા. તેમના માનમાં અનેક સંસ્થાનો અને અન્ય અગત્યની જગ્યાઓના નામકરણ સી.વી. રામનના નામથી કરવામાં આવ્યા છે. દર વર્ષે ૨૮ ફેબ્રુઆરીના રોજ રાષ્ટ્રીય વિજ્ઞાન દિવસની ઉજવણી રામન અસરની શોધના સ્મરણમાં કરવામાં આવે છે. ૨૧ નવેમ્બર, ૧૯૭૦ના રોજ ૮૨ વર્ષની ઉંમરે તેમનું અવસાન થયું હતું.

પ્રાધ્યાપક, બી એન્ડ બી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ટેકનોલોજી,
વલ્લભવિદ્યાનગર, મો. ૯૯૯૮૮૮૩૮૬૯

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

સી.વી.એમ. યુનિવર્સિટી સંચાલિત નટુભાઈ વિ. પટેલ કોલેજ ઓફ પ્યોર એન્ડ એપ્લાઇડ સાયન્સીઝના એનએસએસ યુનિટ દ્વારા એનએસએસ દિવસની ઉજવણી

સી.વી.એમ. યુનિવર્સિટી સંચાલિત નટુભાઈ વિ. પટેલ કોલેજ ઓફ પ્યોર એન્ડ એપ્લાઇડ સાયન્સીઝના આચાર્યશ્રી ડો. બાસુદેવ બક્ષીના માર્ગદર્શન હેઠળ એન.એસ.એસ. યુનિટ દ્વારા એન.એસ.એસ. દિવસની ઉજવણી કરવામાં આવી હતી જેના ભાગરૂપે આયોજિત એનલાઇન કાર્યક્રમમાં નલિની અરવિંદ એન્ડ ટી. વિ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજના સમાજશાસ્ત્ર વિષયના પ્રાધ્યાપક અને વરિષ્ઠ એનએસએસ પ્રોગ્રામ ઓફિસર ડો. એન. કે. બારોટે 'વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વ-વિકાસમાં એનએસએસની ભૂમિકા' વિષય પર મનનીય અને વિચારપ્રેરક વક્તવ્ય આપ્યું હતું. આચાર્યશ્રીએ પણ વિદ્યાર્થીઓને એન.એસ.એસ પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય ભાગ લેવા અનુરોધ કર્યો હતો. એન.એસ.એસ. પ્રોગ્રામ ઓફિસર ડો. તેજસ ઠક્કર, ડો. ધનંજય ધ્રુવ તથા સહઅધ્યાપક પ્રા. કાર્તિક જગતાપે એનલાઇન કાર્યક્રમની સફળતા માટે જરૂરી પ્રયત્નો કર્યા હતા.

॥ નિબંધ ॥

રણ ચાખ્યાનો ચસ્કો.....

આરતીબા ગોહિલ 'શ્રી'

એક ઘાટના, સમાન રીતે, સરખાં ચળકતા માટીના જીણા કણ જથ્થાબંધ ભાવે હજારો એકરમાં પથરાઈને હિલ્લોળા લેતા હોય તેવા જમીનના ભાગને રણ કહેવાય? આ પ્રશ્ન મને હાલની મનઃસ્થિતિ મુજબ થયો. પણ આજથી પાંચ દસકા પહેલાં કચ્છના નલિયા ગામની પ્રાથમિક શાળામાંથી પહેલા ઘોરણીની પરીક્ષા આપી ત્યારે રણ અંગેની મારી ઘારણા જુદી હતી. ત્યાર રણ એટલે ગોળાકાર સફેદ રંગની રેતી પાથરી તેના છોડે ઊંટ ઊભું હોય. નજીક ઝુંપડી જેવું ઘર, ને એક માણસ તેની પડખે ઉભડક બેઠો હોય તેવો વિસ્તાર.

મોટા થયાં એટલે વર્ણનમાં થોડા અલંકારિક શબ્દો ઉમેરાયા, કલ્પના આગળ વધી. પહેલાં રણ ગોળ કુંડાળામાં સમાઈ જતું. તેનો વિસ્તાર વધીને હજારો કિલોમીટર થયો. ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ સમજાઈ. ગુજરાત અને ભારતનો સૌથી મોટો જિલ્લો એટલે કચ્છ તેવી માહિતી પણ મળી.

રણ વિસ્તારને જોવાનો, માણવાનો, ચાખવાનો ચસ્કો છેલ્લાં બે-ત્રણ વર્ષથી ઊપડેલો. 'કચ્છ નહીં દેખા તો કુહ નહીં દેખા.' - વાળી એડ જોયા પછી 'રણોત્સવ' દરમિયાન, ચાંદની રાતે કચ્છને જોવાની ઈચ્છા તીવ્ર બની. આક્રમી ફેબ્રુઆરી ૨૦૨૦, મહા મહિનાની પૂનમ હોઈને અમે કચ્છ જવા નીકળી પડ્યા.

ભાવનગરથી મોરબી, 'સૂરજ બારૂ' શ્રીજ કોસ કરી ભચાઉ થઈ ભુજ તરફ વળ્યા. કચ્છના પૂર્વ વિસ્તારને સૌરાષ્ટ્ર સાથે જોડતો શ્રીજ છે સૂરજ-બારૂ. સૌરાષ્ટ્રના ગિરનાર અને કચ્છના કીરો અને જીર્ણોદ્ધાર ડુંગર વચ્ચે ભાઈબંધી કરાવવામાં આ શ્રીજ નિમિત્ત બને છે.

મોરબીથી આગળ સમિખયાળી કચ્છનું પ્રવેશદ્વાર. કોઈ કમાન કે કોતરણી જોવા ન મળે, છતાં કુદરતના રંગ બદલાય એટલે એકમાંથી બીજા પ્રદેશમાં પ્રવેશ્યાની જાણ થાય. સૌરાષ્ટ્રમાં પાકથી લયી પડતા ખેતર વાડી લીમડા, વડ, આંબા જેવા ઘટાદાર વૃક્ષો. તેની જગ્યાએ આડેવડ ઊગી નીકળેલો બાવળ, ખાલી જગ્યાનો આવરી લેતું ઊંચું, સોનેરી ગુચ્છાદાર ઘાસ નજરે ચડે.

વાતાવરણ સૂકું. હવા, ભેજ વગરની એટલે ફેબ્રુઆરીમાં પણ ઠંડી જામી ગઈ હતી. સમિખયાળીથી ભચાઉના રસ્તે ખેતરમાં ઘંઉનો પાક દેખાય. 'ઉજજડ ગામમાં એરંડો પ્રધાન' - કહેવત સાર્થક કરતો એરંડાનો પાક વધુ. ઓછા કુદરતી સંસાધનો, રેતાળ માટી, પાણીની અછત વચ્ચે પણ પુરબહારમાં ખીલવા અને ખોખારવાની કલા એરંડા પાસેથી શીખવા જેવી ખરી.

એરંડાના છોડ પાંચ ફુટ ઊંચા થાય. એટલી જ લંબાઈના તેના મૂળ જમીનમાં ઊંડે સુધી વિસ્તરેલા રહે જેથી ભુગર્ભ જળ ખેંચી શકાય. છોડને પાંદડા ઓછા, જેટલા તે બધા જાડા અને ક્ષીર (સફેદ દૂધ) થી ભરેલા. કુદરતમાં રહેલું આવું સંતુલન નજરે ચડે છતાં આપણને સમજાતું નથી. એરંડામાં પાણીનું 'ઇનપુટ', ઓછું એટલે બાષ્પીભવન થઈ 'આઉટપુટ' પણ ઓછું રહે. 'પછેડી જેટલી સોડ તાણવી' - કહેવત અહીં સાર્થક થાય. પરિણામે એરંડાના બીજ ફળ ભરાઉદાર અને ગુચ્છામાં હોય છે.

ભાવનગરથી ભુજ સુધીની મુસાફરી મોટા ભાગે પશ્ચિમ દિશામાં થઈ. સૂરજને ડૂબવાની ઉતાવળ. અમને ગંતવ્ય સ્થાને પહોંચવાની ...! બપોર પછી તો સૂરજે લગભગ દોટ મૂકી, પશ્ચિમ આકાશે છુપાઈ જવા. તેનો પીળો પ્રકાશ અનાયાસ ઊગેલા ઘાસ માથે સોનેરી ભાત પાડતો હતો. સફેદ, પાતળું ઘાસ તીવ્ર વેગે દોડતા અશ્વોની કેશવાળી જેમ ફરફરી રહ્યું. વચ્ચે કયાંક પાણી ભરાયેલા હતા ચોમાસાના તે પાણી ભાળી કાઠો કાઢી ગયેલું ઘાસ કચ્છના બન્ની વિસ્તારમાં અમારૂં સ્વાગત કરતું હતું.

દિવસ આખો દોડતો સૂરજ હાંફતો હાંફતો સાંજના બારણે અડયો બરાબર તે વેળા અમે ભુજ પહોંચી ગયા. નર-નારાયણ દેવના પ્રાચીન મંદિરે જઈ ઊભા. સોનેરી આવરણમાં લપેટાયેલી ઘરતી, સુવર્ણ મઢ્યા શિખરોથી શોભતા મંદિરમાં સંઘ્યા આરતીના મધુર ઘંટારવ વચ્ચે ઘનશ્યામ મહારાજની દૈદિપ્યમાન મૂર્તિના દર્શન થતાં દિવસ ભરની મુસાફરીનો થાક પલકમાં ઊતરી ગયો.

માણસ પોતાના કર્મો થકી ઈશ્વરને પામી લેવાની દોડ પૂરી કરે ત્યાર આવો સંઘ્યાભાવ, કેસરીયાળો અલૌકિક માર્ગ પામી લેતો હશે ને ... ? હા , તે દિવ્યભાવને પામી લીધા પછી કર્મથી, શરીરથી સ્વારામ ઝંખતું મન નિજમાં સ્થિર થાય તેમ સવારથી શરૂ થયેલી અમારી મુસાફરીને આરામ આપવા અમે ઉતારા ભવન તરફ વળ્યા.

‘કછડો બારે માસ’ - આ કહેવત વારંવાર બોલવા, ઘણી સાંભળવા છતાં પોતાના, પંડયના અનુભવે સમજાય ત્યારે વાત કંઈક જુદી જ હોય. કશાય આયાસ વિના રાત્રે ઊંઘ આવી ગઈ. વહેલી સવારે આપોઆપ આંખ ઊઘડી. ઘરે હોઈએ ત્યારે વહેલા જાગવા એલાર્મ મુકવો પડે, પણ અહીં તો કુદરત સંકેત આપતી રહી. શરીરને પૂરતો આરામ થઈ ગયો છે જાગો. સૂરજ તેની કાર્યવાહી શરૂ કરે તે પહેલાં તેની ગતિવિધિના સાક્ષી બનવા તૈયાર થઈ ગયા.

શ્રીસ્ટાર હોટેલ જેવી વ્યવસ્થા હતી ઉતારાની. સ્વાભાવિક બીજા બધા રૂમમાં હજુ કોઈ હલચલ જણાતી ન હતી. આરામ એટલે લાંબુ સૂઈ રહેવું તેમ સૌ માનતા હશે. હું અને સાહેબજી ભોં ભાખળું થયે બહાર નીકળ્યા ત્યારે ડાઈનીંગ હોલમાં મહારાજ ચા-નાસ્તાની તૈયારીમાં લાગ્યા હતા. ચાદેવી-મહાદેવી એવું માનનારા મહાનુભાવો રજાઈમાં લપેટાઈ પડ્યા હતા. ચોકીદારને જગાડ્યો ત્યારે દરવાજો ખોલી આપ્યો. ઉતારાથી નજીક જમણી તરફ વળતા જ વાડી વિસ્તાર શરૂ થતો હતો.

પૂર્વાકાશે લાલ ગુલાબી પતંગિયાની દોડાદોડ વચ્ચે સૂરજે માથું કાઢ્યું હતું. ઉતારાની બરાબર પાછળ પ્રાગમહેલની ઐતિહાસિક ઇમારતના બે ગુંબજ વચ્ચે સૂરજ આવીને ગોઠવાઈ ગયો. લાલ ટામેટા જેવા બાળકના ગાલ જેવો, હુંફાળો....., સાવ નજીક સૂરજને આ પહેલા કદી અનુભવ્યો ન હતો. સૂરજને પકડીને સ્વેટરના ખીરસામાં ભરી લેવાની ઇચ્છા થઈ આવી.... જોયું.....? બીજ થઈ મનમાં પડેલી ઇચ્છા અંકુરિત થતાં જરા પણ વાર લાગી? થોડી વારે સમજાયું, કે આ તો કચ્છની ઘરતી, કઠિન ઇચ્છા પણ કુટી નીકળે સહજ.

અમારો આગળનો પ્રવાસ કાળાડુંગર તરફ હતો. કચ્છનો પૂર્વ ઉત્તર વિસ્તાર ઉપસેલો અને ડુંગરાળ છે. હજારો વર્ષ પહેલાં કચ્છનો આખો ભાગ બેટ સ્વરૂપે હતો. ધીમે ધીમે સૂરજબાર પાસેથી દરિયો પાછો હટતા આ વિસ્તાર સૌરાષ્ટ્ર સાથે જોડાયો. તેથી જ કચ્છના ઉત્તર-પૂર્વ ભાગમાં ખોદકામ કરતાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં વિધવિધ ખનીજો મળી આવે છે. જળકૃત ખડકોથી બનેલો છે કચ્છ વિસ્તાર. એટલેસ્તો કાળા ડુંગર અને તેની આસપાસના વિસ્તારોમાં ગ્રેનાઈટના પથ્થરોની હાજરી જોવા મળે છે.

ફૂટ, દોઢ ફૂટિયા ઘાસથી આચ્છાદિત પથરાળ પ્રદેશમાંથી પસાર થયા. માનવવસ્તી તો ક્યાંય કશે કળાય નહીં. ક્યાંક ક્યાંક મહેસાણી, કુંઢી ભેંસ ચરતી દેખાય.

ક્યારેક વળી મોટર જેવા વાહનના અવાજથી, અલ્લાદીનના જાદુઈ ગાલીચા જેમ, ‘ગુલાબી તુતી’ પ્રકારની સ્થાનિક ચકલીઓના ગુંડ ઊડે....., ઊડે અને પાછા ઘાસમાં બેસી પડે, ખોવાઈ જાય!

ખાવડા આવ્યા પછી ઘાસ જેવું વાળનું આછું પાતળું આવરણ પણ અદૃશ્ય થયું. જમીન ઉપર સાવ ઉઘાડા પથ્થરો શિલાઓવાળો પ્રદેશ. વનસ્પતિ વિનાની ઘરતી વધુ પાષાણમય લાગતી હતી. સમયની થપાટ ખાઈ વજ જેવી બની ગયેલી પ્રકૃતિ નિ:શબ્દતા ઓઢી વિખેરાઈ પડી છે. ક્યાંક કાળા, સખત પથ્થરો ખોદતાં નીચેથી ભુકકો થઈ જાય તેવાં રેત ખડકો ડોકિયું કરી જતા હતા. ખડકોમાં જાણે ખંતપૂર્વક ગોઠવ્યા હોય તેવા, હાથ મૂકીને ગણી શકાય તેટલા રેતીના પડ ચંદ્રની ઘરતીનો આભાસ કરાવે.

ક્યાંય જીવંતતા નહીં. પહાડી ખુલ્લો વિસ્તાર છતાં પવન પણ ધીમો ચાલે. નિરવ. કુદરત કઠોર ત્યાં કશું કંઈ કળી શકે નહીં. તેમ વિચારો પણ સ્થિર આંખોની ચહલ-પહલ સ્થગિત, અને મન અગોચરમાં ખોવાયું.

કાર ચલાવતી વખતે સાહેબ જીની હળવી વાતો, સચોટ માહિતી ભરેલી કોમેન્ટ્રી ચાલુ હોય પણ આ વાતાવરણમાં, અજાણી અકળ ચંદ્રનગરીમાં ભૂલા પડ્યા હોય તેમ તેઓ પણ અબોલ પ્રકૃતિના છુપા ઇશારા સમજવા યુપ હતા.

આગળ જતાં એક ઢાળ પાસે બોર્ડ મારેલું મેગ્નેટિક એરીયા. એક કાર ત્યાં ઊભી હતી. ડ્રાઈવર બહાર ઊતરી મોબાઈલ વડે કારનો વિડીયો રેકોર્ડ કરે ! આશ્ચર્ય થયું કે અહીં પથ્થરના રણ વચ્ચે કારનું શુટીંગ ? પછી ધ્યાન પડ્યું કે કારનું એન્જીન બંધ કરી તે ભાઈ નીચે ઊતર્યા હતા, છતાં કાર ઢાળ ચડતી પાછી જઈ રહી હતી. આ તે કેવો જાદુ ...?

ડ્રાઈવર વિનાની બંધ કાર, કોઈ દેખીતું બળ લગાડ્યા વિના ઢાળ ચડતી હતી ! ત્યાં વળી બીજા ભાઈ પાણી ભરેલી બોટલ લાવ્યા. ડામરની સડક પર ઢાળ હતો ત્યાં પાણી ઢાળ તરફ દડી જાય. વૈજ્ઞાનિક તથ્ય છે. પણ અહીં યા પાણી ઢાળ ઉપર વિરુદ્ધ દિશામાં અડધા ફૂટ જેટલું ઉપર ચડી રહ્યું હતું.

ત્યારે સમજાયું કે આ કાળા માથાના માનવીનું કામ તો નહીં જ. પણ દિકપાલ અવસ્થામાં ત્યાં હાજર કુદરતના જાદુગરનું કામ આ તો...! તેના જાદુના ખેલા જોવા અમે પણ ઊભા રહી ગયા. ચંદ્રના માથા પર પગ મુકી ગૌરવ

અનુભવતો સમર્થ માણસ, પ્રકૃતિના અવળા ક્રમ આગળ સાવ લાચાર અને નિઃસહાય હતો.

વિજ્ઞાન અને કુદરત સનાતન સત્યની ધાર પકડી ચાલવા વાળા બે પરિબળ છતાં અહીં મેનેટિક - એરિયા જેવા સ્થળે તે બંને પરિબળ એક બીજાથી વિરુદ્ધ ચાલે. અણબનાવ થયો હશે તેમની વચ્ચે...! દેખાઈ આવતું હતું...!

દૂરથી કાળો ડુંગર દેખાતો થયો. સવારના દસ કે અગિયાર વાગ્યા હશે, પણ સૂરજનો કોપ ભારે કે આંખ માંડો તે વસ્તુ અદ્ધર હાલતી ડોલતી દેખાય ...! વાતાવરણીય વકીભવનના કારણે કોઈ વસ્તુનું પ્રતિબિંબ સ્થિર રૂપે આંખમાં ઝીલી ન શકાય.

ધ્યાનથી જોતાં કાળા ડુંગર સાથે પાઘડી બાંધી હોય તેમ શિલા અને પથ્થરો ગોઠવાયેલા. શાહુકારો, ગિરાસદારોના સાથે શોભતી પાઘડીના પંદરથી સોળ પ્રકાર છે. તેમાં કચ્છ પ્રદેશની પાઘડી પાતળી, વધુ આંટાવાળી જોઈ છે. અદલ તેવી પાઘડી પહેરી કચ્છના રાજવી બાવાજી-રાજ કાળા ડુંગર પર ઊભા હોય તેવો આભાસ જાગ્યો મનમાં.

મનનો ભ્રમ સમજીએ ત્યાં ઊંડો ઢોળાવ આવ્યો. ટોચથી ૬૦° કે ૪૫° ના ખૂણે પડતો ઢોળાવ સરળતાથી ઊતરી જવાય તેમ ચડી પણ શકાય. પરંતુ ટોચથી ૪૫° થી ઓછા ખૂણે પડતો ઢોળાવ ખતરનાક ગણાય. સીધું ગુરૂત્વાકર્ષણ બળ લાગે એટલે ગબડી પડાય. આ પણ કુદરતની અળવીતરાઈ જ સમજવી ને ...! જે શીખવાતી હતી હંમેશા ‘ડાઉન ટુ અર્થ’ - પૃથ્વી સાથે જોડાયેલા રહે. ખોટી રીતે ઉપર ચડ્યા તો, ખરાબ રીતે નીચે પટકાવાની સંભાવના પૂરેપૂરી. મુસાફરી દરમિયાન શરીર ઢાળ ચડતું કે ઊતરતું હતું. તે મુજબ મન પણ વિચારો, લાગણીના ઉતાર-ચઢાવ સાથે હિલ્લોળા લેતું રહ્યું.

કાળા ડુંગરનો વ્યુ-પોઈન્ટ પાકિસ્તાનની બોર્ડરથી અંદર ચાલીસેક કીલોમિટરના અંતરે છે. વચ્ચે કચ્છનું રણ. અહીં ચોમાસામાં અઢીથી ત્રણ ફૂટ જેટલું દરિયાનું પાણી ભરાયેલું રહે. ઉનાળામાં સુકાઈ જાય. રાજસ્થાનના ખેરગઢથી આવતી લૂણી નદી આ અફાટ રણમાં આવી સમાઈ જાય છે. સાસરવરણી દીકરી પિયર આવી માના પાલવામાં છુપાઈ જાય બધા દુઃખ પીડા ભૂલીને. માને મળ્યાના આનંદમાં આંખે ખારા આંસુનો દરિયો ભરાય ...! તે રીતે લૂણી નદી અહીં ખારા ખારા ઉસ જેવા દરિયામાં સમાઈ જતી અમે જોઈ રહ્યા.

વ્યુ-પોઈન્ટ પરથી ચારે બાજુ નજર કરતાં પ્રકૃતિની વિશાળતા, તેની અનંત સીમાને આંખથી જોવાની ક્ષમતા મુજબ માણી રહ્યા. ત્યારે બાજુમાં ઊભેલો એક ટુરિસ્ટ ગાઈડ સામે પાર દેખાય તે પાકિસ્તાન. આ તરફ હિંદુસ્તાન તેવું સમજાવી રહ્યો હતો. નજર પહોંચે ત્યાં સુધી લહેરાતા દરિયાના પાણી એક સમાન, સમથળ પથરાયેલા હતા. વહેતું પાણી એક દેશની સીમા વળોટી બીજા દેશમાં પ્રવેશે ત્યારે એના બુંદ પર પાકિસ્તાન કે હિંદુસ્તાનનું પાણી તેવું લાભેલું હજી સુધી વાંચી શકાયું નથી ...! ત્યારે દેશ દેશ વચ્ચે યુદ્ધ કરાવતા સીમા, સરહદના ટંટા કોણે ઊભા કર્યા ...?

કાળા ડુંગરની નજીકની નાની ટેકરીઓ ગઢની દીવાલ જેમ જોડાયેલી, ચોક્કસ આકારના પથ્થરોથી ઢંકાયેલી. જાણે મોટી બહેન દૂરની ઘરતી નજરે કરવા કુતૂહલવશ ઊભી રહી, સાથે તેની બે-ત્રણ નાનકી બેનડી પાસે અડીને સ્થિર ઊભી હોય તેમ લાગતું હતું.

સૂરજ નામના પતંગને પશ્ચિમ દિશાએ કમ્પા બાંધી પોતાની તરફ ખેંચવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે અમે ખાવડા તરફ પાછા વળ્યા. ગંતવ્ય સ્થાને પહોંચી, ટોચની ગરિમા માણી લીધા પછી જ્યારે વળતી મુસાફરી શરૂ કરીએ ત્યાર ઢાળ ઊતરવા જેવી અનુભૂતિ થાય. નીચે ઊતરતા વાર લાગતી નથી...!

ખાવડા પહોંચ્યા ત્યારે બપોરના ત્રણ વાગ્યા હતા. ડુંગર ચડી આવ્યા પછી શ્રમ લાગે, ભૂખ ઊઘડે તેથી જઠરાગ્નિને તૃપ્ત કરવો જરૂરી હતો. ખાવડા આસપાસ ઘણા રીસોર્ટ શરૂ થયાં છે. ત્યાં બાપુ ખાણુ લીધું ને પછી થાક ઉતારવા લાંબા થયા.

સાંજે પાંચ પછી ઘોરડો-સફેદ રણ પહોંચવાની ધારણા હતી. જેથી સફેદ રણમાં ડૂબતો સૂરજ અને પૂર્ણિમાનો ઊગતો ચંદ્ર એક જ સ્થળે જોઈ શકાય. સાડા પાંચે ઘોરડો પહોંચી ગયા. રણ વિસ્તાર એટલે સાવ બોડી ઘરતી. ક્યાંક રોડની ઘારે એકલ દોકલ બાવળિયો ઊગેલો. રસ્તા પર વાહનો પણ ઓછા. મોટાભાગે ઊંટગાડી કે પગપાળા જતા હોય. અહીં મૂળ રહેવાસી પ્રજા જન જાતિની. વર્ષો પહેલાં સિંધ પ્રાન્ત માંથી સ્થળાંતર કરી આવેલી ભટકતી પ્રજા. સૌરાષ્ટ્રની વિચરતી જાતિ ચારણ, આહિર નેસડા બાંધીને રહે. અહીં જત લોકો નાના સમૂહમાં ‘વાંઢ’ માં રહે.

ઝૂંપડી જેવા નાના ઢુંગા બનાવે. લાલ ગોરાડુ માટી અને પાંચ-છ ફૂટ ઊંચા સ્ટુબરના ઘાસનો ઉપયોગ કરી માથું

ઢાંકવા પૂરતો આશરો બનાવે. કુદરત જે કંઈ, જેવું આપે તે સ્વીકારી મોજમાં રહેતી ખમીરવંતી પ્રજા.

રસ્તાની બાજુ પર મીઠાના અગર જેવી ભેજવાળી સફેદ જમીન મીઠાના સફેદ રંગને લીધે સૂર્યપ્રકાશનું સંપૂર્ણ પરાવર્તન થાય. જરાક સ્થિર ઊભા રહીએ ત્યારે અહીંની જાદુગરી સમજાય. સફેદ, નિર્મળ લાંબી ચાદર પર ઊભા હો તેમ લાગે.

સફેદ રણ જોવા માટેનો વ્યુ-ટાવર ત્રણ કિલોમીટર દૂર એટલે ગુડાગાડી પર ભરોસો ન બેસતા ઊંટગાડીનો આશરો લીધો. ઊંચો, નમાણો પહાડી શરીર ધરાવતો સાહિલ નામનો યુવક તેથી ઊંટગાડી સાથે તૈયાર ઊભો હતો. ઊંટગાડી શણગારેલી. રંગબેરંગી કપડાની ઝૂલ. ચાર ખૂણે ઘંટડી વાગે. ગાડીના ડ્રાઈવર ઊંટનું નામ અમાનુલ્લા! ઊંટ તો બધા સરખા જ લાગે ને! પણ અમાનુલ્લા બીજા કરતાં વરણાગી લાગ્યો. લાંબી ડોક, ગુંચળાવાળા વાળને સરખી રીતે ટ્રીમ કરેલા. લાંબા, ઘાટઘૂટ વગરના, લબડી પહેલા તેના હોઠ પર ચમકતી રીંગ બેસાડેલી ! તેની ડોક અને પગ પર પરમેનેન્ટ ટેટુ વાળા ભાતીગળ બુઝા કોતરાવેલા. આ તો એકવીસમી સદીનું ફેશન પરસ્ત ઊંટ તે રૂપાળું જ લાગે ને !

પ્રકૃતિ પ્રમાણે માનવીય સંસ્કૃતિનો વિકાસ થયો. કુદરતને જોઈને તે પ્રમાણે શણગાર કરતો, કરાવતો માણસ પોતે પ્રકૃતિનું શ્રેષ્ઠ સર્જન છે તેની ખાતરી સાહિલ (ઊંટ ગાડીનો માલિક) અને અમાનુલ્લા (ઊંટ) ને જોઈ થઈ આવી !

આથમતા સૂરજના ત્રાંસા કિરણ મીઠાના કણ ઉપર ચોક્કસ રીધમ સાથે નૃત્ય કરતા હતા. કોઈ શ્રીમંત રાજવી ચાંદીથી મઢેલા રંગમંચ પર રવિ-કિરણોનો ડાન્સ જોવા બેઠો હોય જાણે ... ! મીઠાની સ્ફટિકમય આંતરિક રચના પાસા પાડેલા હીરા જેવી જે મીઠાના કણમાં એક સાથે હજારો પ્રતિબિંબ ઉપસાવે.

લાખો ઝળહળતા હીરા જડેલી સાડી પહેરી ધરતી તેના પ્રિય સૂરજને મળવા અભિસારે જતી હતી. તે ક્ષણના સાક્ષી બન્યાનો આનંદ અમારા મોં પર પ્રતિબિંબિત થતો હતો. પ્રિયજનનો સાદ સાંભળી લાલચોળ થયેલો સૂરજ, ધરતીની સાવ લગોલગ આવી પહોંચ્યો. ગુલાબી, લાલ, સોનેરી, રંગ એકમેકમાં ભેળસેળ થઈ આકાશી કેનવાસ પર અદ્ભુત ચિત્રો દોરતા હતાં. આ બધાં ચમકતા, લંબાતા તેજપુંજ પૃથ્વી પર ઉદ્ભવતા, સૂરજના કેસરી ગોળામાં જઈ આથમતા હતા. પૃથ્વીની હીરામઢી ચુંદડી ખેંચતો રવિ ધીમે ધીમે સોનેરી કિરણોની જાળ પાછળ છુપાઈ ગયો.

અનંત કાળથી સૂરજ અને ધરતીનો મેળાપ સંધ્યા સમયે અદ્ભુત દૃશ્યો રચતો આવ્યો છે. પણ આજનું મિલન પ્રિયજનના સાંનિધ્યે, ઉર્જિત પ્રકાશના કણકણમાં ઊભું થયેલું નર્તન મારા સમગ્ર અસ્તિત્વ થકી હું અનુભવી રહી !

‘સુઘાતા’ - ૯૫- એ રૂપાલી સોસાયટી
તળાજા રોડ, ભાવનગર - ૩૬૪૦૦૨
મો. ૯૪૨૭૭૫૪૨૦૭

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

સીવીએમ યુનિવર્સિટી, એરીબાસ કોલેજમાં સ્ટાફમિત્રોએ કોવિડ-૧૯ જાગૃતિ અંગેની પ્રતિજ્ઞા લીધી

ન્યુ વિદ્યાનગર સ્થિત અશોક એન્ડ રીટા પટેલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઈન્ટ્રીગ્રેટેડ સ્ટડીસ એન્ડ રિસર્ચ ઈન બાયોટેકનોલોજી એન્ડ એટલાઈડ સાયન્સ કોલેજમાં વર્તમાન સમયમાં ચાલી રહેલા કોરોના વાયરસ સંક્રમણને અટકાવવા અંગે પોતે જાગૃત રહી રોગ સામે ટકી રહેવા તેમજ આપણી આસપાસનાં લોકોને તે અંગે સજાગતા કરી ભારત દેશની સેવા કરી શકીએ તે અંગેનાં શપથ સૌ સાથે મળીને લીધાં હતાં. હું પણ કોરોના વોરિયર અંગેની પ્રતિજ્ઞા કરીને કોરોના સામે રક્ષણ મેળવવા મારુક એ જ ઉપાય છે, હું પણ મારુક ફરજિયાત પહેરીશ, હું છ ફૂટનું સામાજિક અંતર જાળવીશ, હું જાહેરમાં થૂંકીશ નહીં, અને હું વારંવાર હાથ ધોઈશ એવો સંકલ્પ લઈને એરિબાસના સમગ્ર સ્ટાફ મિત્રોએ કોરોના અંગેના જાગૃતિ અભિયાનને સફળ બનાવ્યો હતો અને આ સંદેશ મારફત મારા આજુબાજુ રહેનારા લોકોને પણ જાગૃત કરીશ તેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. કોરોના જાગૃતતા અંગેનું આયોજન સંસ્થાના ઈન-ચાર્જ હેડ ડો. ભક્તિ બાજપાઈના દ્વારા રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાનાં કન્વિનર ડો. કલ્પેશ ઈષણાવા, ડો. કિન્નરી મિસ્ત્રી, ડો. ખુશાલ પટેલ અને કવિતાબેન પટેલ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું.

॥ ટૂંકી વાર્તા ॥

‘બદમાશ તે આખરે...’

કેશુભાઈ દેસાઈ

રમણલાલ સાઠ વરસના થયા ત્યાં સુધી સરલાબહેન એમને ફરી વાર ઘોડે ચડવાનો આગ્રહ કરતાં રહ્યાં.

‘અત્યારે તો અમેરિકામાં લોકો નેવું વર્ષે નવાં લગ્ન કરતા હોય છે. તમે ભલે ના માનો પણ મને શ્રદ્ધા છે કે નવી લાવીએ તો આપણું બારણું ઉઘાડું રહેશે. તમને વળી ઉંમર દેખાય છે જ ક્યાં? માંડ પિસ્તાળીસ-પચાસના લાગો છો.’

‘પચીસનો જ ભલેને લાગતો હોઉં. તને શરમ નથી, પણ આ ઉંમરે બીજું બેરું લાવું તો હું તો કોઈને મોઢું જ ના બતાવી શકું. ગાંડી, ઉંમરનોય મલાજો તો રાખવો પડે કે નહીં?’ રમણલાલ ધરાર નામકર ગયા તો પણ સરલાબહેને હક નહોતી છોડી.

‘ભલે ઑફિશિયલ મેરેજ ન કરો. આપણે કોઈ ગરજવાન વિધવા કે ત્યક્તાને શોધી લાવીએ. ઘરકામ પણ કરે અને-’

રમણલાલ હસવું કે રડવું તે નક્કી નહોતા કરી શક્યા. ‘મારા ખાનદાન પર તારે લાંછન લગાડવું છે?’ એ જરા ઉગ્ર થવાનો દેખાવ કરવા ગયેલા પણ પછી હસી પડેલા. ‘ગાંડી, મારે ભાઈ ભલે નથી, બહેન તો છે અને બહેનનો દીકરો એ આપણો જ દીકરો ગણાયને! એ કંઈ મામા-મામીને એનાં મધર-ફાધરથી ઓછાં ન જ આકે. એને મેં જ આટલી સરસ, ઊંચા પગારની સર્વિસ અપાવી છે એ ભૂલી થોડો જશે?’

સરલાબહેન પાસે હવે કોઈ દલીલ બચી નહોતી. મનોમન બબડ્યાં: એ તમારું લોહી થોડું કહેવાય! પારકાં એ પારકાં.

વૈદ, હકીમ, પીર, ભૂવા, વ્રત, ઉપવાસ- સરલાબેને એમની સત્તાવન વર્ષની ઉંમર સુધી કંઈ જ બાકી નહોતું રાખ્યું. કિસ્મતનો પડિયો કાણો હોય ત્યાં માનવી લાખ ઝાવાં મારે તોય જે નથી લાખાયું તે નથી જ મળવાનું. મન વાળીને એમણે અનાથાશ્રમનું કોઈ બાળક દત્તક લેવાનો વિચાર રમતો મૂક્યો પણ પોતાની જ વાત પર અડી પડવાની ટેવ વાળા રમણલાલ સેંઘાભાઈ પટેલ ન માન્યા તે ન જ માન્યા, સરલાબહેને આખરે એમની લાંબા વખતની

માગણી પડતી મૂકી અને ઓચિંતાં જ એક દિવસ મોટા ગામતરે ઊપડી ગયાં.

રમણલાલને પસ્તાવો તો ઘણો થયો. એક સ્ત્રી સામે ચાલીને બીજી સ્ત્રીને એની સૂવાની જગ્યા સોંપવા માગતી હતી. બાળકની વાત તો ઠીક, અત્યારે આ એકલતાની લાચારી તો ન રહેત... એ ધીરે ધીરે સરલાબહેનની જગ્યા પૂરી દેત. બીજું તો ઠીક, પણ રોટલાની ઓશિયાળ તો ન જ રહેત.

એમણે ખરખરો કરવા આવેલા મનોજને એક તરફ બોલાવી કહ્યું: ‘ભઈલા, મામી તો ગયાં! હવે ક્યાંક તમારી નજીકમાં એકાદ ટુ બીચ કે ફ્લેટ શોધી કાઢો. સાજેમાંદે ફોન કરું તો તમારે લાંબી ખેપ ન કરવી પડે. આવડા મોટા બંગલામાં તો એકલા માણસને ફાવેય નહીં.’

મનોજને એમની વાત વિચારવા જેવી લાગી પણ ઘરમાં પૂછ્યા વગર જવાબ આપી દે અને પાછળથી ભડકો થાય તો! એટલે ‘હમણાં તો અહીં રહો. એમ તાબડતોબ ગામ છોડી દો એ સારું નહીં લાગે!’ કહી એણે વાતનો વીંટો વાળી દીધો; અને એક વાક્ય જે નહોતું બોલાયું એ પણ વૃદ્ધ વડીલને તો સંભળાયું જ હતું:

‘કામવાળી બાઈને કહેશો તો રસોઈ પણ કરી આપશે.’

એની દાનત પારખી જઈ રમણલાલથી પણ કહેવાઈ ગયેલું:

‘એમ તો ટિકિન સર્વિસ આપનારાનોય ક્યાં દુકાળ પડ્યો છે?’

એમનું સ્વમાન ઘવાયું હતું. હવે એ ઊંઘી દિશામાં વિચારવા લાગ્યા હતા: ગામમાં હોટલો પણ છે અને માંડ એકાદ માઈલ છેટે સિદ્ધનાથમાં અન્નક્ષેત્ર પણ ચાલે જ છે ને! જરૂરી નથી કે કોઈ સગાવહાલાના આશરે સાવ અળખામણા થઈને પડ્યા રહીએ. બેંકમાં પચાસ વરસ લગી ખાધે ખૂટે નહીં એટલું બેલેન્સ પડ્યું છે અને પેન્શન તો જીવણું ત્યાં લગી આવ્યા જ કરવાનું છે. એમને પેલી અંગ્રેજી કહેવત યાદ આવી ગઈ. પોતે આખી જિંદગી આ તાલુકા મથકની હાઈસ્કૂલના ઈંગ્લિશ ટીચર તરીકે તો કાઢી હતી! ‘મની મેક્સ મેર ગો!’- પૈસા ફેંકો, તમાસા દેખો. રૂપિયાની દુનિયા છે ભાઈ. કોઈ ગરજાઉ ફેમિલીને આશરો આપીશું તો એનીય આંતરડી ઠરશે અને આપણો પ્રશ્ન પણ હલ થઈ જશે. બિચારું પગચંપી કરી આપશે

ને સાજેમાંદે.... મામાને માઠું લાગી ગયું છે એ સમજતાં મનોજને વાર નહોતી લાગી. એટલે નીકળતી વખતે પાછો વળીને લોલીપોપ વળગાડતો ગયો હતો: જતાં વેંત તપાસ શરૂ કરી દઈશ. પણ પિન્ટુડાની મમ્મીને એમાં લોકો શું કહેશે-એની ચિંતા રહેવાની. એ તો એમ જ કહેશે: મામા આપણી સાથે કેમ ના રહી શકે? આપણને કંઈ એમનો રોટલો ભારે નહીં પડે. આ ઉંમરે એમને એકલા રહેવા નવું મકાન લેવું પડે એ કેવું લાગે! લોક ચૂંટી ના ખાય આપણને?

જો કે એથી રમણલાલના મનમાં ઊભાં થયેલાં કાળાં વમળ ઓસર્ષી નહોતાં એમને હવે દિવંગત જીવનસાથીના સૂક્ષ્મ સાંનિધ્યમાં જ શેષ જીવન ગાળવામાં શ્રેય વરતાવા લાગ્યું હતું, ઉછીનાં લોક વચ્ચે ઓશિયાળા થઈ વધારાના માણસ તરીકે રહેવું એ કરતાં આખી જિંદગી જે લોકો વચ્ચે માનભેર ગાળી છે એમની જ વચ્ચે બાકીની સફર પૂરી કરવી શું ખોટી? એમણે મનોજને પણ કહી જ દીધું: સાચું કહું ભઈલા? મને તમારા ભેગું ના ફાવે! દૂર રહીને જે મીઠાશ મમળાવી છે એ ક્યારે કડવાશમાં ફેરવાઈ જાય તે કહેવાય નહીં... છતાં, અવરજવર જરૂર રાખીશું! થેન્ક્સ ફોર ચોર ફાઈન્ડ જેસ્ચર!

થયું એવું કે સરલાબહેનનું ઉઠમણું પતે એ પહેલાં જ દેશ આખામાં લોકડાઉન જાહેર થઈ ગયું. શેરીએ શેરીએ પોલીસ ખડકાઈ ગઈ. ‘બધાએ ઘરમાં જ પુરાઈ રહેવાનું છે. સિનિયર સિટીઝન અને બાળકોને તો ખાસ. ફક્ત દૂધ, દવા અને કરિયાણાની દુકાનો ખુલ્લી રહેશે. માસ્ક કમ્પલ્સરી. વારંવાર સાબુથી ઘસી ઘસીને હાથ ધોવા. બને ત્યાં સુધી આંખો, મોં અને નાકને અડકવું નહીં. આલ્કોહોલયુક્ત સેનેટાઈઝરથી હાથ મસળીને જ બહાર નીકળવું. કોઈ પણ ચીજને સીધો સ્પર્શ કરવાનું ટાળવું.... સૂચનો જ સૂચનો. સરકાર પાસે નવો કાર્યક્રમ આવી ગયો. બાકીના બધા કાર્યક્રમો, બેઠકો, સંમેલનો બધું જ બંધ. ત્યાં સુધી કે હવાઈ અને રેલ સેવાઓ પણ બંધ. અરે, નામનું કોઈ વાહન રોડ પર જોયું નથી કે પોલીસ એનો કબજો લઈ લેવા માંડી.’

રમણલાલ મૂંઝાયા. બજાર બંધ. ભોજનાલય, નાસ્તાઘર બંધ. ટિકિનસેવા પણ થોડી ચાલુ રહેશે?

રમણલાલ સેંધીદાસ, કેવડી મોટી ભૂલ કરી બેઠા તમે! પહેલાં બિચારી બૈરીનું ના માન્યું. માન્યું હોત તો ધીના ઠામમાં ધી પડી ગયું હોત. છોકરું થાય-ન થાય એ તો કુદરતના હાથની વાત. પણ અત્યારે પ્રાઈમસ પેટાવવાના સાંસા છે એને ઠેકાણે રોજેરોજ ચાના ટાઈમે

યા અને જમવાના સમયે જમવાનું મળતું હોત. આ તો પેલા વિશ્વામિત્રવાળા ત્રિશંકુ જેવી દશા થઈ! અધવચ્ચે લટક્યા!! ચાલો, ઢળતી વયે ઘોડે ચડવામાં શરમ આવી એ તો સમજ્યા જાણે. ભાણેજ મનેકમને એના ઘરે રાખવા તૈયાર થયેલો એનેય નમ્રો ભણી દીધો. મોઢા પર સંભળાવી દીધું કે ભઈલા, મામાને તમારા ભેગું ના ફાવે!

સરલાબહેનના અવસાન નિમિત્તે બંગલા બહાર બાંધેલ સફેદ લૂગડાનો માંડવો વઘોડવા પણ કોઈ નહીં આવે. લોકડાઉન કંઈ ગામના સરપંચે થોડું જાહેર કર્યું હતું? છેક દિલ્લીથી ઑર્ડર થયો હતો. ઓચિંતું જ જીવલેણ વાઈરસ સરહદ વળોટીને ઈંડિયા પહોંચી ગયું હતું. યુરોપના ધરખમ દેશો ઘૂંટણિયે પડી ગયા, આખી દુનિયાના જમાદારી કરવામાંથી ઊંચું નહીં આવતું અમેરિકા શિયાંવિયાં થઈ ગયું હોય ત્યાં બાપું ઈંડિયા શી વિસાતમાં? બચવા ફાંફાં ન મારો તો લાશોના ડુંગર ખડકાઈ જાય!

રમણલાલના ઘરડા ભેજામાં અચાનક લિસોટો ખેંચાઈ ગયો: બાપડી સરલાને કોરોના તો નહીં ડંખ્યું હોય! લક્ષણો તો એવાં જ હતાં. ત્રણેક દિવસ થોડો તાવ રહ્યો. નાક નીંગળતું રહ્યું, ઉધરસ આવતી રહી અને એની કોઈ દવા-બવા લેવા જઈએ એ પહેલાં તો થોઈથપ્પા!

જેવી આવડી એવી ચા મૂકી. સરલાબહેન જેવી તો થોડી બનવાની હતી? એમના હાથમાં જ જાદુ હતો. આદું અને જાદુના સમન્વયથી જે સ્વાદ સરજાતો એ તો હવે એમની સાથે જ નર્મદાજીમાં ઓગળી ગયો. રમણલાલની આંખોમાં નર્મદાનાં નીર ફૂટ્યાં. ચાણોદના ઓવારે પત્નીનાં ફૂલ પધરાવવા નદીમાં ઊતરતા હતા ત્યારે રહી રહીને એનાં વાણબોલાયેલાં વેણ પડઘાતાં હતાં: મારું કીધું માન્યું હોત તો અત્યારે ઓશિયાળ વેઠવી પડત ખરી? સાથે મનોજને લઈ ગયા હતા. પુત્રના સ્થાને બેસાડી એની પાસે જદુરામ મહારાજે તર્પણવિધિ કરાવી હતી... ‘બસ, આજથી તમારા એ આત્મા સાથેના બધા હિસાબ ચૂકતે થઈ ગયા માનવાના.’ કહી રોકડા એક હજાર એક્સો અગિયાર ગણી લીધા હતા.

ચા પીતાં પીતાં રમણલાલ સૂના પડેલા શયનખંડની દીવાલ પર ટીંગાઈ ગયેલાં સરલાબહેનના ફોટા સામે જોયા કરતા હતા. ‘તારી વાત ના માની બદલ સોરી સરુ. મને લાગે છે-તને કદાચ એનો જ વસવસો રહી ગયો અને એ જ વાત તારી ભીતર ગોરંભાતી રહી.... કદાચ તારી ઈચ્છા મુજબ તારી જ વિધવા ભત્રીજીને ઘરમાં બેસાડી હોત આજે

મારે ચાપાણીના કે જમવાના વખા ન હોત... પણ સાંભળ, જે લખાવીને આવ્યા હોઈએ એટલું જ મળતું હોય છે. હવે તારા ગયા પછી તો એકાએક આખો દેશ માંદો પડી ગયો છે. કોરોના નામના જીવડાએ બધાની ઊંઘ હરામ કરી દીધી છે. કોઈ કોઈને મળી શકતું નથી. મોઢા પર માસ્ક બાંધીને નીકળવું પડે છે. ઉંમરલાયક માણસોને તો ઘરમાં જ પૂરી રાખે છે સરકાર! બોલ, કેવી આકરી સજા!

-એમને સરલાબહેનની છબી બોલું-બોલું થઈ રહી હોય એવો ભાસ થયો. શું એનો આત્મા હજી ઘરની માયા નહીં છોડી શકતો હોય?

એ આગળ કશું વિચારે એ પહેલાં મોબાઈલ રણક્યો.

‘આનંદી બોલું છું મામા!’

‘બોલ બેટા, તમે બધાં કુશળ તો છો ને? આ કોરોના જબરી વિચિત્ર બલા છે. છોકરાંને ફળિયામાં રમવા ના જવા દેતી.’

‘સચવાય એટલું તો સાચવીએ છીએ! તમે માન્યા નહીં, નહીંતર ઘરમાં બધાં ભેગાં રહેત. તમારા ખાવાપીવાનો પ્રશ્ન પણ...’

રમણલાલને યાદ આવ્યું કે ખરખરો કરવા આવ્યો ત્યારે અને પછી એનાં મામીનાં ફૂલ પઘરાવવા ગયા ત્યારે મને -કમને મનોજે એના ઘરે રહેવાનું ઈજન તો આપેલું. આખી જિંદગી રાજાબાદશાહની જેમ રહેલા રમણલાલને ભાણેજના ઘરમાં ઓશિયાળા થઈને, એક વધારાના માણસ તરીકે રહેવા જવું ન ગમે એટલે એમણે હૈયાની વાત હોંકે આણીને કહી દીધેલું: ના ભઈ, મને તમારા ભેગું નહીં ફાવે. અહીં ટિફિન-બિફિન બંધાવી દઈશ. ગામ આખું ઓળખે છે. સમય પસાર કરવાનું અઘરું નહીં પડે. ત્યાં આવું તો મારે ઘરમાં જ ગોંધાઈ રહેવું પડે. ફરવા નીકળું તોય તમારા આડોશપાડોશવાળાં તો એમ જ વિચારે કે બિચારા ડોસાને કોઈ સંતાન નથી અને બૈરું ગુજરી ગયું છે એટલે ભાણેજ સાથે રહેવા આવ્યા છે. મનોજ, મને કોઈ દયા ખાય એ તો ગમે જ નહીં. પ્લી...ઝ, મને વધુ આગ્રહ ના કરશો. એવી સાવ અપાહિજ દશામાં આવી જાઉં તો આવીને લઈ જજો. અત્યારે તો નહીં જ...

એક તરફ મગજમાં છેલ્લાં બે અઠવાડિયાં દરમિયાન બનેલી ઘટનાઓનું ધમસાણ ચલી રહ્યું હતું અને બીજી તરફ ભાણેજવહુ કંઈક નવી જ ઑફર લઈને આવી હતી.

‘અમારા એપાર્ટમેન્ટમાં જ રહે છે જમનાબા. લગભગ મામીની જ ઉંમરનાં હશે, અને સાચું કહું? ચહેરેમહોરે પણ એંશી-નેવું ટકા મામીને મળતાં આવે... ત્યક્તા છે. એકલાં પડી ગયેલાં છે ઘણાં વર્ષોથી. નાનાંમોટાં કામ શોધી લે છે. કહે છે: મારે એકલીને વળી બે ટંકના રોટલા અને બે જોડી કપડાંથી વધુ શું જોઈએ? મને થયું કે હું એમને ટપારી જોઉં. સામાન્ય વાત કરી ત્યાં એમના સદાય ગમગીન રહેતા ચહેરા પર અજવાળું પથરાઈ ગયું. પછી તો સામેથી તમારા વિશે બધું પૂછવા લાગ્યાં. લોકડાઉનની જાહેરાત થતાંની સાથે બારીમાંથી ડોકું કાઢી ‘મામા તો બિચારા...’ એ અટકી પડ્યાં એટલે મેં વાક્ય પૂરું કર્યું: ‘હારતો, હવે તો કાયદો એવો થયો છે કે ટિફિન પણ ના આવી શકે!’

એમના હાવભાવ પરથી તો લાગે છે કે તમે તૈયાર હો તો એ આજે જ....’

વળી એણે જ વાક્ય અઘરું મૂક્યું. રમણલાલે દીવાલ પર મરક મરક મલકાઈ રહેલાં સરલાબેન સામે સૂચક દૃષ્ટિ કરી. જાણે રાજીનાં રેડ ના થઈ રહ્યાં હોય. બોલું બોલું થતા એમના હોઠ પર આંગળી મૂકીને રમણલાલ બોલી ઊઠ્યા: ‘આખરે જીવતાં ન કરી શક્યાં એ મૂઆ કેડે કરીને જાંખ્યાં! જીદ તો કોઈ તમારી કને શીખે.’

‘શું કહ્યું મામા?’ ફોન પર એમને બબડતા સાંભળી ભાણેજવહુ ટહુકી: ‘મામીએ તો મારી આગળ કેટલીય વાર હૈયાવરાળ ઠાલવી હતી. એમનું માન્યું હોત તો અત્યાર લગી ઘર જીવન થઈ ગયું હોત. દીકરા માટે વહુ શોધતાં હોત નવાં મામી!’

રમણલાલ ભોંકા પડ્યા. મનોજને દીકરા જેવો ગણ્યો એટલે નવું બૈરું ના કર્યું! નહીંતર કન્યા તો બિચારી હોંકારની રાહ જ જોઈ રહી હતી...

એમણે વાત આડા પાટે ચડતી અટકાવી. ‘મુદ્દાની વાત કરને બેટા. તું એ ડોશીમાને અહીં પહોંચાડીશ કેવી રીતે? દર સો ફૂટના અંતરે પોલીસ ખડકાયેલી છે.’

આનંદી હસી. ‘એ મારે માટે અઘરું નથી. અત્યારે ટિફિન તો તમને અડધી કલાકમાં જ પહોંચ્યું સમજો. મનોજના કલાસમેટ અત્યારે શહેરના ડીસીપી છે. એમણે તમારા પીઆઈને તમારું નામ સરનામું આપી આખા લોકડાઉન પિરિયડ દરમિયાન ટિફિન પહોંચાડવાની જવાબદારી સોંપી છે.’

‘તો પછી જમનાબાને શું કામ શાણગાર્યા? મારે તો બે ટાઈમ પણ નહીં- એક ટાઈમનું ટિકિન આવે એટલે જલસા.’

જોકે કહેતાં કહેવાઈ ગયું પણ માંદલો તો જમનાજીમાં ધુબાકા દઈ રહ્યો હતો.

‘જમનાબાનો રિસ્પોન્સ નેગેટિવ હોત તો વાત જુદી હતી. આખું રસોડું સામે ચાલીને આવવા તૈયાર હોય તો રોજેરોજ ટિકિનની ઓશિયાળ શું કામ રાખવી? જમનાબા એમનું કામ આટોપીને કાલ બપોર સુધીમાં તમારી સેવામાં

પહોંચી જશે. પોતે ડીસીપી એમની ગાડીમાં છેક તમારા દરવાજા આગળ ઉતારી જશે!’

રમાણલાલનો શ્વાસ અધધર થઈ ગયો. દીવાલ પરથી સરલાબહેનનો ફોટો ઉતારી એને છાતી સરસો ચાંપી રહ્યા.

‘બદમાશ, તેં આખરે ધારેલું જ કર્યું!’

એમની આંખોમાં આંસુનાં પડળ બાઝી ગયાં.

૧૩-ઐશ્વર્ય-૧ પ્લોટ:૧૩૨
સેક્ટર:૧૯, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૧
મો.: ૯૮૭૯૫૪૩૧૩૨

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

સી.વી.એમ. યુનિવર્સિટી, એરીબાસ કોલેજમાં ગાંધી જયંતિ નિમિત્તે ઓનલાઈન કિવઝ યોજાઈ

ચારૂતર વિદ્યામંડળ યુનિવર્સિટી સંચાલિત ન્યુ વિદ્યાનગર સ્થિત અશોક એન્ડ રીટા પટેલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઈન્ટ્રીગ્રેટેડ સ્ટડીસ એન્ડ રિસર્ચ ઇન બાયોટેકનોલોજી એન્ડ એલાઈડ સાયન્સ કોલેજમાં ગાંધી જયંતિ નિમિત્તે ઓનલાઈન કિવઝ સ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેનો વિષય મહાત્મા ગાંધીજી અને સ્વચ્છ ભારત મીશન રાખવામા આવ્યો હતો. આ કિવઝમાં સમગ્ર ભારતનાં નાગરિકોએ આ સ્પર્ધામાં ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો. તેમાં ૧૩૦૦થી વધુ લોકો જોડાયાં હતાં. આ કિવઝમાં ભાગ લેનારને ૫૦%થી વધારે માર્ક આવ્યાં હતાં તેમને ઇ-સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવ્યાં હતા. ઓનલાઈન કિવઝનું આયોજન સંસ્થાનાં ઇન-ચાર્જ હેડ ડો. ભક્તિ બાજપાઈના માર્ગદર્શન મુજબ રાષ્ટ્રીય સેવા યોજનાનાં કન્વિનર ડો. કલ્પેશ ઈષારાવા, ડો. કિન્નરી મિસ્ત્રી, સોહિલભાઈ, કવિતાબેન, ડો. રજનીકાંત પટેલ અને ડો. ખુશાલ પટેલ દ્વારા ગૂગલ મીટનાં માધ્યમ થકી કરવામા આવ્યું હતું.

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

વિદ્યાર્થીઓના સર્વાંગી વિકાસ માટે હર્મેશા અગ્રેસર CVM યુનિ.ની ન્યૂ વિદ્યાનગર ખાતે આવેલી એ.ડી.આઈ. ટી. એન્જિનિયરીંગ કોલેજ દ્વારા તાજેતરમાં તા. ૨૧ થી ૨૬ સપ્ટેમ્બર ૨૦૨૦ દરમ્યાન વિદ્યાર્થીઓ માટેના ટેકફેસ્ટ ‘ઈ-સ્પેક્ટ્રમ’નું આયોજન કરવામાં આવ્યું.

આપણે જાણીએ છીએ તેમ કોરોના જેવા કપરા સમયમાં જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ કોલેજમાં હાજર નથી રહી શકતા ત્યારે ઓનલાઈન અભ્યાસની સાથે વિદ્યાર્થીઓ બીજી ટેકનિકલ અને સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડાયેલા રહે એ પણ ખૂબ જ અગત્યનું છે. આ સંદર્ભે પ્રોગ્રામ કો-ઓર્ડિનેટર પ્રો. રવિ પટેલ અને પ્રો. ભૌમિક શેઠના જણાવ્યા મુજબ ‘ઈ-સ્પેક્ટ્રમ’ હેઠળ ૫૦ થી વધુ ટેકનિકલ, નોન-ટેકનિકલ અને સાંસ્કૃતિક ઈવેન્ટ્સનું આયોજન કરેલ જેમાં ૧૨૦૦ થી વધારે વિદ્યાર્થીઓએ રજિસ્ટ્રેશન કરાવીને ભાગ લીધો હતો. શ્રી સંજય રાવલ અને શ્રી જ્ઞાનવત્સલ સ્વામી જેવા ખ્યાતનામ વક્તાઓએ પણ આ પ્રસંગે પ્રેરણાત્મક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ સાથે દેશની ખ્યાતનામ IITs, CSIR, સેન્ટ્રલ યુનિવર્સિટીઓ જેવી સંસ્થાઓ માંથી પણ વ્યાખ્યાનોનું આયોજન કરવામાં આવેલ.

આ પ્રોગ્રામને સફળ બનાવવા પાછળ ‘ટીમ સ્પેક્ટ્રમ’ના વિદ્યાર્થીઓની રાત-દિવસની મહેનતનો મુખ્ય ફાળો છે. ADIT કોલેજ દ્વારા ‘ઈ-સ્પેક્ટ્રમ’ના આવા સુંદર આયોજન બદલ પ્રિન્સિપાલ ડો. વિશાલ સિંઘ અને સી.વી.એમ.ના માનનીય અધ્યક્ષ શ્રી ભીખુભાઈ પટેલ તથા અન્ય હોદ્દેદારોએ અભિનંદન સાથે શુભેચ્છાઓ પાઠવી હતી.

Natubhai V. Patel College of Pure and Applied Sciences (NVPAS) (Accredited A grade by NAAC)

Dr. Basudeb Bakshi

Vallabh Vidyanagar is a living memorial of Sardar Vallabhbhai Patel who dreamt of a modern, prosperous and self-reliant India in terms of regeneration of villages through establishment of institution of modern education. Sardar's vision was bestowed upon this region by virtue of creator duo Bhaikaka and Bikhabhai who brought education from KG to Ph.D. at the doorstep by establishing various educational institutions. Establishment of N.V. Patel College of Pure and Applied Sciences is a step forward in this desired direction.

- **Inception:** Established in 1996 by generous donation of late Shri Natubhai V Patel with an aim of imparting quality education in the emerging areas of pure and applied sciences has become one of the top-notch premier institutes across the nation. Institute since last 25 years has been a worthwhile destination for those aspiring to pursue their interest in the areas of pure and applied sciences by synchronizing and coping up with the novel trends as per the need of the various industries.
- **College Profile:** College is the pioneer in the state in introducing courses in Biotechnology, Genetics, Environmental Science, Applied Physics and Instrumentation at undergraduate (UG) level. College offers following courses:
 - › **B.Sc. (General and Honors)** in Chemistry, Industrial Chemistry, Instrumentation, Applied Physics, Biotechnology, Environmental Science, Microbiology, Genetics, Bioinformatics, Mathematics, Computer Science and Information Technology
 - › **B.Sc.-M.Sc. (CA & IT)** dual degree course in the field of Computer Applications and Information Technology.
 - › **B.Sc in Food Science and Quality Control (FSQC)**

- › **Bachelor of Computer Applications (BCA)**
- › **Post Graduate Diploma courses:** In order to make student employable and to impart required technical skills related to their field of concern, college offers one year full time post-graduate diploma courses after graduation in the areas of Analytical Chemistry, Food and Pharma analysis and quality assurance, Molecular diagnostics, Remote sensing and GIS, Industrial automation, Bioinformatics and Computer Science.

- **Core of NVPAS:** N.V. Patel College of Pure and Applied Sciences is characterized with highly qualified academicians, holistic approach towards the education and techno-scientific ambience. Salient features of an institution are:
 - › **Faculty:** Faculties of the institution are at par with the various academic parameters of excellence at State/National level in terms of teaching, research and innovation. More than 80% of the faculty members are with Ph.D. degree and due to their innovative and scholastic research activities good number of research projects funded by renowned agencies like UGC, ISRO, DBT, DST, GSBTM, GUJCOST etc. are mobilized at the institute. Due to constant training of the faculty with various types of Faculty Development Program (FDP) in the emerging fields of pure and applied sciences students also get benefit of the enriched experience of the faculty.
 - › **Counseling System:** This is very unique interactive and target oriented system involving students, teachers and parents, resolved to accomplish optimum educational goals by making the process of graduation smooth and rewarding for students. It specifically addresses common student concerns ranging from anxiety, stress, fear of change and failure to homesickness and slow academic worries by bridging formal as well as communication gaps between the students and the institution at large.
 - › **Constant Evaluation and Periodic Assessment:** In order to maintain academic momentum among the student's college

conducts unit wise test for each course every week to measure the understanding and retention level of students in terms of their learning in the classroom. In order to measure the learning objective of the particular course periodic assessment is conducted through assignments, project-based learning, peer learning, seminars, group discussions, quizzes, etc.

- › **Enhanced Teaching-Learning for advance learners:** In order to encourage advance learners to pursue their studies further at post-graduate level in the field of their interest from the institute of National and Institutional repute and to prepare them for the State/National level competitions institute has established Entrance Examination Preparation Cell in the year 2005 which is recognized as Capacity Building Cell in Biotechnology by the Gujarat State Biotechnology Mission (GSBTM) Department of Science and Technology Government of Gujarat for Central Gujarat region, since 2009.
- › **Preparing innovators and budding entrepreneur:** In order to nurture the spirit of innovation, the spirit of inquiry and design thinking among the students, the institute has established MHRD Innovation Cell and Entrepreneur Development Cell which nourish, shape-up and channelize enthusiasm of the student by organizing Entrepreneurship Awareness Camp, Mentoring programs on startup and innovations, Ideathon, etc. Such activities encourage students to recognize the importance of the current needs of the society and also sensitize students to identify and rectify the socioeconomic problems prevailing in the nation and hence students can become 'Problem Solver' rather than 'Problem poser'.
- › **Infrastructure:** The College has a four-storied building with spacious classrooms in adequate numbers and elevator facilities. The college has well equipped regular and research laboratories for the performance of the practicals. The college also has a well-furnished air-conditioned conference room and an auditorium with a capacity of

200 guests. S.S. Patel library of the institute is located opposite to the college, which is the full-fledged computerized library with 15000+ books, 60 periodicals, 5000+ e-books and periodicals, INFLIBNET facility of UGC with computers.

- › **Assistance to the students from Disadvantaged Section of the Society:** In order to cater to students from disadvantaged sections of the society institute assist students with the various Government scholarships for SC, ST, OBC, Minority, UGC-INSPIRE, MYSY scheme, etc. Institute also provides merit-based scholarships to the students from Natubhai V. Patel Charitable Trust.
- › **Training and Placement Cell:** The training and placement cell provides training to the students in their field of concern in various industries to infuse confidence and awareness among the students to modern industrial and corporate environments. Moreover, cell arranges campus placement drives for graduates of various disciplines.
- › **Co-curricular and Extracurricular activities:** In order to inculcate holistic approach, out of box thinking and to nurture and sensitize students for social, cultural, and national ethos and tradition, different types of co-curricular and extracurricular activities are conducted throughout the year under the banner of the Central Committee which includes National Service Scheme (NSS), National Cadet Corps (NCC), faculties of sports, creative expression, music dance and theatre, knowledge sharing forum, arts, nature club, film club, carbon footprint club, red ribbon club, etc.
- **Accreditation, Affiliation, and Ranking:** N.V. Patel College of Pure and Applied Sciences (NVPAS) was the first among all the colleges of Sardar Patel University to be accredited with an 'A' grade by NAAC in the year 2009. Again in the year 2016 college got Accredited with an A grade by NAAC, Bangalore with a CGPA of 3.01. In addition to this, it is the first self-financed college of the state to be recognized under 2(f) and 12(b) by the University Grants Commission (UGC), New Delhi due to its constant stress upon academic excellence,

innovative practices, scholastic research activities and a good number of research papers in the journal of National and International repute. NVPAS is ranked by the Knowledge Consortium of Gujarat (KCG) among the top 10 best science colleges of the state by Gujarat State Rating Framework (GSIRF) in the survey conducted for the year 2018-19 and 2019-20 consecutively with 8th and 6th rank with four stars rating respectively. The college has also got listed in the top hundred lists of INDIA TODAY ranking consecutively for two year's i.e, 2018-19 and 2019-20. All these quality indicators are testimony to the commitment of the institute to its vision and mission.

- **MOUS and Linkages:** MOU has been signed to date for research/ placement with ISRO Ahmedabad, DBT New Delhi, Swiss Glascoat, VNC V. V. Nagar, etc.
- **Blessings from veterans and intellectuals:** NVPAS is fortunate enough to receive blessings and best wishes from academicians and researchers like Prof. P.C Vaidya (Renowned Mathematician), Guruji Shri G. Narayana (Chairman Excel Industries), Prof. Lalji Singh (Director CCMB), Shri N. Narsimhan (Group Director ISRO), Dr. N.K. Singh (IARI, New

Delhi), Dr. Vinay Kumar (BARC, Mumbai), Dr. R.S. Verma (IIT, Chennai), Dr. Prashant Fale (IIT, Mumbai) who contributed significantly in the field of pure and applied sciences. All these personalities when they visited the institute not only appreciated the efforts of the institute to impart quality education but also become instrumental in sketching out the road map for future years to come in terms of the prospects and scope in the basic and applied science education.

I am confident that under the dynamic and visionary leadership of our Chairman Engineer Shri Bikhubhai B. Patel and his team of committed administrators NVPAS which is now a constituent college of Charutar Vidyamandal University (CVMU) with its rich legacy, committed team of academicians, and blessings of almighty will continue to contribute richly in shaping young minds and thereby resulting in the progress of the society and the nation.

-Principal

(Natubhai V. Patel College of Pure and Applied Sciences)

॥ विद्यावृत्त ॥

ચારુતર વિદ્યામંડળ યુનિવર્સિટીની ઘટક સંસ્થા એન.વી. પાસ કોલેજ ખાતે સ્ટાર્ટ -અપ અને એન્ટરપ્રેન્યોરશીપ વિષય પર વેબીનાર યોજાયો.

ચારુતર વિદ્યામંડળ યુનિવર્સિટીના એન્ટરપ્રેન્યોરશીપ સ્ટાર્ટ -અપ આઈડીયા એન્ડ ઈનોવેશન સેલના નેજા હેઠળ નટુભાઈ વી. પટેલ કોલેજ ઓફ ધોર એન્ડ એપ્લાઈડ સાયન્સીસના દ્વારા તાજેતરમાં સ્ટાર્ટ -અપ તથા એન્ટરપ્રેન્યોરશીપ વિષય પર વેબીનારનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું.

ચારુતર વિદ્યામંડળ યુનિવર્સિટીના ESII CELL અંતર્ગત યોજાયેલ આ વેબીનારમાં મુખ્ય વક્તા તરીકે આણંદ કાર્મસી કોલેજના પ્રોફેસર તથા સ્ટડન્ટ સ્ટાર્ટ અપ ઈનોવેશન સેલના કોઓર્ડિનેટર ડો.વૈશાલી ઠક્કરે વિદ્યાર્થીઓને (એસ.એસ.આઈપી) સ્ટુડન્ટ સ્ટાર્ટ અપ ઈનોવેશન પોલીસી વિષે વિવિધ દૃષ્ટાંતો દ્વારા સમજણ પૂરી પાડી હતી તથા ડિઝાઈન થિંકિંગ અને ઈનોવેશનના માધ્યમથી કઈ રીતે સ્ટાર્ટ અપ શરુ કરીને 'જોબ સીકર'માંથી 'જોબ ગીવર' બની શકાય તે અંગે માહિતી આપી હતી. આ પ્રસંગે એન્ટરપ્રેન્યોરશીપ અને આત્મનિર્ભર ભારત વિષય પર મુખ્ય વક્તા તરીકે ડાયરેક્ટરેટ ઓફ એરોમેટિક એન્ડ મેડિસિનલ પ્લાન્ટ રીસર્ચ ઈન્સ્ટીટ્યુટના વરિષ્ઠ વૈજ્ઞાનિક ડો.નાગારાજા રેડડીએ એરોમેટીક અને મેડિસિનલ પ્લાન્ટના ક્ષેત્રમાં એન્ટરપ્રેન્યોર બનવાની વિવિધ તકોની વિસ્તૃત છણાવટ કરી હતી અને તેમની સંસ્થામાં ચાલતા ઈન્ક્યુબેશન સેન્ટરના માધ્યમથી આ દિશામાં કઈ રીતે આગળ વધી શકાય તેની વિસ્તૃત માહિતી વિદ્યાર્થીઓને પૂરી પાડી હતી. આ પ્રસંગે સંસ્થાના આચાર્યશ્રી ડો.બાસુદેવ બક્ષીએ વિદ્યાર્થીઓને પોતાના અભ્યાસકાળ દરમિયાન એક ઈનોવેશન તો તેઓ કરે જ અને તેને સ્ટાર્ટ અપમાં રૂપાંતરિત કરવા પૂરતા પ્રયત્નો કરે તેવો અનુરોધ કર્યો હતો અને તે માટે સંસ્થા દ્વારા પૂરા સહયોગની ખાતરી આપી હતી. આ વેબીનાર સિરિઝનું સંચાલન એમ.એચ.આર.ડી. ઈનોવેશન સેલના પ્રેસિડન્ટ ડો. કુંદન મિશ્રા તથા કો-ઓર્ડિનેટર ડો. ઉર્વીશ છાયા દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતા. જ્યારે ડો. અમિત બલ્લાની તથા ડો.તેજસ ઠક્કરે ઓર્ગેનાઈઝીંગ સેક્રેટરી તરીકે આ વેબીનારને સફળ બનાવવા ભારે જહેમત ઉઠાવી હતી.

Role of Yoga In Value Education

P. D. Sharma

Man has made tremendous progress in almost every walk of life objects once considered impossible to be achieved have now been achieved by us. What we have achieved and accomplished today could not have been imagined in their dreams by our past generation. Modern scientists and researchers have absolutely changed our life-style. Science has been incessantly pouring on us new materials and devices to make our physical life more happy and comfortable. Today we can claim that we are modern and civilized but can't claim that we are genuinely happy. Longing for material wealth has hardened our hearts. Human values are declining. Work to time, competition, and commotion has made us suffer from stress and strain. Mental tension or strain produces undesirable consequences. Stress and strain are the courses of physical as well as psychological diseases such as diabetes, cancer, acidity, ulcer, migraine, and hypertension.

keeping the above background in view, there is an urgent need to develop Human Values. The best means to develop Human Values is to introduce a 'Value Education System' in our schools and colleges thus, the subject value education has come to acquire increasing Prominence in educational discussions at all levels during recent times in our country. The issue has been projected as one of national priority in the National education policy, 1986. The policy declared: "The Growing concern over the erosion of essential value and an increasing cynicism in society has brought to focus the need for readjustment in the curriculum in order to make education a forceful tool for the cultivation of social and moral values." 'National Curriculum for Primary and Secondary Education (1985)', the crisis of values our society is passing through "demands more explicit and deliberate educational efforts towards value development." similarly the Programme of Action (1991) also emphasised that value-oriented education Should become an integral part of the school curriculum.

Concept of Value Education

Value education is a comprehensive process. In its full range of connotations, it covers the entire domain of learning, cognitive, affective, and psychomotor and includes knowledge, understanding, and appreciation of our culture, Moral, aesthetic and spiritual values i.e. the values springing from our nationalistic aspirations and universal perceptions. Thus value education is a process of education that involves working on the total personality of the individual keeping in view all aspects of personality development, the physical, intellectual, social and emotional, will, and character. To Some Value, Education is simply a matter of developing appropriate behavior and habits involving inculcations of certain virtues and habits. Actually the ability to make a moral judgment based on sound reasoning is a very important aim of value education and has to be deliberately cultivated. Value education, according to one more view, is essentially a matter of educating the feelings and emotions. Thus, in short we can say that value education is an education in values and education towards the inculcation of values.

Concept of yoga

Yoga as a system of physical exercise has been in existence in India since very ancient times. In India, Yoga is regarded as a science as well as a method that allows man to live a harmonious life while favouring his spiritual program through the control of mind and body. Two words yoga is derived from the Sanskrit root 'Yuj' which means 'To join'. It is the time union of our will with the will of God. In other words, Yoga is a systematic and scientific discipline for a successful Organisation of all the energies and faculties of the integral human being with a view of attaining the highest ecstatic communion with the cosmic reality of God.

Ancient Gurukul System of Education

The Indian traditional education had a 'gurukul' system. The Gurukul system of education in India was a full 'value-based system of Education.'

Even the princes like Rama, Krishna had to leave their palace and stay with the 'gurus'(acharyas) in gurukuls (ashramas). In the Gurukul system of education, yoga occupied a very important place. The teacher (Guru) in this system, yoga was used as a means to educate his students (shishyas) physically, mentally, socially, morally, as well as spiritually. Actually speaking in 'Gurukul' system of education the daily routine used to start with prayer and yogic exercises. Thus, in gurukul system 'yoga' as a means of education occupies a very important place. Not only that, but it was also found the most reliable and valid means to develop value-oriented moral education in the student (Shishyas). The life of gurukul was simple but it contributed to the all-around character building with spirituality being its base.

Yoga-The Basis of Morality

Lack of discipline at the school, college, society, state, and the national level is due to the moral degeneration of the people. morality is an important part of the character and its neglect is a social and national loss. In the educational Program Complete indifference is shown towards moral values. Emphasis is laid on intellectual development. This has led to lopsided development of students' personality with the result that immoral acts today rule supreme. Smuggling, black marketing, hoarding, and adulterations which have played havoc with the society are flourishing because of a lack of respect shown to moral values.

Today there is a gap between what we expect and what we actually get. This gap widens day by day and inner dissatisfaction grows along with it. A dissatisfied and unhappy person likes to bring out his anger, frustration, and bitterness. While doing so, he may get into crimes, frauds, sexual assaults, corruption, etc. Today, people run after material wealth at the cost of spiritual awakening. Material wealth without spiritual wealth is the real cause of all human sufferings. The Art of yoga is the real, time tested, comprehensive, long- term

solution to all human problems. Because, yoga integrates body, mind, intellect, emotions, and spirit and thus develops happiness and peace in people. A happy and peaceful person behaves morally. Thus, we can say that yoga is the basis of morality.

Yoga and balanced life

Owing to the development of technology, modern life has become endlessly competitive, resulting in increased strain on both men and women. So, it is difficult to maintain a balanced life. Anxieties and diseases affecting the nervous and circulatory systems have multiplied. In despair, people become addicted to psychedelic drugs, smoking, and drinking or indiscriminate sex to find relief. These activities allow one to forget oneself temporarily, but the causes remain unsolved and the diseases return. Only, Yoga gives real relief from these problems.

Yoga and character building

One of the basic aims of value education is character building. Yoga is one of the best means to develop character. Along with character, the creativeness of the students can also be nurtured through "yoga" by cultivating a habit of concentration of mind. Yoga is a way of life, an integrated system of education for the body, mind, and inner spirit. The main aim of yoga is to remove ignorance and to achieve wisdom. It should be noted that the practice of yoga not only helps in improving one's health but is also necessary for one's general progress.

In end, it can be concluded that there is a direct relationship between Yoga and Value Education and it is high time to introduce Yoga in our educational sustain for implementing value education to the young generation.

B-1 Swiss Avenue, Patel Colony,
Opp Manekbaug Hall, Ambawadi,
Ahmedabad-380 015. (R) 079-26564650
(M) 9898870840

મહાત્મા ગાંધીજી તેમજ લાલ બહાદુર શાસ્ત્રીજીની જન્મજયંતિ નિમિત્તે, વલ્લભ વિદ્યાનગરના શાસ્ત્રી મેદાન ખાતે આવેલ તેઓની પ્રતિમાઓ ઉપર તા.૦૨-૧૦-૨૦૨૦ને શુક્રવારના રોજ સવારના ૯-૦૦ કલાકે સુતરની આંટી તથા પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરવાના કાર્યક્રમનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં ચારુતર વિદ્યામંડળના ચેરમેનશ્રી ભીખુભાઈ બી.પટેલ તથા સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના કુલપતિશ્રી પ્રો.શીરીષ આર.કુલકર્ણી ઉપસ્થિત રહયા હતા. આ ઉપરાંત મંડળના માનદ્ મંત્રી ડૉ.એસ.જી.પટેલ, માનદ્ સહમંત્રીશ્રીઓ શ્રી રમેશ તલાટી, શ્રી મેહુલ ડી.પટેલ, શ્રી વિશાલ એચ.પટેલ, ચારુતર વિદ્યામંડળ તથા સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના પદાધિકારીઓ, મંડળ સંચાલિત સંસ્થાઓના આચાર્યશ્રીઓ, કર્મચારીગણ ઉપસ્થિત રહયા હતા અને મહાત્મા ગાંધીજી તેમજ લાલ બહાદુર શાસ્ત્રીજીને પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરી હતી. જે વિવિધ તસવીરોમાં દૃશ્યમાન થાય છે.

V-Vidyanagar 22 (11)

Published on 05.11.2020

No. of Pages 48 Including Cover

ISSN 0976 – 9609 V-Vidyanagar

Postal Regd. No. AND/318/2018-20

RNI Regd. No. Guj/2009-11/5433

Posted at Vallabh Vidyanagar on
5th of Every Month

A Social Reformer and educationist from Charotar area of Gujarat

Birth: 29 November 1873, Alindra

Death: 1 February 1939, Ahmedabad

Editor: Dr. Urvish Chhaya

If undelivered, return to

Dr. S.G. Patel, Hon. Secretary, Charutar Vidya Mandal,
Vallabh Vidyanagar 388120, Gujarat (INDIA)

(Printed, Published and Owned by Charutar Vidya Mandal, Vallabh Vidyanagar)